

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

POLITOLOGICA 1

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2003

Recenzenti: doc. PhDr. Ivan Blecha, CSc.
doc. PhDr. Vladimíra Dvořáková, CSc.
doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc.
PhDr. Jaroslav Šabata
Mgr. Jiří Lach, Ph.D., M.A.
prof. PhDr. Michal Klíma, CSc.
prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.
Mgr. Tomáš Kocych
Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.

1. vydání

© Pavel Šaradín, 2003

ISBN 80-244-0619-5

ISSN 1214-3251

Obsah

Studie

Pavel Hlavinka: <i>Patočková dějinná Evropa</i>	9
Tomáš Jarmara: <i>Analýza vývoje politických stran v ČR z hlediska teorie catch-all party</i>	17
Jaroslava Kubátová: <i>Názory české veřejnosti na ekonomickou transformaci a její sociální důsledky v období 1989–1998</i>	39
Jiří Lach: <i>Formování politických elit v Maďarsku od 80. let do druhé poloviny 90. let</i>	57
Pavel Marek: <i>The Party of the Catholic People in Bohemia 1906–1910: A Contribution to the History of Czech Political Catholicism</i>	73
Ivana Nepožítková: <i>Přechod jedinstupňového bankovního systému na dvoustupňový v České republice</i>	83
Jan Outlý: <i>Financování politických stran státem</i>	99

Diskuse

Vlastimil Fiala: <i>Josef Josten a Committee for the Defence of the Unjustly Prosecuted (CDUP)</i>	139
Pavel Šaradín: <i>Regiony – nový prvek zahraniční politiky ČR</i>	159

Mladí badatelé

Pavla Dočekalová: <i>Dánské parlamentní volby roku 2001</i>	167
Michal Vozobule: <i>Čtyřkoalice v krajských volbách 2000 v Plzeňském kraji</i>	179

Recenze

Ladislav Cabada: <i>Andrej Rahten: Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897–1914</i>	197
Martin Fafejta: <i>Ivan Illich: Odškolnění společnosti</i>	201
Dan Marek: <i>Sten Berglund, Tomas Hellén a Frank H. Aarebrot (ed.), The Handbook of Political Change in Eastern Europe</i>	204

Zprávy

Pavel Marek: <i>Životní jubileum vědce a pedagoga Miloše Kouřila</i>	209
--	-----

Studie

PATOČKOVA DĚJINNÁ EVROPA

Pavel Hlavinka

Úvod

V letošním roce to bude 25 let, kdy smrtí hodnou filosofa přešel přes řeku zapomnění jeden z nejvýznamnějších českých myslitelů vůbec. Myslitel, který navazoval na své veliké učitele, Husserla a Heideggera, po sobě zanechal úctyhodné dílo. Inspiraci v něm mohou nalézat nejen filosofové a politologové v Čechách nebo na Slovensku, ale také učenci v dalších zemích, ve kterých fenomenologie našla úrodnou půdu. Předložená stať ukazuje na způsob, jakým lze vyhledávat podstatné rysy evropských dějin jako celku. K tomu nám poslouží nejen demonstrace Patočkovi interpretace dějinnosti, ale také ukázka z myšlení Václava Bělohradského a Jacquese Derridy rovněž se vztahující k dané problematice. Studie by taktéž měla navést k hlubším souvislostem politických aspirací s aspiracemi ducha, tedy poukázat na Patočkův zvýrazněný platónský vztah starosti o obec s péčí o duši.

Dějinná Evropa

Antropocentrismus, typický pro řecké myšlení je oproštěný od sumerského teocentrického fatalismu, egyptského thanatocentrismu, indického splývání s jednotou kosmu či od životního stylu staré Číny, hledající harmonii ve spojení s přírodními cykly.

Řecký filosof hledá spásu v sobě, a to umožnilo i řeckou občanskou společnost. Dějinný člověk počíná tam, kde na sebe bere tíhu otázky. Tam, kde je „odpověď mýtu“ zproblematizována a před námi se objevuje divnost toho, že „jsouci jest“. Ocitáme se na hranici světa otevření jeho celkovosti a jsme uváděni do pohybu dějinného. Začne-li však jednou člověk klást otázku mířící k celku, získává odstup od propadnutí každodennímu zajišťování svého života. Patočka se domnívá, že v dějinách jde právě o otevřenost člověka vůči tomu, co otřásá samozřejmostí všedního dne.

Ale i v Řecku ještě příliš vládne časování skrze *chronos* (mechanické opakování jednotlivých teď...). Je to křesťanství, které přináší *kairos*: čas, v němž něco zraje, v němž nabývá vrchu budoucnostní rozměr.

Sókratův požadavek vlastní evidence pojmů probuzený hlasem svědomí (*daimonion*) se tak spojuje s křesťanskou eschatologií.

Evropská dějinnost, jejíž počátky byly nyní hrubě popsány, má své kořeny v **péči o duši**, která ukazuje člověku *svobodu* (přítomný vztah ke své minulosti pro budoucnost) jež je neoddělitelná (ne-li identická) od *odpovědnosti*.

Jacques Derrida interpretuje Patočkovu pojetí dějin z Kacířských esejí jako genealogii odpovědnosti, která je konverzí tří mystérií. **Orgiastické mystérium** (démonično, esoterie, sexuálně) v sobě uchovává **platonismus** jakožto přivtělení (inkorporace), který pak orgiasmus sobě podřazuje, podmaňuje a kázní. Křesťanství, dává zažít člověku děsivé mystérium (*mysterium tremendum*) a současně je díky nekonečnému odhodlání bohočlověka život přijat jako dar. Z člověka se stává osoba, která v posledním rozhodování není vztahena k platónské ideji Dobra, byť je to idea nejušlechtlejší z ušlechtilých. Stává se vnitřním vztahem k nekonečné lásce, která mu oznamuje, že jako osoba je sice svobodný, ale současně odpovědný protože vinen v obecnosti hříchu. „*Tento přechod od vnějškovosti k niternosti, ale též od dosažitelného k nedosažitelnému je přechodem od platonismu ke křesťanství.*“¹

Genealogie evropské odpovědnosti má však pro nás smysl, jen když se bude vztahovat k dnešku. Patočka právem mluví o tom, zda dnes „*dějinný člověk se chce ještě přiznávat k dějinám*“². K tomuto míří esej nazvaná „Je technická civilizace úpadková, a proč?“ Technika má kromě úžasných pozitivních vlastností a destruktivního vlivu na přírodu také schopnost uniformizace a neutralizace. Proto nutně vede k lhostejnosti a nudě, čímž však navrácí démonično. Pro technickou civilizaci je typický sexuální náboj, uchvácenost estetismem a především individualismus prorokovaný svým způsobem Nietzsche, ale nikoliv individualismus osoby, ale *role a úlohy*, kterou má každý jednatel zařazený do fungování nepřehledného planetárního monstra *hrát a plnit*. Patočka zde vidí vyvrcholení metafyziky síly, zmocnění se všeho, čeho se lze jen zmocnit. Poznání totiž ztratilo už dávno svůj kontemplativní či mravní rozměr. Aplikovaná matematika netušeným způsobem rozšiřuje vliv člověka na jednotlivosti – v nich se pak ale člověk ztrácí a uniká sám sobě i světu v celku.

Obklopen věcmi a smířen s tím, že „Bůh je mrtev“, není člověk jenom lhostejný, ale vše prostupující nuda mu zastírá ono *mysterium tremendum*. Tajemství svým způsobem bezdůvodné cesty na smrt a nekonečně se odevzdávající dobrotě. Těžko lze však bezpečně tvrdit, zda Patočka byl praktikující křesťan. František Kautman v práci „*Masaryk, Šalda, Patočka*“ píše, že Patočka bude u nové mladé generace asi „...*hrát roli Petronia ze Sienkiewiczova románu ‚Quo vadis‘, tedy filosofa, který dobře viděl zkázu římského světa a podporoval trpící a hledající stoupence křesťanské víry, sám ji však jako filosof, který příliš mnoho věděl přijmout nemohl.*“³

¹ Derrida, J.: Tajemství, kacířství a odpovědnost: Patočkova Evropa. Filosofický časopis, roč. XL, 1992, č. 4, s. 555.

² Patočka, J.: Kacířské eseje..., s. 126.

³ Kautman, F.: Masaryk, Šalda, Patočka. Praha 1990, s. 87.

Krise technického věku

Významným českým myslitelem, který zapracoval do svého liberálního pojetí moderní společnosti perspektivní prvky fenomenologického zkoumání přirozeného světa Edmunda Husserla a Jana Patočky je Václav Bělohradský. V rozsáhlém eseji „Krise eschatologie neosobnosti“ (1982) se pokouší aplikovat politickofilosofický odkaz pozdního Patočky ze zorného úhlu exilového autora. Duch této Bělohradského práce je nesen kritikou vzniku propasti mezi osobním vědomím, odpovědností a státní, byrokratickou, odcizenou mocí.

Tato propast začala vznikat Machiavelliho formulací absolutního státu, který v zájmu udržení vnitřního míru je nucen potírat každou snahu povyšovat osobní vědomí na obecné, neboť státní moc musí být nestranná, tj. neosobní. Absolutní stát jako ochrana proti náboženským válkám v teorii Thomase Hobbesa jen dokládá tuto ideu: „*Náboženské přesvědčení je potenciálně občanskou válkou, protože vyžaduje jakousi neústupnost, která ohrožuje mír mezi členy společenství. Z této situace lze vyjít jen tak, že všichni jednotlivci přenesou moc formulovat a prosazovat zákony na ‚panovníka‘ a současně se zavážou k absolutní poslušnosti zákonům, které panovník formuluje. Soukromé názory nemají žádný politický efekt. Legitimitost moci a legalita moci je jedno a totéž. Tato redukce svědomí na něco jen soukromého je racionální podmínkou existence státu, a tedy občanského míru.*“⁴

Osvícenství tento dualismus soukromého přesvědčení, které se zakládá v mravnosti a absolutního státu vedeného eschatologií neosobnosti potírá, když každý politický čin je rozuměn současně jako akt mravní. Státní moc identifikovaná s mravním zákonem se tímto ovšem stává ještě nebezpečnější. Rousseouova snaha vybudovat svrchovaný stát na základě obecné vůle je předzvěstí lidového státu. Tento bastard znamená vlastně neomezenou moc těch „povolaných“, kteří rozumí „příkazům obecné vůle“, přičemž svědomí jednotlivce je opět podceněno.

Osvícenská snaha po sjednocení politiky a morálky je základem moderních ideologií, nemožnosti držet diferencii mezi státní mocí a osobním svědomím, tedy mezi legalitou a legitimitostí. Vyústění do revolučních diktatur, nacismu a komunismu nechť je přímým důsledkem této nekontrolovatelné identifikace státu s jeho dějinně spasitelským posláním.

Tolik k demokracii totalitní, jejíž genealogii jsme právě s Bělohradským sledovali. Demokracie *liberální* se nelegitimituje z nějaké svrchované obecné vůle v podobě ideologie, nýbrž z Lockova empirismu, jenž dává politickým institucím ospravedlnění, tedy legitimní moc z individuální vůle projevené v preferenci možných budoucích směrů politického rozhodování. Účast všech občanů na politické moci je neuskutečnitelná, a proto je delegování moci zastupitelům soukromých zájmů nutným kompromisem.

Hrozí však v liberální demokracii nebezpečí takové autonomie politických stran v důsledku technizace a specializace, že se jejich styk s voličem stane opět zbytečným, neboť ten jednoduše řečeno má omezený přístup k informacím. Bělohradský tu

⁴ Bělohradský, V.: Krise eschatologie neosobnosti, s. 30.

nechává zaznít Husserlovu a Patočkovu výzvu, která je hledáním původního evropského dědictví, totiž návratu k poslední instanci našeho rozhodování, osobnímu svědomí. Není jiné obrany proti ústřednímu procesu ve vývoji moderního státu, kterým je neustále se zvyšující racionalizace expandující přes byrokratické aparáty a instituce ke každému jednotlivci a sledující každý jeho krok od narození až do smrti. Bělohradský vidí nihilismus našeho století prorokovaný Nietzsem: „...jako spojující nit vinoucí se celými západními dějinami od Platóna až po socialismus; stát je nástrojem tohoto podřízení člověka a jeho vezdejšího světa ‚onomu světu‘, světu objektivnímu, a toto podřízení vzalo na sebe technickou formu, formu manipulace neosobních zákonů. Nihilismus je expanzí neosobnosti. Nová forma nevinnosti moci je tedy odvozena z ideje technické neutrality neosobní moci vzhledem k mínění a mravnosti.“⁵ Snaha disidentů nesměruje k ničemu jinému, než k obnovení osobního vědomí schopného učinit moc vinou.

Bělohradský po tomto určení krize moderního státu – nejen totalitního, ale i liberálního, neboť totalitní stát je jen obludným zrcadle „západní svobodné společnosti“ – se pokouší o zjištění původu evropského dědictví. V jeho analýze jsou výrazně patrné prvky fenomenologického myšlení Husserla modifikované Heideggerovým pojetím dějinnosti. Ta leží v autonomii lidského vědomí, která je dědictvím izraelsko-řeckým.

Evropské dědictví je nositelem **diarchie** mezi osobním vědomím a institucemi. Kořeny této diarchie je třeba hledat u izraelského proroka jako nositele svědomí, jehož vize pak artikuluje pro společenství institucionální kněz. V Řecku je podobný obraz: univerzálnímu řádu jsoucího zachytitelného individuálním rozumem odpovídá v polis zákon. Krize společnosti vzniká pak tehdy, je-li onen autonomní, zakládající prvek absorbován institucionálním. Nutné je rovnovážné zachování obou prvků – legitimitnosti (přirozená zkušenost jednotlivce) i legality (instituce, zákon). „Patočkova otázka, *zda dějinný člověk se chce ještě přiznávat k dějinám*‘, *se týká právě možnosti překonat evropský úpadek, což znamená vzít znovu na sebe tíhu diarchie, která nám nikdy nedovolí před žádným činem ukryt se do nevinnosti všedního dne. V němž přece ‚zákon je zákon‘.*“⁶

V Bělohradského eseji nalézáme i postižení zdrojů legitimitnosti. Prvním zdrojem je Sokrates, jenž se chápe lidské svobody jako možnosti přirozeně jednat skrze vlastní evidenci pojmů. Dále je to křesťanská zvěst o Božím království, které propůjčuje občanu volnější vztah ke světské politické moci. Legitimitnost konečně umožňuje primární lidská sympatie – schopnost být v harmonii s druhým, podmínka společenství vůbec.

Bělohradský činí za dost i legálnosti a vymezuje její funkce, které mají garantovat práva jednotlivce omezením a určením chování druhých lidí: 1. kanonizací náboženských textů, tedy institucionalizací oněch původních náboženských prožitků zprostředkovaných proroky (stratifikace společnosti), 2. racionální formulací zákonů nad

⁵ Tamtéž, s. 37.

⁶ Tamtéž, s. 49.

kterými dohlíží aparát zaručující distanci mezi osobním vědomím a rolí jakožto „ztělesněním zákona“ nestrannost a obecnost těchto zákonů.

Patočkův vliv na český disent

Není možné psát o Janu Patočkovi, a přitom se nezmínit o jeho občanské aktivitě. Až do sedmdesátých let to byl filosof cele soustředěný na svou práci. „Kromě“ dvou vyhazovů z fakulty se s politickou mocí do přímé konfrontace nedostal. Avšak sám si byl dobře vědom, že své učení o životě v pravdě je záhodno tváří v tvář politické realitě nějakým způsobem uskutečnit.

Původním podnětem k založení Charty 77 byl soudní proces s nekonformní rockovou skupinou Plastic People. Sám Patočka se k její umělecké produkci nevyjadřoval nikterak pozitivně, ale bylo mu nanejvýš jasné, že státní moc nemá žádné právo někomu přikazovat životní styl.

Podpis našeho státu pod Helsinské dokumenty (Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech), které u nás vešly v platnost 23. 3. 1976, zavazoval státní moc povinnostmi se jimi řídit. Odvoláním se na tyto pakty, které u nás měly váhu zákona, vyjadřovala Charta 77 svou legitimitu. Patočka, jenž stál na jejím počátku, udal Chartě směr a ducha: „...*Účastníci Charty si nejen neosobují politická práva či funkce, ale dokonce nechtějí ani být žádnou mravní autoritou nebo ‚svědomím‘ společnosti, nad nikoho se nevyvyšují a nikoho nesoudí; jejich úsilím je jediné očistit a posílit vědomí, že existuje vyšší autorita, které jsou zavázáni jednotlivci ve svém svědomí a státy svým podpisem na důležitých mezinárodních smlouvách; že jsou vázány nejen opotunně, podle pravidel politické vhodnosti a nevhodnosti, nýbrž že jejich podpis znamená tu závazek, že politika podléhá právu a nikoliv právo politice...*“⁷

Pokud je pravda, že byl Patočka vyslýchán samotným Husákem, pak máme před sebou obraz rozmluvy ve vězení mezi Ježíšem a velkým inkvizitorem z románu Bratří Karamazovi F. M. Dostojevského.

8. března 1977 píše Patočka poslední prohlášení: „...*Nikdy si již nemohu být jisti, koho mají před sebou, nikdy již nebudou věřit, zda ti, kdo je poslouchají dnes, budou k tomu ochotni ještě zítra, až se ukáže vhodná příležitost být zase opravdu sám sebou.*“⁸

Raymond Klibanski z Oxfordu popisuje jeho poslední dny ve strahovské nemocnici v Praze, do níž byl přijat s vážnými srdečními potížemi, poté co absolvoval mnohahodinový policejní výslech: „*10. března, dva dny po jeho posledním prohlášení, přišla do nemocnice policie, aby ho znovu vyslýchala. Krátce na to, jedenáctého, utrpěl krvácení do mozku. Třináctého zemřel, jsa svědkem – řecky MARTYR – pravdy své věci.*“⁹

⁷ Patočka, J.: Výňatek z prohlášení o Chartě 77 z 3. 1. 1977. In: Filosofický časopis, roč. 39, 1991, č. 1, s. 30.

⁸ Tamtéž, s. 31.

⁹ Klibanski, R.: Jan Patočka, Filosofický časopis, roč. 39, 1991, č. 1, s. 31.

Závěr

Fenomenologická filosofie v Patočkově interpretaci má ústít do života v pravdě. Pravda tu ovšem nemá tradiční význam jakožto shody výpovědi s jejím předmětem. Život v pravdě spíše vzchází z připravenosti člověka otevřít sebe otřásajícimu se danému smyslu.

Otřes smyslu v moderní epoše jakkoliv je evidentní, nevede k jeho mravnímu zúročení, ale je zastírán. Metafyzický svět, neboť byl zpředmětněn (a musel být), moderní člověk poučený vědou, cele pohlcen věcmi a primitivním narcismem, odmítá. S ideálním světem, Bohem, Dobrem či Bytím nelze kalkulovat. Ale právě nemožnost kalkulace s tímto ne-jsoucím vyzývá osamocенého člověka propadlého negativnímu nihilismu k uchopení toho kladného v předmětné neurčitosti, k zaslechnutí apelu světa v celku.

Spravedlnost (pokud není pojímána pouze jako odplata za křivdy v minulosti či tendence k rovnosti povstávající ze závisti) o oběť (není-li sebezdání pouhým obchodem s ohledem na „lepší příští“) jsou – mají-li mít skutečně ontologický rozměr – nutným předpokladem odpovědného vztahování se k osobnímu bytí, které vztaženo k bližnímu, tak zároveň odpovídá „za věci veřejné“.

Dle Patočky ani člověk v liberální demokracii není s to plně uznat založení mravního života v naší podstatné negativitě (čiré vědomí a jeho intencionální dávání smyslu předmětným danostem) a utíká k nezodpovědnému rozvíjení vůle k moci (ta chce všechno, aby zjistila, že není nic a vše živé sprovodila z planety) podepřené přirozenými lidskými právy. Jistěže nelze v zásadě nic namítat proti právům zakotveným v lidské přirozenosti. Zůstane-li však právo (svoboda) osamoceno, zůstane-li bez povinnosti (odpovědnosti), západní civilizace sama sebe vyvrve ze svých původních kořenů.

Patočka je přesvědčen, že úkolem filosofa je péče o duši. Platónská filosofie, se kterou se velmi potýkal, jej také nakonec musela přivést k poznání, že péče o duši je do důsledku vzato péčí o smrt (*meleté thanatů*). Tato péče se zřetelně projevuje ve třech aspektech. V prvním ohledu, kosmologickém, kterým se zde nemůžeme podrobněji zabývat, zahrnuje celek bytí jako ono statické pohyb působící. *Z hlediska nauky o státu* podmiňuje duše jeho možnou transformaci: „*Obec sama je přece oduševněna duševním pohybem svých členů; a je dokonce význačným případem, na němž lze pomocí obměny slavného OPSIS T ÓN ADÉLON TA FAINOMENA (fenomény umožňují vidět to, co je nezjevné) – srv. H. Diels (W. Kranz – cit. d., Anaxagoras, B 21a) odečíst strukturu duše, jež je u jednotlivce těžko dešifrovatelná.*“ (Patočka, J.: *Evropa a doba poevropská, Praha 1992, s. 75*).

Dá se říci, že struktura a dynamika obce je projekcí našich vlastních duší. To, co se nám zřejmě nelíbí na jejích zákonech a institucích jsou ve svém původu naše vlastní nerozřešené a někdy nepřiznané motivace. Stát je světským celkem duší a jejich nemilosrdným zrcadlem. Má se starat o harmonickou vyváženost všech struktur v celku, neboť i duše je zralá je-li vyváženou ve všech svých částech. Smysl pro *obecno*, je vlastním údělem duše dle tradice sókratovsko-platónské, kterou fenomenolog Patočka ztvrdil i příkladem osobním.

Je zřejmé, že otázka státnosti, není v první řadě otázkou ekonomickou, ale že je to otázka mravní, tedy otázka týkající se osobní svobody a odpovědnosti. Být své duši nakloněn znamená sebenasazení k sebeodevzdání tajemství celku světa. Z hlediska obce to pak značí, zapomenout na sebezprosazení, na projevení vlastní vůle. Být politikem v přísném smyslu slova by znamenalo umrtvit všechna svá přání a touhy. Této oběti celku je však schopen jen nanejvýš připravený, vskutku připravený na smrt... I tak razantní mohou být nároky na ty, kteří by svou omezenou lidskou svobodu odevzdali ve službě ducha.

Třetím aspektem péče o duši je konečně ovládnutí sebe sama. Člověk si svou nejistotu a nezajištěnost ve světě kompenzuje snahou o ovládnutí vnějšího tělesného světa a druhých lidí – běžná politická praxe. Kdo chce mluvit o vládnutí, musí nejprve opravdu ovládnout sebe sama: dosáhnout svého středu, nehybnosti své duše, která vůbec nic nepožaduje a pouze je. Pak člověk jako občan eventuálně může začít s výslovnou projekcí své duše do obrazu obce.

Literatura

- Bělohradský, V. *Krise eschatologie neosobnosti*. Londýn 1982
Bělohradský, V. *Přirozený svět jako politický problém*. Praha 1991
Blecha, I. *Czasowosc egzystencji ludzkiej i zycia w prawdzie (Patočka jako krytyk Husserlovského pojetia času)*. Katowice 1992
Derrida, J. *Tajemství, kacířství a odpovědnost: Patočkova Evropa*. Filosofický časopis, roč. XL, 1992, č. 4 a 5
Dubský, I. *Filosof Jan Patočka*. Praha 1991
Havel, V. *Moc bezmocných*. Praha 1990
Havel, V. *Dálkový výslech*. Praha 1990
Havel, V. *O lidskou identitu*. Praha 1990
Heidegger, M. *Sein und Zeit*. Tübingen 1967
Husserl, E. *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie – úvod do fenomenologické filosofie*. Praha 1972
Charta 77 (1977–1989), *Od morální k demokratické revoluci, dokumentace*. Uspořádal Vilém Prečan. Scheinfeld – Praha – Bratislava 1990
Landgrebe, L. *Filosofie přítomnosti*, Praha 1968
Patočka, J. *Přirozený svět a fenomenologie*. In: Existencialismus a fenomenologie. Sestavil J. Bodnár, Bratislava 1967
Patočka, J. *Přirozený svět jako filosofický problém*. Praha 1992
Patočka, J. *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha 1990
Patočka, J. *Evropa a doba poevropská*. Praha 1992
Patočka, J. *Co jsou Češi*. Praha 1993
Rezek, P. *Třetí životní pohyb u J. Patočky jako problém intersubjektivní*. Reflexe č. 4, 1990
Rezek, P. *Filosofie a politika kýče*. Praha 1991
Tucker, A. *Heideggeriánsství Václava Havla*. Prostor, roč. 5, č. 17, 1991

Summary

The philosophical outreach of Patočka's phenomenology is far too deep to be fully explained for example by the programme manifesto of Charter 77. The author therefore inclines to the opinion of Pavel Rezek's in his work *PHILOSOPHY AND THE POLICY OF KITSCH*, stating that the dissidents' quest for "life in truth" was rather a willingness to live in conflict. What is then dateless in Patočka? It certainly is the genuine merging of Heideggerian phenomenology and the Greek philosophical maxim, which is care for children. This care gives the European civilisation the necessity of permanent finding itself in a crisis. Europe and her legacy have undoubtedly been undergoing a fateful period. Yet, it would be interesting if true came Patočka's words on future unique position of East-European countries which will march in the front of protection of the best traditions of the European spirit, for it is them who experienced the cathartic bath of suffering.

ANALÝZA VÝVOJE POLITICKÝCH STRAN V ČR Z HLEDISKA TEORIE CATCH-ALL PARTY

Tomáš Jarmara

V české odborné literatuře existuje celá řada studií zabývajících se vývojem politických stran a zrodem stranického systému, a to za použití politologických (Dvořáková, Kunc 1996), i sociologických (Matějů 1998, Řeháková 1998, Vlachová 1997) přístupů. Vývoj politických stran v ČR lze analyzovat také v kontextu s dnes již klasickou teorií univerzální strany (catch-all party) rakouského politologa O. Kirchheimera (1996). Vzhledem k existenci početné literatury k fenoménu univerzální strany i v češtině není zapotřebí podrobnějšího výkladu, navíc charakteristika univerzální strany bude zřejmá z dalšího textu.

Vznik a vývoj politických stran v České republice probíhal v několika etapách a formoval stranický systém ČR. Velmi stručně lze rozlišovat čtyři vývojové fáze stranického systému ČR: listopad 1989–červen 1990 jako období formování základu stranického systému v ČR, červen 1990–červen 1992 období vytváření stranického systému, červen 1992–červen 1996 období postupné stabilizace stranického systému, červen 1996–až současnost jako vyvažování politických sil v stranickém systému (Fiala 1998).

V průběhu vývoje se český stranický systém vykristalizoval do podoby umírněného pluralismu, kdy výsledky posledních parlamentních voleb do Poslanecké sněmovny nepřinesly žádnou systémovou změnu, ale zachovaly určitou bipolaritu systému, která je představována na levici ČSSD a na pravici ODS. Obě strany, i přes relativně krátký vývoj stranického systému ČR, prokazují výrazné a stabilní postavení na české politické scéně. Volební úspěch obou stran, zkušenost z vládní funkce, ale i poměrně heterogenní voličské skupiny ukazují, že pouze v případě těchto stran je možné hovořit o jejich přiblížení se k pojetí univerzální strany.

Rada publikovaných sociologických měření dokumentujících názorovou krystalizaci jednotlivých sociálních skupin a jejich vazbu na politické strany a volební chování potvrzuje, že pouze ODS a ČSSD jsou schopny získávat voličskou podporu většiny počtu sociálních skupin (Řeháková 1998). Respektive ostatní parlamentní strany se vyznačují zřetelně omezeným sociálně-třídním složením svých voličů, což je především případ KDU-ČSL a KSČM. U obou těchto stran je evidentní, že jejich přeměně v univerzální stranu brání ideologické vyhranění a rigidní členská základna. Podle

sociometrických měření 56 % voličů preferuje KDU-ČSL na základě svého světonázorového přesvědčení a v případě KSČM se jedná dokonce o 60 % světonázorově vyhraněných sympatizantů. Situaci obou stran dokresluje i nejvyšší věkový průměr voličů, kdy lidovci se opírají o podporu více než 40 % voličů starších 60 let a u komunistů se jedná o více než polovinu. Za této situace se obě strany snaží odpoutat od katolicismu respektive komunismu, avšak prozatím v české veřejnosti převládají ať již oprávněné či neoprávněné stereotypy v jejich hodnocení.

V dané souvislosti pokládám za nutné uvést, že pokus o větší otevřenost skončil v případě komunistů neúspěchem. Již v roce 1993 došlo v KSČM k odstranění proreformního křídla J. Svobody. V dokumentech III. sjezdu KSČM se píše o nebezpečí, kdy „výrazným faktorem destabilizace bylo to, že část vedení strany, reprezentovaná především J. Svobodou a J. Mečlem pochopila program KSČM jako nekomunistický a nastolila otázku názvu strany“.¹ S tímto nebezpečím se však komunisté vyrovnali a eliminovali nekomunistický proud zvolením reprezentanta konzervativních sil M. Grebeníčka novým předsedou strany.

Nejmenší parlamentní politická strana Unie svobody je natolik novým jevem na politické scéně, že jakákoliv analýza je dnes předčasná. Na rozdíl od strany lidové a komunistické volební program unionistů naznačoval ambice stát se stranou středních vrstev a z ideologického hlediska teoreticky existuje možnost přeměny strany ve stranu univerzálního typu. Z volebních průzkumů vyplývá, že Unie svobody je přijatelná pro pravicové i středové voliče.

Přes deklarovanou podporu středových voličů však vnitrostranický vývoj poukázal spíše na ideologické vymezení. To se projevilo v povolebních jednáních (1998), kdy stranické vedení apriori z ideologických důvodů odmítlo jakkoliv jednání s vítěznou ČSSD a výrazně si tím omezilo manévrovací prostor. Republikové shromáždění US o rok později dokonce přijalo usnesení „o zákazu spolupráce se současnou ČSSD“.² Situace vyvrcholila v roce 2000 vítězstvím K. Kühnla jako reprezentanta pravého křídla strany a porážkou umírněného křídla reprezentovaného V. Mlynářem, který několikrát veřejně vyjádřil potřebu větší otevřenosti strany a odmítnutí striktního dělení na pravici a levici jako zastaralého.³

V roce 2001 pokračovala spolupráce obou menších parlamentních stran (KDU-ČSL a US) ve volebním bloku Čtyřkoalice a některé vnitrostranické změny naznačují možný obrat k univerzalizmu. K takovým momentům patří změny předsedů obou stran. Strana lidová dlouho odolávala nástupu sil deklarujících větší otevřenost strany. V roce 1999 byl předsedou strany zvolen J. Kasal jako pokračovatel tradiční politiky strany, zatímco jeho protikandidát C. Svoboda, reprezentující liberálnější směr, byl poražen. Čas pro změnu nastal v případě strany lidové až o dva roky později. Vypuknutí krize okolo sestavování čtyřkoalici stínové vlády si vyžádala svolání

¹ Zpráva ÚV KSČM o vývoji strany od II. sjezdu KSČM do III. sjezdu KSČM. Dokumenty III. sjezdu KSČM, vydal ÚV KSČM 1993, s. 7.

² Citováno ze „Závěrečné zprávy z republikového shromáždění US v Nymburku 1999“. In: <http://www.unie.cz>, 15. 5. 1999.

³ Zdroj internetová stránka V. Mlynáře. In: <http://www.psp.cz/home/poslanec/398/index.htm>, 16. 5. 1999.

mimořádného sjezdu KDU-ČSL, na kterém tentokrát zvítězil C. Svoboda, a stal se novým předsedou strany. Stejně odchod reprezentanta „pravého proudu“ v Unii svobody K. Kühnla na pozici volebního lídra Čtyřkoalice a volba nového předsedy v červnu 2001, kterým se stala H. Marvanová, otevřela unionistům větší voličský prostor.⁴

Změny v obou menších stranách jsou příliš krátkodobé, navíc komplikované vztahy uvnitř volebního bloku Čtyřkoalice, proto by bylo obtížné KDU-ČSL a US analyzovat z hlediska univerzalizmu.

ODS a ČSSD tak jako jediné nabízejí možnost provedení konkrétní analýzy schopností plnit roli univerzální strany. **Výchozími kritérii pro analýzu budou vnitřní zdroje stran a jejich schopnost prosadit se prostřednictvím vnějších zdrojů.** K sledovaným charakteristikám vnitřních zdrojů patří: členská základna, stranická organizační struktura a ideologická intenzita. U vnějších zdrojů je to schopnost komunikace s voliči a médií, styl a způsob vedení volebních kampaní, případně získávání finančních zdrojů pro provoz strany. Specifickým kritériem je volební program, formulování společenských vizí a představ o podobě společnosti a ekonomického systému. Jedná se o specifické kritérium, protože je nelze jednoznačně zařadit do vnitřních či vnějších zdrojů, ale je výsledkem obou.

Schopnost přeměny stran k univerzalizmu bude zkoumána i dle vnitrostranických poměrů s přihlédnutím ke Katzově a Mairově (1994) rozlišení tří částí stranické organizace: strana ve veřejném úřadu, vedení strany (výkonný orgán), členská základna a také bude doplněna dle Wolinetzových (1988) dodatečných kritérií – vědomé potřeby univerzalizmu a vnitrostranických poměrů.

Občanská demokratická strana

Občanská demokratická strana vznikla jako nejsilnější politický subjekt z Občanského fóra v březnu 1991 a představuje dle výsledků všech dosavadních parlamentních voleb nejstabilnější a nejsilnější stranu české pravice. ODS se sama deklaruje jako pravicová konzervativní strana s moderní evropskou strukturou, jako strana navazující na tradice evropské křesťanské civilizace, na humanitní a demokratické tradice první republiky a na zkušenosti současných západních demokracií.⁵

Jak však ODS naplňovala své proklamace v politické praxi a ve kterých oblastech se přibližovala a ve kterých naopak vzdalovala „univerzální straně“? Kritérium **členské základny** ukazuje, že ODS má relativně stabilní a v českých poměrech početnou členskou základnu.⁶ Podle údajů z roku 1998 měla 22 002 členů organizovaných

⁴ K této úvaze lze poznamenat, že bývalý předseda US K. Kühnl ve všech průzkumech veřejného mínění, dlouhodobě patřil mezi nejméně oblíbené či prospěšné politiky. H. Marvanová, po svém zvolení do čela US, byla v průzkumech veřejného mínění vnímána daleko pozitivněji ve všech sledovaných oblastech viz. např. průzkum agentury ScaC – „*Jak lidé hodnotí lídry politických stran*“. Mf Dnes 25. 9. 2001.

⁵ Stanovy ODS. In: <http://www.ods.cz>. 30. 5. 2000.

⁶ Poměrně početná stranická základna je pochopitelně nesrovnatelná s členskou základnou tradičních stran bývalé Národní fronty. KSČM uvádí téměř 200 tisícovou členskou základnu (1999), KDU-ČSL 80 tisíc členů (1999).

ve 1391 místních sdruženích po celé republice.⁷ Stabilitu a počet členů neohrozil ani rozkol v ODS a odchod části jejích členů do nově vznikající US na začátku roku 1998. Podle dostupných údajů byl počet členů v květnu 1997 okolo 22 tisíc. K poklesu členské základny došlo v důsledku krize na přelomu 1997/98 na 18 tisíc. Následný relativní úspěch ODS v předčasných volbách do Poslanecké sněmovny PČR v roce 1998 způsobil postupný příliv nových členů na původních 22 tisíc.⁸

S tímto prvním kritériem souvisí i velmi jasně definovaná čtyřstupňová organizace strany. Stanovy ODS představují z hlediska řízení decentralizovanou organizaci přenechávající větší množství kompetencí a odpovědnosti za politická rozhodnutí na jednotlivých orgánech strany.⁹ Místní, oblastní a regionální sdružení v obdobích mezi Kongresy strany jako nejvyššího orgánu strany disponují silnými pravomocemi, které jsou shodně definovány jako nejvyšší orgány odpovědné za činnost strany a které schvalují kandidátky na všechny úrovně voleb.

Relativně početná členská základna a stranická struktura ODS neodpovídá zcela kritériím univerzální strany. Ovšem pokud použijeme Wolinetzova dodatečná kritéria univerzálnosti, lze poukázat na **poměry sil uvnitř strany**. V případě, že si ve straně uchovává silný vliv konzervativní členská základna dochází k zabrzdění nástupu k univerzalizmu. Naopak, když ve straně dominuje stranické vedení, je možno očekávat velmi pragmatický přístup strany ve snaze získat širokou voličskou základnu.

ODS se velmi přibližuje dominanci úzkého vedení strany s určujícím vlivem na členskou základnu. Stanovy ODS tuto dominanci prvotně garantují konstitucí Výkonné rady. Ta je užším grémiem, které tvoří úzké vedení strany, předsedové parlamentních klubů a zástupci volebních krajů. Na základě stanov disponuje celou řadou kompetencí, přičemž mezi rozhodující patří schvalování místních, oblastních a regionálních sdružení a především konečná rozhodnutí většinovým hlasováním o sestavení kandidátních listin navržených regionálními sdruženími. V praxi to znamená, že místní, oblastní a regionální sdružení sice přebírají odpovědnost za politiku ODS na své úrovni, ovšem ve své činnosti jsou ovlivňovány uvedenými pravomocemi Výkonné rady.

Dalším silným článkem strany jsou kluby poslanců, senátorů a členů zastupitelstev, které dle stanov „vytvářejí vlastní strukturu“ s cílem reprezentace strany. Právě tato volná formulace umožňuje v praxi mnohé aktivity volených zastupitelů ODS. Dominance stranického vedení nad členskou základnou charakterizuje neotřesitelné postavení předsedy strany. Výsledky všech dosavadních voleb předsedy strany vyzněly zcela jednoznačně pro V. Klause. Pouze v jednom případě došlo k návržení protikandidáta v osobě J. Rumla, které skončilo jasným vítězstvím V. Klause. V. Klaus je členskou základnou vnímán jako silná, charismatická osobnost zaručující politický úspěch. Odchodem skupiny okolo J. Rumla a založením US došlo k dominantnímu posílení pozice předsedy a faktické neexistenci frakcí uvnitř strany. Jeho postavení

⁷ <http://www.ods.cz>, 30. 5. 2000.

⁸ <http://www.ods.cz>, 30. 5. 2000.

⁹ Stanovy ODS. In: <http://www.ods.cz>.

se ještě posílilo výsledky voleb do PS PČR v roce 1998 a podepsání smluvně opoziční smlouvy s ČSSD zaručující ODS významné funkce v zákonodárných sborech.

Poměry sil ve straně směrem k dominanci vedení jsou také výsledkem samotného vzniku ODS jako strany vznikající z úrovně elity, tedy budování struktury strany delegováním pravomocí ze shora dolů. ODS byla od svého samotného vzniku „stranou ve veřejném úřadě“, kterou R. S. Katz a P. Mair (1994) charakterizují dominantním postavením nejvyšší stranické elity nad členskou základnou. Stranická elita, až na ojedinělé případy, obsazuje místa v parlamentu nebo ve vládě. Znamená to, že má bezprostřední vliv na hlavní politické dění a dostává se vůči členské základně do privilegovaného postavení.

Stanovy ODS navíc neobsahují jakýkoliv mechanismus kontroly parlamentního klubu stranickou exekutivou, ale pouze velmi volné doporučení reprezentace strany. U občanských demokratů se po volbách v roce 1992 vytvářela exkluzivní situace dominance stranického vedení, kdy stranické vedení v rozhodující většině obsadilo posty ve vládě a souběžně členové vlády byli i poslanci parlamentu. Zástupci parlamentního klubu byli vždy přítomni jak na jednání vlády, tak na jednání stranického vedení.

Pragmatická orientace ODS na volební trh, silná pozice předsedy a vedení strany spíše odpovídají univerzálnímu pojetí strany. Jisté paralely zde nalezneme v souvislosti s kritériem intenzity ideologického působení. ODS se již na svém prvním kongresu v listopadu 1991 v Plzni prezentovala jako vůdčí subjekt české pravice. Ohlásila spolupráci s KAN a uzavřela dohodu o předvolební koalici s KDS, čímž se pokusila být přitažlivou i pro křesťansky orientované voliče a vedle své profilace jako strany prosazující vytvoření svobodného trhu přinést do své politiky i hodnotový akcent.

Od svého prvopočátku ODS byla tedy ideologicky vyhraněnou stranou s jasnou konzervativně-liberální orientací. Mohlo by se zdát, že se tím odpoutala od pojetí univerzální strany. Zároveň však již první plzeňský kongres ODS signalizoval pragmatičnost politiky, když například rozhodl, že obyčejné členství v KSČ není překážkou pro členství v ODS a to i přes nesouhlas J. Rumla reprezentujícího otevřený antikomunistický postoj ve straně.¹⁰

Vývoj ODS ukázal, že ideologické vyhranění nebylo rozhodující, ale spíše pragmaticky účelové s jasným posunem k politickému středu, ke straně Catch-all party a to především v období let 1992–1996. Roli univerzální strany sehrála ODS v letech 1991–1992, o čemž svědčí její úspěch ve volbách v roce 1992. Přirozenou reakcí na období „reálného socialismu“ počátkem 90. let byla zvýšená poptávka po pravicových řešeních. ODS využila této poptávky představit se jako univerzální strana vzhledem k ideologickým očekáváním většiny veřejnosti. Ideologické vyhranění nebylo určující, ale bylo podpořeno vhodně zvolenou volební kampaní a proklamovaný-

¹⁰ Vnitřní zpravodaj ODS ke Kongresu ODS v Plzni 1991, jako vydavatel uvedena Hlavní kancelář ODS, 1991, s. 8–9.

mi politickými cíli. Zásadní argumenty podporující hypotézu o roli ODS jako univerzální strany v období do roku 1992 jsou tyto:

1. ODS dokázala nejzřetelněji formulovat program ekonomické transformace, ve kterém odmítala „třetí cesty“, ale požadovala vytvoření standardního tržního systému. Paralelně s tímto požadavkem začala s procesem kupónové privatizace, který se alespoň ve své první fázi setkal s kladnou odezvou většiny společnosti a byl vnímán jako forma „lidového kapitalismu“.
2. Akcentem na prosazení stranického systému jako způsobu běžného v moderních demokraciích odmítla koncepci nepolitické politiky, která byla prezentována osobnostmi soustředěnými v OH. Občanské hnutí jako druhý následovník OF představoval v očích voličů nepříliš srozumitelné intelektuální hnutí.
3. Antikomunismus ODS by se dal označit za umírněný a měl spíše politický rozměr. Tento postoj ve svém důsledku umožňoval většině české společnosti inkluzi do nového politického systému.

Uvedené faktory dokazují spíše pragmatickou orientaci ODS, při které je používána pravicová rétorika. Důraz na tradiční konzervativní hodnoty evropské civilizace, mezi nimiž na prvním místě stojí křesťanské hodnoty a tradice, nebyly nikdy viditelným politickým tématem ODS. Specificky se vyvíjel vztah „konzervativní“ ODS ke katolické církvi, který korespondoval s postojem většiny české společnosti a projevil se odmítavými postoji k restitucím církevního majetku. Napjaté vztahy mezi katolickou církví a ODS se staly trvalým jevem s častým vzájemným napadáním. Ilustrativní je výrok V. Klause v průběhu oslav svatého Cyrila a Metoděje na Velehradě v roce 1994, kdy řekl: „*Katolická církev začíná hrát roli, která je naprosto neadekvátní jejímu postavení v zemi*“.¹¹ Katolická církev kontrovala ústy mluvčího biskupské konference D. Hermana, když nezvykle komentovala politický vývoj v zemi a přivítala pád Klausova kabinetu po vládní krizi na podzim 1997. Kardinál M. Vlk odstoupení vlády komentoval výrokem směřujícím na ministerského předsedu V. Klause, kterému vyčetl naprostou absenci pro duchovní hodnoty a prohlásil na jeho adresu: „*Požadavek na jeho odstoupení je logickým závěrem vývoje poslední doby*“.¹²

Po roce 1992 dochází k dalšímu posunu ODS do politického středu. Posun lze vysvětlit převzetím vládní odpovědnosti a řadou politických rozhodnutí přijatých s ohledem na volby 1996. Klausova vláda od roku 1994 rozvolňuje tempo transformačních změn a pozastavuje proces deregulace v sociálně citlivé oblasti výdajů na bydlení, a to i přes odpor svých menších koaličních partnerů ODA a KDU-ČSL. Volební program ODS k parlamentním volbám 1996 uvádí: „*ODS i nadále podporuje postupnou, místně rozdílnou deregulaci nájemného, avšak vždy spolu s udržení dostupnosti bydlení pro příjmově slabší skupinu občanů*“.¹³

Posun ODS k politickému středu koreluje s posunem převažující části voličů do politického středu. Typickým výzkumem tohoto typu je průzkum agentury STEM

¹¹ Holub, P.: *Křesťanství na konci tisíciletí*. Respekt, 18. 4. 1995, s. 9.

¹² Vlk premiéra napadl, Halík ocenil. Mf Dnes, 1. 12. 1997, s. 1.

¹³ *Volební program ODS k parlamentním volbám 1996*, vydavatel neuveden, s. 51.

z června 1995, který udával volební preference ODS ve výši 36,2 %, ČSSD 31,9 %, ODA 9,3 %, KSČM 6,9 % a KDU-ČSL 5,8 %. Zároveň však 56 % respondentů se na ose pravice–levice zařadilo do politického středu, spíše napravo 23,8 %, spíše nalevo 11,6 %, jasná pravice pouze 6,2 % a jasná levice 2,7 %.¹⁴

Úspěch ČSSD ve volbách 1996 a vytvoření menšinového kabinetu V. Klause vyvolal v řadách ODS znovuobnovení potřeby ideologického vyhranění proti levici. Již v roce 1995 místopředseda ODS J. Zieleniec zpochybnil výrok V. Klause o tom, že transformace v ČR už skončila, když prohlásil „*Jsou tedy položeny koleje, po kterých se systém rozjíždí, ale aby se vyjevil celý potenciál systému, k tomu je třeba ještě nějaký čas.*“¹⁵ Těsně po volbách místopředseda J. Zieleniec veřejně vyslovil názor o potřebě širšího rozkročení a posunu ODS na politický střed, kdy „*chce-li ODS i nadále hrát rozhodující roli, musí se jí podařit oslovit nejméně čtyřicet procent voličů... ODS by se měla stát širokoplecí centropřevládající stranou podobnou německé CDU*“.¹⁶ Větší část ODS však odmítla jeho představy jako taktiku, která povede k oslabení pozice strany. Naopak převládla tendence k většímu ideologickému vyhranění ODS. Tento jev zřejmě souvisí s „krizí identity“ ODS. J. Kunc takto pojmenoval situaci v ODS, která zrála v letech 1995 až 1996, kdy byli občanští demokraté vnímáni především jako transformátoři ekonomiky. J. Kunc (2000) na adresu ODS poznamenává: „*Bud' svůj cíl ekonomické transformace úspěšně dovedla do konce, jak ve volební kampani 1996 prohlašovala, nebo to naopak nedokázala, ale v obou případech se vystavila riziku, že ji voliči budou vnímat jako stranu, která tu již nemá místo, nemá co nabídnout*“.

Pro občanské demokraty je v letech 1996–1998 charakteristické oslabování univerzálnosti příklonem k větší ideologické intenzitě, která vyvrcholila v předčasných volbách do PS PČR v roce 1998. ODS ve volební kampani předvedla razantní přístup, ve kterém se stylizovala do role zachránce demokracie a garanta polistopadového vývoje v zemi před nebezpečím nástupu plíživého socialismu. „Mobilizační vyhláška“ vyzývající občany země k volbě ODS a přesvědčující o zásadním systémovém střetu byla bezprecedentním příkladem agresivní volební kampaně. Součástí oficiálního volebního materiálu pod názvem „Hlavu vzhůru“ byl slogan „Doleva – nebo s Klausem“ doplněný motem „*Tato země si nezaslouží socialismus, ať již v podobě otevřené či skryté, proto potřebuje ODS*“.¹⁷

Ideologické působení bylo velmi intenzivní, včetně volebních hesel používaných v západní Evropě extrémní pravici. V předvolebním sloganu ODS „*Kdo si věří, volí Klause*“, lze vidět dva charakteristické aspekty extrémní pravice. Prvním je vůdcovský princip – personifikace a redukce volebního programu na osobu předsedy, druhým aspektem je sociální darwinismus, kterým úplně vyděluje ty, kteří si nevěří a ani věřit nemohou, protože jsou zdravotně či sociálně handicapováni. Obdobná však byla již kampaň ODS před senátními volbami v roce 1996 a její ústřední volební heslo

¹⁴ STEM. In: <http://www.stem.cz.scripts/preference/index.asp> 8. 6. 2000.

¹⁵ Zieleniec, J.: *Přišel čas říci Zemanovi dost*. Respekt, 25. 9. 1995, s. 12.

¹⁶ Zieleniec, J.: *ODS by už neměla znít jen jedním hlasem*. Mf Dnes, 5. 8. 1996, s. 4.

¹⁷ *Hlavu vzhůru*. Volební materiál ODS pro volby 1998, vydavatel neuveden, s. 1–5.

„Starosti řádného občana jsou i našimi starostmi“. Pojem „řádný“ občan získává jasné ideologické zabarvení a vymezení se vůči nevoličům ODS a je spíše příznačný pro radikální pravici. Volba kampaní s jasným ideologickým vymezením se ukázala jako úspěšná. To se především potvrdilo ve volbách v roce 1998 v podobě nečekaného volební zisku. ODS zůstala za svým volebním výsledkem z voleb 1996 o necelá dvě procenta a stala se druhou nejsilnější stranou v PS PČR.

Třebaže nelze s ohledem na členskou základnu a organizační strukturu ODS označit za stranu univerzální, volební kampaň prokázala schopnost typickou pro strany univerzální, a to využitím **vnějších zdrojů**. Vzhledem k specifickým podmínkám vývoje ČR od počátku 90. let ODS získala postavení umožňující získat vnější zdroje. ODS jako vládní strana a garant ekonomické transformace ovlivňovala zásadní měrou privatizační rozhodnutí, z čehož vyplývá, že byla v centru pozornosti privatizátorů. V roce 1994 ODS zorganizovala „večeři s premiérem“ na Žofině, které se zúčastnili zástupci významných hospodářských subjektů v ČR. Dokonce se jednalo o akciové společnosti s majoritním podílem státu jako byla IPB, OKD nebo Třinecké železářny. Podle některých zdrojů činilo vstupné 100 až 250 tisíc korun.¹⁸ Součástí těchto kontaktů byl příliv sponzorských darů do stranické pokladny. ODS disponovala oproti jiným politickým stranám značnými finančními zdroji. Situaci ODS jako hlavního příjemce sponzorských darů dokumentují výroční zprávy politických stran o hospodaření.¹⁹ Například pro ilustraci výroční zprávy ODS vykazují tyto sponzorské dary: 24 milionů korun v roce 1994, 25 milionů korun v roce 1995, 43 milionů v roce 1996. Tyto finanční injekce umožnily občanským demokratům věnovat na volební kampaň v roce 1996 zatím nevídanou částku 127 milionů korun, přičemž dle neoficiálního vyjádření zástupce agentury Oglivy & Mather, která zajišťovala volební kampaň, V. Volfové, „to nestálo více než 170 milionů“.²⁰

ODS se rovněž mohla spoléhat na značnou podporu velké části sdělovacích prostředků v ČR. Týdeník Respekt k tomuto tématu v roce 1999 s jistou nadsázkou napsal: „V prvních letech své vlády mohl Klaus spoléhat na téměř bezbřehou podporu novinářů, kteří v rámci tehdy ještě neporušené národní jednoty loajálně podporovali pilného zakladatele státu a vzdělaného autora světově obdivované kupónové privatizace.“²¹ Citace dokresluje interpretaci politického života první poloviny 90. let, kdy ve velké části médií převažovala pravicová orientace, dával se velký prostor pro prezentaci čelných představitelů ODS a jakákoliv kritika pravicové vládní koalice se označovala za antisystémovou či levičáckou. Tento závěr příznivého hodnocení ODS ve sdělovacích prostředcích uvádím při vědomí jeho problematičnosti a s konstatováním, že je mimo možnosti tohoto příspěvku uvádět konkrétní rozborů postojů českých médií v průběhu první poloviny 90. let.

¹⁸ Zdroj ČTK. In: <http://anet.cz/ctk/novinky/CTK!!no/2c22.htm>. březen 1998.

¹⁹ Podrobné srovnání nabízí studie. In : Šimíček, V. (ed) : *Financování politických stran v České republice*. Masarykova univerzita Brno 1998.

²⁰ Šimíček, V. (ed): *Financování politických stran v České republice*. Masarykova univerzita Brno 1998, s. 73.

²¹ Šídlo, J.: *Útok na svobodu tisku*. Respekt, 17. 5. 1999, s. 9.

Využití vnějších zdrojů prokázala ODS v předčasných parlamentních volbách v roce 1998. Ve volební kampani občanských demokratů se angažovala řada známých osobností z oblasti kultury, které naopak postrádaly ostatní politické strany. Známa česká zpěvačka Lucie Bílá zorganizovala koncerty v Brně a Praze na podporu V. Klause, kterých se dohromady zúčastnilo přes 100 tisíc občanů.²² Vedle L. Bílé svou podporu V. Klausovi vyjádřila na volebních akcích ODS celá řada umělců. Mezi nejznámější patřil K. Gott, který na otázku nejčtenějšího českého deníku Mf Dnes – „Co si od voleb slibujete?“ odpověděl: „*Slibuji si, že se bude pokračovat v trendu, který byl nastaven Václavem Klausem. Já si slibuji, že se bude pokračovat v tom, co se začalo.*“²³

Před volbami v atmosféře finančních skandálů uzavřely parlamentní strany dohodu o vyloučení velkoplošné inzerce. Ukázalo se ovšem, že dohodu šlo obejít, aniž by ji někdo porušil. V průběhu volební kampaně se objevily billboardy „soukromých osob“ na podporu ODS. Ve velkých městech se objevil billboard Lucie Bílé zvoucí na koncert na podporu V. Klause. Následoval billboard časopisu Xantypa s vyobrazením V. Klause s vnukem.

Závěr

Hodnocení ODS dle kritérií Catch-all party používané v podmínkách standardních demokracií poukázalo na specifika českého politického vývoje v období po roce 1989. ODS z hlediska **vnitřních zdrojů** nespĺňuje kritéria univerzálnosti, protože má na české poměry relativně početnou členskou základnu²⁴ a pevnou stranickou strukturu. Členové a sympatizanti jsou velmi politicky aktivní, o čemž svědčí stabilní voličská podpora a pravidelná volební účast. Poměrně značné a trvalé ideologické vyhranění je dalším faktorem oslabujícími univerzálnost ODS.

Jistý nesoulad mezi **vnitřními zdroji** ODS a potřebou univerzálnosti lze ovšem obejít pomocí D. M. Olsonova (1998) spojení organizační struktury – tedy vnějších zdrojů s typem stranického apelu. Olsonovi se podařilo spojit Duvergerovu teorii Cadre party s Kirchheimerovou teorií Catch-all party, přičemž teorii Cadre party chápe jako stranu manažerů a osobností, tedy těch, kteří nemohou ztrácet čas a energii s organizací velké členské základny, ale soustřeďují se na voliče, protože jejich hlasy jsou v systému státního financování politických stran ty nejdůležitější. Olson tyto typy stran nazývá „Cadre-catchall party“ – strany, jež jsou kádrové s catch all apelem. ODS by se podle této teorie dala označit za stranu, která neměla žádný cílený třídní apel, ale zároveň má strukturu odpovídající Cadre party.

Nehledě na Olsonovu teorii **byla v letech 1992 až 1996 univerzálnost ODS posilována čtyřmi převažujícími faktory**, které působily v jednotlivých etapách jejího

²² *Až na ODS umělci stranám s kampaní nijak nepomáhají.* Mf Dnes, 30. 5. 1998, s. 1.

²³ *Co si od voleb slibujete?* Mf Dnes, 12. 6. 1998, s. 4.

²⁴ Jsem si vědom, že členská základna KDU-ČSL a KSČM je podstatně početnější, ale jedná se o strany, které převzaly členskou základnu z bývalé Národní fronty. Stejně tak jsou mi známé údaje o členských základnách západoevropských politických stran, které vzhledem k počtu obyvatel disponují vyšším počtem členů. Přesto se domnívám, že vzhledem k českým podmínkám, kdy přetrvává značná nedůvěra veřejnosti k politickým stranám, zřejmě jako následků zkušenosti z totalitního členství „ve straně“, lze označit vyšší členskou základnu ODS za relativně početnou.

vývoje různou mírou intenzity. Přičemž je charakteristické vzájemné překrývání a kumulace čtyř faktorů:

1. Trvalá dominace stranického vedení. Silná a stabilní pozice předsedy V. Klause, která se projevuje ve volebních kampaních soustředěných na prezentaci jeho osoby. Dominance předsedy má vliv na pragmatickou orientaci na volební trh a politická jednání. Příkladem může být uzavření smluvně-opoziční smlouvy s ČSSD v okamžiku, kdy drtivá většina členské základny svou politikou a svými projevy „staví hráz levicovému nebezpečí“. Politicky nestandardní řešení vytvoření smluvního paktu mezi nejsilnější pravicovou a levicovou stranou neoslabilo ideologicky vyhraněnou členskou základnu a neovlivnilo volební preference ODS. Uzavření paktu bylo vnímáno jako pragmatické a jediné možné řešení povolební situace.
2. Ideologické vyhranění ODS jako pravicové politické strany bylo především v první polovině 90. let v souladu s převažující poptávkou po pravicové politice. Pravicová volba spíše vyjadřovala zájem na radikálních změnách a pokračujícího se vymezování vůči komunismu než standardní politickou orientaci. V tomto smyslu ODS sehrála roli univerzální strany. České inovační specifikum k teorii univerzálních stran jsou ideologická očekávání v souladu s potřebami společnosti.
3. Posun k univerzální straně byl v letech 1992–1996 výsledkem převzetí vládní odpovědnosti a celkového trendu posunu pravice na střed kdy „u občanských stran bylo jeho příčinou oslabování jejich politické vůle obecně a v případě ODS pak navíc postupný přerod v univerzální stranu, pro níž je více či méně středový charakter příznačný“ (Fiala 1998).
4. ODS se v letech 1992–1996 podařilo ovládnout vnější zdroje na základě dvou specifík. Mezi tato specifika posunující ODS k univerzální straně patřilo získání téměř dominantního prostoru ve většině českých sdělovacích prostředků a dostatek finančních zdrojů, plynoucích z postavení strany bezprostředně ovlivňující proces privatizace v České republice.

Občanská demokratická strana na základě uvedených argumentů byla z hlediska Kirchheimerových, ale i Wolinetzových doplňujících kritérií stranou s převažující univerzálností. Ovšem vzhledem k vývoji a specifikám stranického systému ČR je ji možno označit za stranu Catch-all typu.

Domnívám se ovšem, že tato charakteristika ODS platí především pro její existenci v letech 1992 až 1996. Vývoj ODS je od roku 1997 zásadně ovlivněn nejen odchodem strany do opozice, ale i rozštěpením jejího poslaneckého klubu, ve kterém vznikla platforma pro pozdější vznik Unie svobody. Univerzálnost ODS začíná oslabovat především v oblasti vnějších zdrojů, vnitrostranických poměrů a dalším zintenzivněním ideologického vyhranění.

I když ve volbách 1998 ODS byla schopna získat vnější zdroje například díky podpoře osobností umělecké světa, mění se situace v postojích médií k občanským demokratům, především v souvislosti s pádem pravicového kabinetu V. Klause v roce 1997. Časopis Proglas, jenž se sám definuje jako „politicky vyhraněný“ a deklarující potřebu „*nášet do českého prostředí současné konzervativní myšlení a kultivované*

konzervativně liberální politické postoje“ píše, že v polovině roku 1997 nastává zásadní obrat v postojích médií k politice Václava Klause, kdy „ve většině sdělovacích prostředků byla odstartována vytrvalá kritika dosavadní vládní politiky“ a „začíná se otevřeně mluvit o tom, že ekonomická reforma nebyla tak úspěšná, jak se předpokládalo, a proti vládě se začíná obracet dosud loajální pravicový tisk.“ (Fiala, Mikš 1998)

Kritický postoj médií k občanským demokratům vede k tomu, že na stránkách denního tisku se objevují výroky předsedy Klause o nenávistné kampani a mediálním sarajevském atentátu proti ODS, kterou komentoval Klausův poradce L. Jakl: „*Sdílím jeho (Klausovu) nechuť k médiím, média přitahují určité typy osobností s touhou formovat svět podle vlastních představ, zkrátka levičáky*“.²⁵

Oslabení ODS v oblasti vnějších zdrojů je však pouze částečné, neboť jistá nepřízeň tisku je podle řady českých komentátorů kompenzována dobrými vztahy se soukromou televizí Nova. Poté, co Nova odvysílala reportáž o údajné vile V. Klause ve Švýcarsku a V. Klaus požadoval za „tuto lež“ odškodné sto miliónů korun, proběhlo v roce 1998 mimosoudní vyrovnání mezi oběmi zainteresovanými stranami. Podle některých mediálních expertů se od uvedeného okamžiku stalo vysílání TV Nova vstřícné k politice ODS s častým vystupováním politiků ODS v jejich pořadech.²⁶ Mf Dnes – deník s nevyšším denním nákladem nedávno komentoval spojení ODS a televize Nova na titulní straně listu článkem „*TV Nova se stala vlivným spojencem ODS a ČSSD*“.²⁷

Další oslabování univerzalizmu vyplývá z vnitrostranických poměrů, ve kterých odchodem „odštěpenecké“ skupiny J. Rumla došlo v souladu s Wolinetzovou definicí poměru sil ve straně k dominanci stranického vedení a pragmatické orientaci na volební trh. Tato výhoda se ukázala býti pouze krátkodobá a splnila svůj účel například uzavřením opoziční smlouvy s ČSSD. V případě ODS se ovšem dá předpokládat spíše oslabování univerzalizmu, protože faktická neexistence frakcí či názorových proudů neumožňuje straně zaujímat k některým složitějším problémům širší názorové spektrum. To se například projevilo v kauze ČT na přelomu roku 2000–2001, kdy na rozdíl od ODS si vládní ČSSD díky odlišným postojům jednotlivých představitelů vytvořila širší vyjednávací postoj. ODS „znějící jedním hlasem“ se při řešení televizní krize dostala do izolace, kterou sama komentovala ústy svého předsedy V. Klause: „*Krize v ČT byla schválně rozpoutaná právě s úmyslem zahnat ODS do politické izolace. Byl to záměrně vyvolaný konflikt lidmi zejména z okolí Václava Havla a z řad Unie svobody*“.²⁸

Uvedený citát je dokladem oslabování univerzalizmu ODS. Dominance současného stranického vedení se vyznačuje nejen hledáním vnějších nepřátel, ale i dalším příklonem k silnějšímu ideologickému vymezení. Tyto dva prvky působí souběžně v politice ODS minimálně od roku 1997. ODS svůj posun k většímu ideologickému vymezení demonstrovala organizací první ideové konference konající se v Praze na přelomu května a června roku 1999. Většina projevů se nesla v duchu hesla „potřebujeme

²⁵ Šídlo, J.: *Útok na svobodu tisku*. Respekt, 17. 5. 1999, s. 9.

²⁶ Šídlo, J.: *Česká televize Nova*. Respekt, 29. 11. 1999, s. 6–7.

²⁷ *TV Nova se stala vlivným spojencem ODS a ČSSD*. Mf Dnes, 2. 2. 2001, s. 1.

²⁸ *Krize v ČT pokračuje*. Lidové noviny, 11. 1. 2000, s. 1–2.

novou ideologii“, které zformuloval stínový ministr zahraničí J. Zahradil.²⁹ Na konferenci převažovala vystoupení obhajující samotný termín ideologie a řečeno slovy místopředsedy M. Macka, varování před levicovými utopiemi, socialismem, ale i nepolitickou politikou.³⁰ Z hlediska potřeby universalismu je signifikantní výstup místopředsedy P. Nečase, jenž za současného největšího nepřítele považuje ideologii občanské společnosti a střední třídy. „*Jsem přesvědčen, že se jedná o zastydou formu marxismu, ve které je nahrazena avantgardní úloha dělnické třídy stabilizující rolí střední třídy*“.³¹ Nečas dál v projevu upozorňuje, že lidé jako Engels, Lenin, Hitler a Pol Pot měli středostavovský původ. To jej vede k závěru, že střední třída je třídou, která vždy kolaboruje. Tyto, z hlediska moderní sociologie, naprosto šokující výroky jsou především v rozporu se všemi tezemi, které lze vzít v úvahu jako možné „behaviorální“ sociologické vysvětlení fenoménu vzniku Catch-all party, počínaje pracemi Milsse, či Lipseta a konče Ingelhartovou studií „The Silent Revolution“.

Důraz na ideologii se v politice ODS projevoval i ve volebních kampaních. Po již analyzované volební kampani pro parlamentní volby 1998 i kampaň do komunálních a senátních voleb v tomtéž roce charakterizovaná manifestem „S námi proti hazardu“ spojuje ideologické vyhranění vůči levici s negativním postojem vůči celému politickému spektru. V manifestu se vysloveně uvádí: „*V listopadových senátních a komunálních volbách máme možnost snížit nebezpečí, které nám všem hrozí nejen od socialistické vlády, ale i od řady dalších, kteří se dnes tváří jako protisocialistická opozice*“.³² Občané jsou varováni před „neodpovědnými socialistickými experimenty“, včetně dramatického závěrečného konstatování: „*Zápas o naši svobodu je v poločase. Teď nastává BUĎ – ANEBO !*“³³ O rok později popisuje V. Klaus na stránkách Mf Dnes obvyklý postup, který má za cíl dostat ODS do politické izolace, když vždy na konkrétním příkladě se pracuje podle „*zjevné dohodnutého scénáře, Pehe, Euro, Mf Dnes a Respekt do omrzení opakují jednu tézi*“.³⁴

Ve volební kampani pro senátní a krajské volby v roce 2000 dochází v postojích ODS k výrazné změně. Volební kampaň téměř zcela opomíjí ideologické vymezení vůči levici, ale zaměřuje se více proti seskupení Čtyřkoalice. Ve volebním manifestu „Srdce i rozum“ k těm, kteří jsou „*nadřazení vizionáři se sklonem určit, předepsat, omezit, dirigovat...*“ přiřazuje především „*i naše levicové liberály a v neposlední řadě i naše křesťanské socialisty*“.³⁵ Stojí za povšimnutí, že ideologické vyhranění sice zůstává, ale je namířeno vůči Čtyřkoalici, zatímco ideologické vymezení vůči levici ustoupilo do pozadí. Je pravděpodobné, že postoj ODS vyplýval ze smluvně-opoziční smlouvy s ČSSD, kdy si obě strany potřebovaly zachovat ústavní většinu v horní komoře parlamentu potřebnou k avizovaným změnám Ústavy a volebního zákona.

²⁹ Ideová konference ODS 1999. In: <http://www.ods.cz/idkonpr/idkonpr.html>, 11. 12. 2000.

³⁰ Tamtéž, 11. 12. 2000.

³¹ Tamtéž.

³² *S námi proti hazardu*. Volební manifest ODS 1998, vydavatel neuveden, s. 1–2.

³³ Tamtéž, s. 6.

³⁴ Klaus, V.: *Evropanství a česká mediální kampaň*. Mf Dnes, 1. 7. 1999, s. 6.

³⁵ *Srdce i rozum*. Manifest ODS 2000, vydavatel neuveden, s. 1. –2.

Manifest „Srdce i rozum“ zároveň opět kritizuje postoj médií, když hned v úvodu provolává: „*Občan naší země je již příliš dlouhou dobu vystavován jednostranným pohledům médií, poněkud zvláštním výsledkům průzkumu veřejného mínění (vytvářeným často na průhlednou objednávku) a velmi zavádějícím názorům populistických politiků.*“³⁶

Ideologické vyhranění, hledání nepřítele a postoj, ve kterém se ODS stylizovala do pozice bojovníka proti všem, zcela jistě oslaboval a oslabuje univerzálnost strany. ODS se dle řady výzkumů stává jednou z nejméně přijatelných stran v politickém spektru. Například agentura STEM v roce 1997 uvedla předvolební průzkum „nesympatických“ politických stran, ve kterém se ODS vklínila mezi KSČM a SPR-RSČ jako druhá nejnesympatičtější strana, což by korespondovalo se všemi pozdějšími průzkumy potvrzující neschopnost strany získat tzv. druhé hlasy.³⁷ Negativní vazbu, nesympatie, obavu z vítězství či naprostou nepřijatelnost strany zaznamenával projekt „Sociální trendy“ Sociologického ústavu AV ČR, který potvrzuje průzkumy agentury STEM a od roku 1996 zařazuje ODS na stabilní třetí místo v žebříčku stran, hned za KSČM a SPR-RSČ. Nepřijatelnost ODS vynikne především při srovnání s ČSSD. Tak například v roce 1996 je ODS je naprosto nepřijatelná pro 21,5 % zatímco ČSSD pro pouhých 2,9 % voličů. Takřka nezměněný poměr odpůrců se opakuje v roce 1999, v případě ODS se jedná o 20,3 % a ČSSD 2,3 % zásadních odpůrců (Vlachová 2000).

Uvedené tendence oslabování univerzalizmu ODS jsou zřetelné přinejmenším od konce roku 1997. Dominance současného vedení navíc neskýtá příliš šancí na změnu politiky ODS, jenž by mohla nasměrovat stranu k modelu Catch-all. Jisté náznaky většího otevření strany před světem nepřátel se objevují pouze zřídka a jsou spíše výsledkem poznání politické reality. K takovým zábleskům patří například závěrečné usnesení z Konference krajských zastupitelů za ODS a Výkonné rady v Hradci Králové z ledna roku 2001, ve kterém se v bodě č. 1. konstatuje, že „úspěšná spolupráce s Čtyřkoalicí na krajské úrovni je příslibem možné spolupráce po příštích volbách“.³⁸

Na druhou stranu však o měsíc později vydává ODS tiskové prohlášení předsedy Klause ke zvolení C. Svobody lídrem Čtyřkoalice do jejího čela, ve kterém se praví: „*Tím Čtyřkoalice vyklízí středopravové pozice a přesunuje se na levou stranu našeho politického spektra. Na pravé straně dnes zůstává pouze ODS a je dobře, že konečně nejen my, ale i celá veřejnost přesně ví, na čem je.*“ Politická realita však zřejmě napomohla formulovat poslední větu, ve které se uvádí „*Spolupráce se Čtyřkoalicí se však v žádném případě nezavíráme a počkáme si na její další vývoj.*“³⁹

Na závěr lze říci, že je nutno si počkat i na další vývoj ODS ve vztahu k fenoménu Catch-all party, ke které se strana nejvíce přibližovala v letech 1992 až 1996, zatímco vývoj občanských demokratů roku 1997 a především odchod do opozice znamenal

³⁶ Tamtéž, s. 2.

³⁷ „Druhý hlas“ – jeho prostřednictvím respondenti uváděli komu by dali svůj hlas v případě, že by jimi preferovaná strana neexistovala nebo se nezúčastnila voleb. Podrobně In: <http://www.stem.cz/scripts/vismo/preference/index.asp>. 30. 11. 2000.

³⁸ Inernetová stránka ODS. In: <http://www.ods.cz>. 12. 1. 2001.

³⁹ Tiskové prohlášení V. Klause ke zvolení C. Svobody lídrem Čtyřkoalice. In: <http://www.ods.cz>. 12. 2. 2001.

tendence k oslabování univerzalizmu. Mnohé jistě napoví postoje ODS v předvolebním roce, průběh volební kampaně, ale i samotné parlamentní volby v roce 2002.

Česká strana sociálně demokratická

Česká strana sociálně demokratická obnovila svou činnost již v listopadu 1989 jako pokračovatelka Československé sociální demokracie a právní nástupce Československé sociální demokracie. ČSSD se hlásí k myšlenkám a základním programovým cílům Socialistické internacionály a Evropské sociálně demokratické strany. V preambuli stanov se ČSSD deklaruje jako strana usilující o uplatnění principu svobody, demokracie, sociální spravedlnosti, solidarity a ekologické odpovědnosti cestou parlamentní, ale také přímé demokracie.⁴⁰

Od počátku obnovení ČSSD po listopadu 1989 se v ní střetávaly dva názorové proudy. První proud představovali „staří“ sociální demokraté soustředění okolo jejího prvního polistopadového předsedy J. Horáka. Postoje Horákovy skupiny vykrytalizovaly v tzv. rakovnický umírněný proud, jehož neformálním vůdcem se stal J. Paroubek a který byl vstřícný k politice tehdejší vládní koalice. Proti němu byla „radikální skupina“ zaujímající zásadní opoziční postoj k tehdejší vládní koalici. Radikální proud nakonec zvítězil v roce 1993 na sjezdu v Hradci Králové, což bylo potvrzeno zvolením M. Zemana předsedou strany.

Od zvolení M. Zemana by se velmi stručně dal charakterizovat vývoj ČSSD jako postupný přerod od minoritní a ostrakizované strany z počátku 90. let až k nejsilnějšímu levicovému subjektu na české politické scéně. Vítězství v posledních volbách do poslanecké sněmovny v roce 1998 dokumentuje postupnou přeměnu a posun ČSSD k univerzálnímu typu strany. K analýze ČSSD jako univerzální strany lze opět použít Kirchheimerova kritéria vnitřních a vnějších zdrojů strany.

Prvé kritérium **vnitřních zdrojů** ukazuje, že členská základna ČSSD je téměř stejně početná jako u ODS a pohybuje se okolo 21 tisíce členů.⁴¹ Vnitřní členění členské základny je velmi strukturované a kromě řádného členství zahrnuje i souběžné členství v zájmovém hnutí Sociálně demokratických žen (SDŽ), Klubu seniorů a v sdružení Mladých sociálních demokratů. Stanovy definují stranu jako čtyřstupňovou decentralizovanou organizaci.

Nejvyšším orgánem strany je Sjezd ČSSD, který zasedá v dvouletém cyklu a určuje základní politický program strany, cíle a hlavní úkoly strany do období dalšího sjezdu. Tyto dokumenty jsou závazné pro regionální, okresní a místní organizace strany. Sjezd volí Předsednictvo ČSSD (P ČSSD) a potvrzuje členy a kandidáty Ústředního výkonného výboru ČSSD (ÚVV). Z tohoto hlediska má sociální demokracie zajímavý dvoustupňový model řízení strany. Rozhodujícím orgánem je Předsednictvo ČSSD, které se schází minimálně jednou za měsíc a v období mezi Sjezdy řídí stranu. P ČSSD se skládá z předsedy a místopředsedů strany, 10 členů volených ÚVV, zástupců regionů, předsedů parlamentních klubů a z předsedů MSD, SDŽ, klubu seniorů

⁴⁰ Stanovy ČSSD, vydavatel Nový cíl a. s. nedatováno, s. 1.

⁴¹ Internetová stránka ČSSD. In: <http://www.socdem.cz>. 12. 4. 2000.

s poradním hlasem. Činnost P ČSSD je kontrolována ÚVV, který je sice tvořen P ČSSD, ale nemá v něm početní převahu, protože jeho členy jsou také zástupci všech okresních organizací a vždy jeden zástupce z každého regionu. Kompetence ÚVV jsou přitom značné a směrem k P ČSSD výrazně kontrolní. ÚVV minimálně třikrát za rok svolává Konferenci, na které může vyslovit nedůvěru předsedovi, statutárnímu místopředsedovi a místopředsedům strany, stejně jako ostatním členům P ČSSD. ÚVV v případě tří pětinové většiny je schopna odvolat všechny členy předsednictva a navolit nové, s výjimkou předsedy strany, který jako jediný podléhá pouze Sjezdu strany.

Dvoustupňová struktura v řízení strany odpovídá proklamovaným sociálně demokratickým principům participační demokracie. Dosahuje se tak většího vlivu členské základny, reprezentované svými delegáty v ÚVV na vedení a tím i na politiku strany. Při srovnání s dominantním postavením Výkonné rady ODS se Předsednictvo ČSSD jeví jako orgán více závislý na vůli členské základny.

Shrnuto: početná členská základna, bohatá vnitřní struktura strany a částečně závislá pozice Předsednictva strany na ÚVV je v rozporu s Kirchheimerovými kritérii univerzální strany, které hovoří o blokaci přeměny strany ve stranu univerzální v situaci převažujícího vlivu početné členské základny. V případě ČSSD však nastává situace srovnatelná s ODS. Při použití dodatečného Wolinetzova kritéria **poměru sil ve straně** je evidentní, že ČSSD bylo možno charakterizovat jako stranu se silným postavením předsedy a tomu odpovídající pragmatické orientaci na voličskou základnu.⁴²

V únoru 1993 proběhl v Hradci Králové XXVI. sjezd ČSSD, který znamenal výrazný zlom ve vývoji strany zvolením M. Zemana do jejího čela. Politika sociálních demokratů začala být na rozdíl od předchozího Horákova vedení zřetelně opoziční vůči pravicové vládě a naplňovala předsevzetí, jež Zeman přislíbil ve svém hradeckém projevu, kdy prohlásil, že ČSSD bude pod jeho vedením důkladně kontrolovat vládu a odhalovat případnou korupci⁴³. Nový předseda dal straně impuls, záhy se projevující razantní a mnohdy populistickou rétorikou vůči vládě, které „je třeba jít po krku“. Tato strategie se ukázala jako úspěšná a přinesla nárůst volebních preferencí ČSSD. Již v roce 1995 se dle agentury Factum volební preference sociálních demokratů dostaly na úroveň vládní ODS (25 %).

Druhým významným úspěchem Zemanovy strategie bylo potlačení konkurence na levém křídle politického spektra. Volební úspěch sociálních demokratů v parlamentních volbách v roce 1996, kdy se stali druhou nejsilnější politickou stranou se ziskem 26,44 % hlasů a vítězství v předčasných parlamentních volbách o dva roky později, upevnilo pozici M. Zemana ve vedení strany. Při volbě předsedy na Sjezdu v roce 1995 získal jednoznačnou podporu 86 % delegátů.

Za dva roky bylo dominantní postavení předsedy strany potvrzeno na sjezdu v Bohumíně. Situace před sjezdem byla značně napjatá. Předseda Zeman se dostal

⁴² Ve srovnání s ODS nebylo postavení předsedy strany M. Zemana stejně dominantní, neboť ČSSD disponovala řadou dalších výrazných osobností. V dubnu 2001 navíc M. Zeman odstoupil z funkce předsedy strany, kterým se stal V. Špidla, zároveň setrvává ve funkci ministerského předsedy.

⁴³ Internetová stránka ČSSD. In: <http://www.socdem.cz/stazení.htm>. 6. 2. 2000.

do konfliktu s místopředsedou strany K. Machovcem a inicioval hlasování o jeho odvolání. ÚVV v lednu 1997 překvapivě zmíněný návrh vetoval, neboť se proti němu postavila místopředsedkyně P. Buzková. M. Zeman vyhrotil situaci, když prohlásil, že odejde, bude-li Machovec na sjezdu zvolen místopředsedou. Zároveň svou volbu spojil i s kategorickým požadavkem na vyloučení nedisciplinovaného poslance J. Wagnera z řad ČSSD a nakonec ještě musel obhajovat vedoucího svého sekretariátu, kterým byl významný předlistopadový komunistický funkcionář. M. Zeman přestál všechny kritické okamžiky, úspěšně zažehnal hrozící vnitrostranickou krizi a byl opět jednoznačně zvolen do funkce předsedy strany s podporou všech krajských organizací a získal hlasy 71 % delegátů sjezdu.

Poměr sil ve straně v neprospěch členské základny výrazně nastává po úspěchu v parlamentních volbách roce 1996. M. Zeman se stává předsedou poslanecké sněmovny a další členové strany obsazují parlamentní posty. ČSSD se posouvá ke „straně ve veřejném úřadu“. Po volbách v roce 1998 sociální demokraté opakují situaci ODS z let 1992–1996. Stranické vedení obsazuje posty ministrů a zároveň členů zákonodárného sboru.

Silná pozice předsedy, pragmatická orientace na získání všech nespokojených voličů ostatních levicových, středových, ale i extrémních (SPR-RSČ) stran by svědčila o převládající univerzálnosti ČSSD. Ta ovšem byla zpočátku oslabována přílišným **ideologickým vyhraněním** a populistickou rétorikou, což odrazovalo především středové voliče. Otázkou zůstává, jestli ideologické vyhranění bylo výsledkem samotné strany, o čemž by mohlo svědčit například přijetí klubu Obroda do ČSSD v dubnu 1991, nebo ostrakizaci strany sdělovacími prostředky na začátku 90. let. Z jedné strany byla univerzálnost strany oslabována populistickými výroky jejího předsedy, ovšem paralelně s tím začínaly pokusy ČSSD o posun na politický střed.

V lednu 1992 M. Zeman přichází s myšlenkou tzv. Realistického bloku, jenž měl vytvořit opozici levicových, ale i středových politických sil proti vládní pravicové koalici. Posun do středu byl zopakován v roce 1993 oživením myšlenky Realistického bloku, do kterého se již zapojily LSU – Liberálně sociální unie a KSU – Křesťansko sociální unie. O rok později sociální demokracie přichází s modelem sociálně tržního hospodářství a vyzývá vládní KDU-ČSL ke spolupráci na jeho budování. Levicové vyhranění ČSSD pomáhá snižovat i postupný přesun osobností OH respektive SD – Svobodných demokratů do řad sociální demokracie (P. Rychetský, L. Zaorálek, V. Štěpová, K. Kořínková). Volební úspěch ČSSD ve volbách 1996 je již dokladem toho, že strana se stala pro poměrně velkou část společnosti přijatelnou alternativou.

Politolog M. Novák v roce 1996 napsal: „*O tom, že jedinou věrohodnou možnost alternace v České republice představuje sociální demokracie, dnes už nikdo rozumný nepochybuje.*“ (Novák 1996, s. 409) Svou alternativu ČSSD potvrdila téměř hegemonickým postavením mezi středovou, ale křesťansky orientovanou KDU-ČSL a krajně levicovou KSČM. Ústup sociální demokracie z ideologického vyhranění byl zřetelný i ve sféře zahraniční politiky. Od roku 1995 se strana začala profilovat jako výrazně proevropská síla, žádající urychlený vstup do Evropské unie. Přes jistou vnitřní nejednotnost se sociální demokraté přihlásili ke vstupu do vojenského paktu NATO.

V prvé fázi jej akceptovali pouze pod podmínkou vyhlášení referenda, avšak v závěrečné fázi schvalování vstupu zvolili parlamentní cestu. Důležité bylo schválení česko-německé deklarace v roce 1997 i většinou sociálně demokratických poslanců hlasů poté, co si ČSSD vymínila některé podmínky posilující pozice české strany. Pro sociální demokracii bylo velmi významné, že svou zahraničněpolitickou profilací se zřetelně odlišila od KSČM a sladila své postoje s postoji ostatních demokratických stran.

ČSSD se i nadále ideologicky vymezovala, avšak odmítala často opakované tvrzení svých kritiků, že je pouhou postkomunistickou partají. Sociální demokracie se sama zařazovala do „velké evropské a světové sociálnědemokratické rodiny“, upozorňovala na své členství v Socialistické internacionále a především zdůrazňovala, že „v zemích Evropské unie se sociálně demokratické strany podílejí na činnosti jedenácti z patnácti tamních vlád (1996) a tvoří nejsilnější poslanceckou skupinu v Evropském parlamentu.“⁴⁴

Z tohoto hlediska bylo velice zdařilým propagandistickým tahem setkání s šéfem britských labouristů A. Blairem v lednu 1995. Blair byl již dva a půl roku před svým vítězstvím v parlamentních volbách mezinárodně uznávanou osobností. Předseda Zeman po schůzce české novináře ujistil, že „s potěšením zjistil, že v zásadních otázkách odmítnutí všemocné neviditelné ruky trhu, sociálních a ekologických aspektech politiky se s panem Blairem shodují“ (Mitrofanov 1998, s. 109). Znamení legitimacy ČSSD jako obecně akceptovatelné strany podpořil i prezident V. Havel setkáním s M. Zemanem a P. Buzkovou v srpnu roku 1995, po které M. Zeman prohlásil, že „v meritorních otázkách, jako je boj proti ekonomickým mafím, proti korupci, boj za morální rozměr společenské transformace a za občanskou společnost, jsme se s panem prezidentem naprosto shodli“⁴⁵ a opět ujišťoval veřejnost, že sociální demokracie není neokomunistickou stranou. „ČSSD naprosto nemá v úmyslu jakékoliv znárodňování nebo zestátnění, jsme pro podporu zejména malých a středních podnikatelů.“⁴⁶ Setkání, pro které prezident Havel zvolil jedno z nejrušnějších míst v Praze – kavárnu hotelu Evropa na Václavském náměstí, se opakovalo těsně před volbami v roce 1996. Za velkého zájmu médií zde u stolu u okna besedoval s M. Zemanem a P. Buzkovou.⁴⁷

Posun ČSSD ke straně univerzálního typu lze podložit i sociologickými analýzami zachycující proměnu jejího elektorátu v průběhu 90. let (Řeháková 1998). Prvním momentem byly volby v roce 1996, obecně se rozvolnilo sepětí mezi sociální skupinou a volbou strany. Především posun nastal u ČSSD, zatímco v roce 1992 volili sociální demokraty převážně levicově smýšlející občané, sami sebe zařazující do nižší či dělnické třídy, tak v roce 1996 se ČSSD stala volitelnou pro voliče bývalých menších středových stran a posílila i skupina sama sebe definující jako střední, či nižší střední třída – obvykle zaměstnanci bez vysokoškolského vzdělání a samostatně výdělečně činní.

⁴⁴ Lidskost proti sobectví. Volební program ČSSD 1996, vydavatel neuveden. s. 1.

⁴⁵ *Setkání Havel – Zeman*. Právo, 7. 8. 1995, s. 1.

⁴⁶ Tamtéž. s. 1.

⁴⁷ *Prezident se sešel s lídry stran*. Mf Dnes, 14. 5. 1996, s. 2.

Další vývoj následoval v období do parlamentních voleb v roce 1998, kdy kromě samostatně výdělečně činných nastal posun k ČSSD i u skupiny zaměstnanců s vysokoškolským vzděláním, které lze specifikovat buď jako znechucené z finančních a korupčních skandálů pravicových stran (motiv negativní volby – Matějů 2000), nebo frustrované příjmovými a majetkovými rozdíly (špatně placení odborníci s vysokoškolským vzděláním pracující ve veřejném sektoru – zejména ve školství a výzkumu – Vlachová 2000). Při definování univerzálnosti ČSSD z hlediska využití vnitřních zdrojů je možno zaznamenat dva vzájemně se vylučující faktory. Prvým faktorem podporujícím univerzálnost strany bylo zlepšování komunikace s veřejností. Od roku 1995 nastává odpoutání od agresivní a často nekoncepční populistické rétoriky. ČSSD se podařilo uchopit významné volební téma související s obecným nárůstem nespokojenosti veřejnosti s prvními negativními dopady pravicí vedené ekonomické reformy a sílícímu pocitu nelegitimních příjmových rozdílů ve společnosti. Hesla o vládě podvodníků a tunelářů byla postupně kultivována a měněna od požadavků prošetření nejzávažnějších privatizačních rozhodnutí až k příslibu koncepčního boje proti hospodářské kriminalitě (akce čisté ruce). Důraz na sociální spravedlnost a koncepci sociálně - tržního hospodářství s větší rolí státu korespondoval s postoji velké části české společnosti (což například dokládají průzkumy agentury IVVM – viz. tabulka č. 1.).

Novou strategií sociální demokracie představovalo ústřední heslo volební kampaně „Lidskost proti sobectví“. Průlomová byla volební kampaň před parlamentními volbami v roce 1996, která byla zopakována v předčasných volbách v roce 1998. M. Zeman a jeho volební tým absolvovali volební pouť po České republice ve volebním autobuse „Zemák“. Nesporným přínosem zvolené volební kampaně byl bezprostřední kontakt s voliči, který se neomezoval pouze na velká města, ale probíhal i na úrovni nejmenších obcí.

Vnější zdroje patří naopak mezi faktory, které oslabují univerzalitu ČSSD, a to v obou sledovaných oblastech: v komunikaci se sdělovacími prostředky a ve způsobu získávání finančních zdrojů. Obdobně jako v případě ODS je nutno konstatovat, že je mimo možnosti této práce analyzovat vzájemný vztah mezi ČSSD a českými sdělovacími prostředky. Dle některých předních českých komentátorů panují mezi ČSSD a některými sdělovacími prostředky tradičně napjaté vztahy. Česká média, především denní tisk publikoval celou řadu razantních vyjádření M. Zemana na adresu českých médií.⁴⁸ V roce 1998 Zeman prohlásil na adresu nejčtenějšího českého deníku Mf Dnes, „že někteří novináři mohou být podezřelí z korupce a například privatizace Mladé fronty bude zařazena na seznam akce čisté ruce“.⁴⁹ O tom, že mediální politika je vnímána jako slabá stránka strany, svědčí kritické připomínky členů strany (P. Buzková, L. Zaorálek) do vlastních řad a deklarovaná snaha o zlepšení spolupráce s médii. Rada usnesení ze zasedání Ústředního výkonného výboru strany obsahuje výzvy

⁴⁸ Například týdeník Respekt provedl výčet nejtvrdších vyjádření Miloše Zemana na adresu české novinářské obce, mezi něž zařadil výrazy: novinářský pövl, nejhloupější deník, žumpa, podplacení novinářští psíci atd. In: <http://www.respekt.cz/921-9.htm>. 30. 5. 2000.

⁴⁹ Respekt. In: <http://www.respekt.cz/921-9.htm>. 30. 5. 2000.

Tabulka č. 1.: Hodnotové orientace (IVVM, únor 1992, únor 1998, březen 1999.)

Hodnotové orientace České populace (IVVM)	1992 ano	1992 ne	1998 ano	1999 ne
1. Mělo by být zaručeno, aby každý, kdo chce pracovat, dostal práci.	86 %	12 %	85 %	89 %
2. Hlavním úkolem vlády je řešit otázky nezaměstnanosti a sociálních jistot občanů.	72 %	25 %	79 %	81 %
3. Stát by měl usměrňovat rozvoj hospodářství.	80 %	15 %	–	80 %
4. To co společnost vyprodukuje, musí být rozděleno tak, aby nebyly příliš velké rozdíly mezi bohatými a chudými.	60 %	34 %	58 %	56 %

k zlepšení obrazu strany ve sdělovacích prostředcích.⁵⁰ Jeden z výzkumů vnímání mediální politiky ČSSD prováděné mezi členy a sympatizanty strany došel k závěru, že „strana trpí nevyrovnaností mediálních vystoupení svých představitelů, kteří se tak stávají vítaným soustem pro kritiku žurnalistů“ (Purkrábek 2000, s. 10).

Také druhé kritérium vnějších zdrojů – styl a způsob získávání finančních prostředků oslabuje univerzálnost sociální demokracie, i když jenom částečně. ČSSD jako opoziční strana byla v průběhu první poloviny 90. let zcela mimo zájem sponzorů. Rozbor výročních zpráv první poloviny 90. let poukazuje na špatnou finanční situaci strany a úplnou závislost na vnitřních zdrojích (členské příspěvky, pronájem movitého i nemovitého majetku, pořádání vzdělávacích akcí apod.). Situace se lepší až v roce 1996, kdy strana získává státní finanční prostředky plynoucí z volebního úspěchu (Šimíček 1998). Volební úspěch pomohl zlepšit finanční situaci strany. ČSSD začala být vnímána jako budoucí možná vládní alternativa a strana získávala první významné vnější finanční prostředky. V roce 1996 dostala půjčku ve výši 155 milionů korun, ač hodnota movitého i nemovitého majetku dle hospodářské zprávy ČSSD činila v tomtéž roce pouze 40 milionů korun. Podle nepodložených spekulací se hovořilo o tom, že za půjčkou stojí IPB a. s. a investiční fond Consus.⁵¹ Významný je sponzorský dar společnosti Tabák, a. s., Kutná Hora (2,7 milionů v roce 1997, 20 milionů v roce 1998). Volby 1998 přinesly další významný zdroj finančních prostředků a dá se předpokládat, že zájem sponzorů o „vládní stranu“ bude pokračovat. Průlomem ve vztahu k vnějším finančním zdrojům je i konečné vyřešení kauzy Lidového domu, který byl straně navrácen v roce 1999. Lidový dům je pochopitelně zdrojem vnitřním, avšak sami sociální demokraté považovali celou záležitost navrácení za veskrze politickou

⁵⁰ Internetová stránka ČSSD. In: <http://www.socdem.cz>.

⁵¹ Spurný, J., Švehla, M.: *Kde ty prachy jsou*. Respekt, 9. 2. 1998, s. 5.

(bez ohledu na nezpochybnitelnost nezávislosti soudu!), kterou prosadil svým vnějším působením a především tím, že se stali stranou vládní.

Závěr

Konečné hodnocení ČSSD dle kritérií Catch-all party je obdobné jako u ODS, i když u každé ze stran jsou přítomna jiná kritéria oslabující jejich univerzálnost. Zatímco ODS nesplňovala kritéria univerzálnosti z hlediska vnitřních zdrojů, tak ČSSD disponuje nedostatečnou schopností k ovládnutí **vnějších zdrojů** v oblasti komunikace s médii a nedostatku finančních zdrojů, i když se tam situace postupně zlepšila.

Univerzálnost ČSSD jednoznačně převažuje z hlediska **vnitřních zdrojů**, přičemž k nejvýraznějším faktorům patří:

1. Dlouhodobá dominace bývalého předsedy strany M. Zemana a stranického vedení způsobená posunem ČSSD ke „straně ve veřejném úřadě“, která pragmaticky orientovala stranu na volební trh a pragmatická politická vyjednávání.
2. Vhodně zvolená volební kampaň a styl komunikace s voliči v parlamentních volbách v roce 1996 a 1998, která dokonale vystihla očekávání velkých sociálních skupin v souvislosti s kritikou negativních ekonomických jevů a korupce pravicové vládní koalice.
3. ČSSD postupně snižovala intenzitu ideologického působení a vyprofilovala se jako věrohodná prosystémová alternativa s jasnou euroatlantickou zahraničně-politickou orientací (NATO, EU).

V případě ČSSD je možno udělat obecnější poznámku. Sociální demokracie je sice historicky spjata s masovým typem strany, a proto by se mohlo zdát, že vzhledem k opožděnému vývoji i ČSSD projde obdobným vývojem jako masové strany v západní Evropě v období po II. světové válce. Vývoj je však urychlen, česká společnost i přes dlouhé období komunismu vykazuje znaky moderní industriální společnosti, relativně moderní sociální strukturu, relativně vysokou ekonomickou úroveň a přítomnost masových sdělovacích prostředků. V kombinaci s obecnou nechtí politiké angažovanosti jako dědictví komunismu je zřejmé, že zde neexistují podmínky pro masový typ strany. Naopak, každou z velkých stran s trvalou podporou velkých voličských skupin a se snahou o získání prostoru politického středu lze označit za stranu univerzální. To je případ jak ČSSD tak i ODS.

Při srovnání vnějších a vnitřních zdrojů strany je možno udělat závěr, že vnitřní pro univerzální zdroje převažují. **Česká strana sociálně demokratická na základě uvedených argumentů je z hlediska Kirchheimerových, ale i Wolinetzových doplňujících kritérií stranou s převažující univerzálností. Ovšem vzhledem k vývoji a specifikám stranického systému ČR je ji možno označit za stranu catch-all typu.**

Domnívám se, že na rozdíl od ODS, u níž lze minimálně od roku 1997 pozorovat tendenci k oslabování univerzalismu, ČSSD stále disponuje uvedenými kritérii převažujícího univerzalismu. Dosavadní zkušenost občanů s vládou sociální demokracie, podle průzkumů agentur, poukazuje na stoupající důvěru v politiku Zemanova kabi-

netu,⁵² který dle vyjádření některých ekonomických analytiků a dostupných statistických dat⁵³ se může prokázat trvalým růstem průmyslové výroby, úspěšnou revitalizací některých podniků, klesající nezaměstnaností nebo přílivem zahraničních investic. V průzkumech volebních preferencí sociální demokracie nastal po převzetí vládní odpovědnosti obvyklý pokles. ČSSD se pohybovala v průměru okolo 16 % a většinou ji předstihovala KSČM. Obrat preferencí nastal v roce 2000, kdy podle statistik agentury STEM předstihují sociální demokraté KSČM a její volební preference se stabilizují okolo 20 %. Tento trend s mírným posilováním nad tuto hranici zůstává zachován i v roce 2001.

Ač sami představitelé strany se brání nařčení, že ve straně existují různé názorové proudy, či dokonce frakce, je skutečností, že ČSSD nepůsobí vždy navenek jednotně. V českých médiích se objevují spekulace o tzv. hradním křídle uvnitř strany, ke kterému bývají nejčastěji řazeni P. Buzková a L. Zaorálek. Oba zmiňovaní poslanci hlasovali proti navrhaným změnám Ústavy a především proti klíčové novele volebního zákona, na kterých se dohodly smluvně opoziční ODS a ČSSD.⁵⁴ Proti novele volebního zákona nakonec hlasovalo šest sociálnědemokratických poslanců, zatímco všichni poslanci ODS novelu podpořili.⁵⁵

Mnohdy odlišná stanoviska či názorové proudy uvnitř strany umožňují sociálním demokratům v řadě případů zaujmout širší vyjednávací prostor, to se například naposledy projevilo na přelomu roku 2000–2001 v kauze ČT. Jistě i tyto postoje posilují univerzálnost ČSSD. Také parlamentní volby v roce 2002 mnohé napoví a ukážou nakolik se stala sociální demokracie obecně akceptovatelnou stranou Catch-all typu.

Literatura

- Dvořáková, V., Kunc, J.: „Zrod českého stranického systému“. In: Dvořáková, V., Gerloch, A.: *Krystalizace struktury politických stran v České republice po roce 1989*. Praha 1996.
- Fiala, P., Mikš, F.: *Úvahy o české politické krizi*. Brno 1998, s. 8–13.
- Fiala, P.: „Vývoj politických stran a jejich systémů po listopadu 1989“. In: *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Praha 1998, s. 269.
- Ingelhart, R.: *The Silent Revolution*. Princeton University Press 1977.
- Katz, R. S., Mair, P.: „The evolution of Party Organization in Europe: Three Faces of Party Organization, Political Parties in a Changing Age“. In: Crotty W. (ed): *American Review of Politics*, 14/1994, s. 593–595.
- Kirchheimer, O.: „The Transformation of The Western European Party Systems“. In: La Palombara, J., Weiner, M.: *Political Parties and Political Development*. Princeton 1966.
- Klíma, M.: *Volby a politické strany v moderních demokraciích*, Praha 1998, s.
- Kunc, J.: *Stranické systémy v re/konstrukci*. Praha 2000, s. 220.
- Lipset, S. M.: *Political Man, The Social Basis of Politics*. Baltimor 1981.
- Mair, P. (ed.): *The West European Party System*. Oxford University Press 1990.
- Matějů, P., Vlachová, K.: *Nerovnost, spravedlnost, politika (Česká republika 1991–1998)*. Praha 2000, s. 63.
- Mills, C. W.: *White Collar*. New York, Oxford University Press 1956.

⁵² Důvěru občanů ve vládu – IVVM. In: <http://www.147.251.189.144/dokumenty/pi90222.doc>. 19. 2. 2001.

⁵³ Makroekonomická statistická data. In <http://www.Czso.vse.cz/cz/cisla/>. 19. 2. 2001.

⁵⁴ Statistika hlasování v PSP ČR. In: <http://www.psp.cz/docs/vote/stat.ps>. 30. 11. 2000.

⁵⁵ Tamtéž.

- Novák, M.: „Volby do Poslanecké sněmovny, vládní nestabilit a perspektivy demokracie v ČR“. In: *Sociologický časopis*, 4/1996, s. 409.
- Olson, D. M.: Party Formation and Party System Consolidation in the New Democracies of Central Europe. In: Hoffbert, R. (ed.): *Parties and Democracy : Party Structure and Party Performance in Old and New Democracies*. Blackwell Publishers, Oxford 1998, s. 23–24.
- Purkrábek, M.: *Atraktivnost politických stran a jejich modernizace*. Pohledy 1/2000, s. 10–11.
- Řeháková, B.: „Sociální rozvrstvení a volební chování“. In: Matějů, P. (ed.): *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Praha. 1998, s. 225–245.
- Řeháková, B.: „Volební chování různých skupin voličů v předčasných parlamentních volbách v roce 1998“. In: *Sociální trendy*, 2/1998, s. 13–17.
- Šimíček, V. (ed): *Financování politických stran v České republice*. Masarykova univerzita Brno 1998, s. 73.
- Vlachová, K.: „Czech political parties and their voters“. In: *Czech Sociological Review*, 5/1997.
- Vlachová, K.: „Stranická identifikace v České republice“. In: *Sociologické texty*. Sociologický ústav AV Praha 2000, s. 22–23.
- Wolinetz, S. B.: *Parties and Party Systems in Liberal Democracies*. London 1988.

Summary

The theory *Catch-all party* by Austrian political scientist O. Kirchheimer belongs to the classical and respectful theory of political parties these days.

The author in this article tried on basis of the theory *Catch-all party* to study the development of political parties in the Czech Republic in the period of the forming of Czech party system after 1989 up to present. The result of this study is claim that there are only the two electorally strongest parties: ČSSD and ODS carried out both the internal and external criteria of universality and owing to the developmnet and special characteristics of the Czech party system they can be named the parties of the *Catch-all* type. The part of the study is also comparison of the internal (the party organizational structure, the base of memberships, the ideologically intensity) and external sources (the ability of communication with electorate and media, the election campaign, financial sources) of both parties.

Recenzovala: doc. PhDr. Vladimíra Dvořáková, CSc.

**NÁZORY ČESKÉ VEŘEJNOSTI
NA EKONOMICKOU TRANSFORMACI
A JEJÍ SOCIÁLNÍ DŮSLEDKY V OBDOBÍ 1989–1998**

Jaroslava Kubátová

Významná část české společnosti toužila na sklonku roku 1989 po obnovení politických a ekonomických svobod. Lidé tehdy příliš nerozlišovali mezi politikou a ekonomikou (Večerník, 1998a: 286).

Ekonomika se stávala závažným tématem veřejného mínění od počátku podzimu 1990, kdy vláda vzešlá z voleb v červnu 1990 přistoupila k prvním krokům ekonomické transformace.

Od roku 1991 se mínění o ekonomické reformě, přesněji hodnocení jejího průběhu, stalo klíčovým faktorem formování politických názorů obyvatelstva (Herzmann, 1992: 179).

Vývoj názorů české veřejnosti na ekonomickou transformaci a její sociální důsledky budeme sledovat prostřednictvím veřejného mínění. Východiskem je stav veřejného mínění na konci 80. let, konec sledovaného období se kryje s červnovými volbami do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v roce 1998, které přinesly významnou změnu politické scény.

Pojmy mínění a názor (též postoj, hodnocení apod.) jsou si blízké a často jsou používány jako synonyma. Mínění (názor) je chápáno jako postoj verbalizovaný (Childs, 1940: 42).

Funkcionálně lze veřejné mínění pojímat jako mínění veřejnosti o nějaké otázce, přičemž za veřejnost lze považovat skupinu, v níž je členství určeno pouze podílením se na předmětu mínění (Eshleman, Cashion, 1985).

Jako nástroj poznání veřejného mínění slouží metody dotazování, protože pouze verbalizované vyjádření je pozorovatelné a lze je měřit a analyzovat (Foret, 1994; Herzmann, Novák, Pecáková, 1998).

Názory na stav a směr vývoje ekonomiky do konce roku 1989

Kritičnost ke stavu české ekonomiky na konci 80. let 20. století narůstala. V prosinci 1987 poukázvalo na velké problémy v našem hospodářství 70 % občanů a do října 1988 tento počet narostl až k 87 % (Slejška, Herzmann, 1990: 48).

Názory na směr dalšího vývoje, respektive na způsob provedení změn po událostech 17. listopadu tak jednotné nebyly. Jak ilustruje tabulka 1, nemálo občanů si představovalo i nadále socialistický směr vývoje a mírně nadpoloviční většina byla pro bližší nedefinovanou cestu mezi kapitalismem a socialismem. Zavedení tržního kapitalismu si uměl představit jen mizivý zlomek lidí (Slejška, Herzmann, 1990: 51).

Tabulka 1: Názory na směr dalšího společenského vývoje u nás

Naše společnost by se měla vyvíjet:	23.–24. 11. 1989	9.–12. 12. 1989
– socialistickou cestou	45%	41%
– kapitalistickou cestou	3%	3%
– něco mezi tím	47%	52%
– je to jedno nebo nedokáže posoudit	5%	4%

„Nelze sice přesně říci, co lidé rozumějí pod pojmy socialismus a kapitalismus... Výsledky nasvědčují tomu, že samotné slovo socialismus bylo dosavadním vývojem v Československu zdiskreditováno... Kapitalismus naše občany nelákal. Nejpopulárnější se ukázala varianta kompromisu, i když ani u ní nevíme, jak si ji lidé v prvních týdnech sametové revoluce představovali,“ analyzoval výsledky výzkumů J. Herzmann.

Pro socialistickou cestu se přitom vyslovovali spíše lidé ve věku nad 60 let (asi z 50 %) a tehdejší členové KSČ (asi ze 2/3). Třetí cestu přijala za svou zejména mládež (59 %) (Slejška, Herzmann, 1990: 51–52).

Názorová struktura na směr dalšího společenského vývoje korespondovala s představami veřejnosti o převedení výrobních prostředků do soukromého vlastnictví, tzv. reprivatizaci¹. Srovnatelný průzkum se uskutečnil v květnu 1989 a přes vliv událostí z listopadu se názory populace na tuto otázku téměř nezměnily (Slejška, Herzmann, 1990: 54). Pro reprivatizaci velkých výrobních podniků byla necelá čtvrtina obyvatel, proti téměř tři čtvrtiny. U podniků zemědělských je rozdíl ještě větší, pro bylo 13 %, proti 83 % obyvatel.

¹ Ačkoli pojem reprivatizace lépe vystihuje podstatu změny vlastníků, vžil se pojmenování privatizace

Představy veřejnosti spjaté s ekonomickou reformou a jejich korekce

Časopis *Ekonom* (*Ekonom* 28/1993: 30–34) prostřednictvím agentury *Opinion Window* zjistil, jaká očekávání vkládali občané České republiky do ekonomické reformy.

55 % občanů si jako největší přínos ekonomické reformy na jejím počátku představovalo zlepšení životní úrovně a zhruba stejný počet občanů očekával zlepšení nabídky zboží a služeb.

Větší svobodu podnikání jako hlavní přínos ekonomických změn očekávalo přes 40 % respondentů a jedna třetina respondentů očekávala více prostoru pro osobní iniciativu.

Jedním z významných očekávání bylo také vyrovnání náskoku vyspělých zemí. Třetina Čechů ho dokonce označila na počátku ekonomické reformy za hlavní očekávaný přínos.

Čtvrtina obyvatelstva přitom věřila, že ekonomické zpoždění můžeme dohnat během 3–5 let, více než třetina lidí se domnívala, že jsme schopni vyrovnat náskok vyspělých zemí za 6–10 let, a další čtvrtina odhadovala tuto dobu na 10–20 let.

Očekávání individuálních výhod předčila svou mírou očekávání systémových změn, které umožňují uplatnění osobní iniciativy jedinců.

Zvýšení životní úrovně přitom častěji očekávali lidé s nižším vzděláním, příslušníci manuálních profesí a mladí lidé.

Již na podzim 1990 považovaly dvě třetiny populace hospodářskou situaci za horší než před listopadem 1989 a odpovědnými činily zejména federální vládu a parlament (Herzmann, 1992: 175).

V prosinci 1990 bylo s ekonomickou transformací v České republice zcela spokojeno necelých 10 % obyvatelstva, s přičtením částečně spokojených pak necelých 40 % (Večerník, 1998a: 233).

Obyvatelstvo postupně korigovalo své představy o ekonomické transformaci (*Ekonom* 28/1993: 30–34). Vidina momentu, v němž Česká republika ekonomicky dostihne vyspělé země, se v roce 1993 prakticky zdvojnásobila.

Při posuzování dosavadních dopadů ekonomické reformy na společenský život poukazovalo 80 % Čechů na zhoršení morálky a pokles morálních hodnot, o málo menší část občanů pociťovala zhoršení mezilidských vztahů.

Ekonomickou reformou bylo podle nadpoloviční většiny negativně dotčeno zemědělství, školství, zdravotnictví, životní úroveň a produktivita národního hospodářství.

Pozitivní dopad byl viděn v širší nabídce spotřebního zboží (90 %), v rozvoji soukromého podnikání (80%) a ve zvýšení efektivity práce jak ve vztahu k využívání pracovní doby, tak ve vztahu k využití schopností a kvalifikace (50 %).

Z celé studie vyplynulo, že počáteční ekonomické změny hodnotila lépe mladší generace a lidé s vyšším vzděláním, zklamání z vývoje pociťovali naopak lidé starší, občané s nižším vzděláním a zaměstnanci dělnických profesí.

Ekonomická očekávání a postoje – vývoj názorů 1990–1998

V květnu 1990 započala série výzkumů Ekonomická očekávání a postoje (EOP), realizovaná Sociologickým ústavem Akademie věd České republiky (SoÚ AV ČR). Zjištěné názory české veřejnosti na soukromé podnikání, úlohu státu a sociální nerovnosti uvádí tabulka 2 (Večerník, 1998a: 241; Večerník 1998b: 78,32; Večerník, 1999: 46):

Tabulka 2: Názory na soukromé podnikání, úlohu státu a sociální nerovnost (souhlas v %²)

Období: Tvzení:	5/1990	12/1991	6/1992	1/1993	11/1994	1/1996	1/1997	4/1998
Soukromému podnikání je třeba ponechat naprostou volnost	86,8	63,1	67,8	63,3	59,3	53,9	49,0	–
Zahraniční firmy by měly mít zcela otevřené pole působnosti	47,3	41,5	48,2	36,7	29,1	29,3	30,4	30,4
I v nových podmínkách by ekonomika měla být pod kontrolou státu	87,5	81,9	72,7	75,2	78,7	81,7	81,5	–
Všechny podniky ve vlastnictví státu by měly být přeměněny na akciové společnosti nebo soukromé podniky	56,9	56,8	57,2	51,8	–	–	–	–
Je správné, aby opravdu schopní lidé měli hodně peněz, třeba i miliony	66,3	75,2	78,4	76,7	75,6	76,0	74,1	75,0
Rozdíly ve mzdách by se měly zvětšit	88,6	82,6	80,2	72,9	59,4	52,8	44,5	39,0
Za chudobu si každý může především sám	–	–	46,7	39,1	34,8	33,9	36,0	–
Lidé dnes bohatnou převážně nepoctivým způsobem	–	–	77,9	80,0	80,5	79,3	79,6	80,0

² Odpovědi „určitě ano + spíše ano“.

V roce 1990 panoval silný souhlas se svobodným podnikáním tuzemských subjektů a značná podpora vstupu zahraničních firem. Také podpora privatizace státních podniků v porovnání se situací z konce roku 1989 výrazně stoupla.

Významný je souhlas se mzdovou diferenciací a s tím, aby schopní lidé mohli získat velký majetek.

Co nelze přehlédnout je skutečnost, že téměř čtyři pětiny lidí požadovaly státní kontrolu ekonomiky. Vzhledem k číslům uvedeným v tabulce je logické, že tento požadavek vznášelo nemálo občanů, kteří se vyjádřili pro naprosto volné podnikání. Tento paradox byl v české společnosti dlouhodobě přítomen, přetrvával a potvrzovaly ho nejen další kola šetření EOP (viz tabulka), ale i jiné výzkumy (viz Data & Fakta, číslo 2, 1997).

V roce 1991 téměř o čtvrtinu lidí méně souhlasilo s neomezeným soukromým podnikáním, pro vstup zahraničních firem byla stále méně než polovina respondentů a také zde došlo k mírnému poklesu souhlasu. Podpora privatizace byla stabilní.

Paradoxně působí, že státní kontrolu ekonomiky požadovalo méně osob než v předcházejícím období. Tento údaj logicky nekonvertuje s poklesem souhlasu s volností podnikání. Prakticky se však jedná o další důkaz toho, že lidé zastávali logicky si odporující stanoviska.

V prvním období po listopadové revoluci se mnozí lidé i nadále dožadovali tržní svobody a zároveň státních garancí. Souhlas s liberálními názory spojili jednoduše s požadavky na stát, které přetrvávaly z doby před listopadem 1989, tedy na státní kontrolu ekonomiky, cenové garance, pracovní a mzdové jistoty apod. (Večerník, 1995: 328–330).

Stejně paradoxní je vzrůst souhlasu s vysokými příjmy schopných a pokles souhlasu s růstem rozdílů ve mzdách. Jak uvádí Večerník, kritika příjmové nerovnosti se fakticky stupňovala rychleji, než rostly nerovnosti samotné.

Mezi lety 1992 – 1997 dále výrazně poklesla podpora volnému podnikání českých i zahraničních subjektů. Státní kontrola ekonomiky byla požadována stabilně čtyřmi pětinami občanů. Tři čtvrtiny populace souhlasily s vysokými výdělky schopných lidí, avšak mzdovou diferenciací schvalovalo stále méně občanů. Snížil se počet respondentů, kteří soudili, že chudobu si lidé zaviňují sami.

V roce 1998 probíhalo šetření Ekonomická očekávání a postoje v dubnu. K dispozici jsou výsledky s poněkud odlišnou strukturou než v předcházejících obdobích. Kromě nesouhlasu s další mzdovou diferenciací lze názorovou strukturu považovat za stabilizovanou.

Dále byla v dubnu 1998 zaznamenána uvedená míra souhlasu s následujícími tvrzeními (Večerník, 1999: 46):

Tabulka 3:

Názor:	Souhlas:
Spokojen s průběhem ekonomické reformy	37,8 %
Současný systém je spravedlivější než předchozí	33,1 %

Názorová hladina z dubna 1998 odpovídá klesajícímu trendu hodnocení tržní ekonomiky a špatnému hodnocení ekonomické reformy³.

Názory na roli státu v ekonomické a sociální oblasti

Názory na roli státu v ekonomické a sociální oblasti sledoval průběžně Institut pro výzkum veřejného mínění (IVVM)⁴. Respondenti vyjadřovali souhlas s předloženými výroky:

Tabulka 4: Názory na roli státu v ekonomické a sociální oblasti
(% souhlasných odpovědí)

Výrok:	1990	1992	1995	1998
Stát by měl usměrňovat rozvoj hospodářství		84	89	86
83				
Tržní hospodářství je cestou k vyšší životní úrovni	85	–	62	54
Stát nemá jednotlivce omezovat, má jen vytvářet podmínky při uplatnění jeho práv a svobod	86	86	85	81
Stát má lidem zabezpečit jen nutné životní minimum,	33	32	43	43

Státní kontrolu rozvoje hospodářství požadovaly stále více než čtyři pětiny respondentů. Názorová hladina se shoduje s požadavky na státní kontrolu ekonomiky zjištěnou při šetření EOP⁵.

Přesvědčení o tom, že tržní hospodářství povede k vyšší životní úrovni, výrazně oslabovalo. Opustila je téměř třetina obyvatelstva, v roce 1998 ho však zastávala více než polovina a respondentů. Jedná se o doklad vystřízlivění až zklamání významné části občanů po počátečním porevolučním nadšení pro tržní ekonomiku. Vyšší souhlas s tímto míněním souvisí s vyšším vzděláním respondentů a také s deklarací vyšší životní úrovně dotázaných⁶.

Porovnáme-li však počty zastánců státního dozoru nad hospodářstvím s počty osob přesvědčených o výhodách tržního hospodářství, je zřejmé, že nemalá část české populace měla představu jakési⁷ střední cesty ekonomického vývoje s tržní ekonomikou pod kontrolou státu.

Stabilně přes 80 % občanů soudilo, že stát je nemá omezovat, ale vytvořit příslušný právní prostor. Z porovnání s tím, že pouze jedna třetina až dvě pětiny responden-

³ Viz níže.

⁴ 147.251.189.144/dokumenty/stat.doc 1. 3. 2001

⁵ S výjimkou roku 1992.

⁶ Zastoupení názoru v roce 1998 odpovídá počtu osob, které deklarovaly dobrou životní úroveň. Srov. 147.251.189.144/dokumenty/9818zivu.doc, 27. 11. 2000.

⁷ Veřejnost nemohla mít konkrétní představu o realizaci svých požadavků, neboť tržní ekonomika pod kontrolou státu je logický protimluv.

tů kladly odpovědnost za vlastní situaci do rukou jedince, vyplývá, že nemalá část občanů očekávala, že stát je nebude omezovat, ale v případě potřeby se o ně postará.

Požadavky na státní zásahy

S postupující ekonomickou transformací a jejími dopady se objevovaly u veřejnosti požadavky na státní zásahy ke zmírnění sociálních důsledků.

Požadavky na zásah státu a procenta zastánců v ČR byly následující (Večerník, 1998a: 234–239; Večerník, 1999: 46):

Tabulka 5:

Stát by měl: (souhlasné odpovědi v % ⁸)							
Rok:	1992	1993	1994	1996	1997	1998	
větší měrou úředně stanovovat ceny	48	60	58	60	62	60	
každému, kdo chce pracovat, zajistit práci	63	75	75	77	78	76	
zajistit bydlení každé rodině, které se nedaří získat byt	63	72	71	70	70	64	

Konkrétní požadavky na stát vznášela většina obyvatelstva. V prvních letech sledovaného období docházelo k růstu nároků, v letech 1993–1997 se jejich hladina ustálila a v posledním roce byl zaznamenán mírný pokles.

V dubnu 1998 se 74 % respondentů domnívalo, že vláda při přeměně české ekonomiky přihlíží nedostatečně k sociální situaci občanů. 20 % považovalo sociální ohledy za přiměřené, 2 % za příliš velké⁹. Mezi respondenty, kteří považovali ohledy vlády na sociální situaci obyvatelstva za dostatečnou, byli častěji podnikatelé, lidé se subjektivně dobrou životní úrovní a vysokoškolsky vzdělaní občané. Nedostatečné ohledy pociťovali důchodci, dělníci a lidé s deklarovanou špatnou životní úrovní.

Názory na sociální situaci občanů a její řešení

Od roku 1995 zkoumal IVVM názory na některé sociální podmínky v našem státě¹⁰. Jejich hodnocení ze strany obyvatelstva bylo stále kritičtější. V dubnu 1998 považovaly více než dvě třetiny občanů možnost nalézt nové zaměstnání za špatnou, ještě silněji bylo kritizováno zabezpečení ve stáří a více než 90 % občanů kritizovalo finanční a bytové podmínky mladých rodin.

⁸ „Určitě ano + spíše ano“.

⁹ 147.251.189.144/dokumenty/9804scp.doc, 16. 1. 2000, 4 % respondentů odpověděla „nevím“.

¹⁰ 147.251.189.144/dokumenty/9804scp.doc, 16. 1. 2001.

Bylo zjištěno, že pocit sociální nejistoty sdílí velká (a vzrůstající) část veřejnosti. Dokládá to míra souhlasu s uvedenými výroky¹¹:

Tabulka 6

Souhlas s výrokem v %	1995	1998
„nevím, na koho se mohu spolehnout“	79	81
„průměrný člověk se má stále hůře“	69	78
„nemá cenu se obracet na úřady, protože ty se o problémy 70		72

Pesimističtí byli zejména lidé starší 60 let, osoby se základním vzděláním a manuálně pracující, také ženy a lidé se špatnou životní úrovní. Lépe posuzovali situaci lidé ve věku 30–44 let, občané s vyšším vzděláním, duševně pracující a lidé s deklarovanou dobrou životní úrovní.

Analýza citovaného výzkumu IVVM Sociální nejistota a chudoba očima společnosti uvádí, že sílí a většinově zastoupený pocit „průměrný člověk se má stále hůře“, není výsledkem pouze zhoršujících se životních podmínek, ale je důsledkem sílícího vědomí o vlastní odpovědnosti jedince za svou sociální situaci.

Lidé, kteří hodnotili současnou situaci ve společnosti jako nejistou, přenášeli povinnost péče o sociálně potřebné na stát. Naopak lidé, kteří akcentovali úlohu jedince při řešení jeho situace, nesouhlasili s narůstající sociální nejistotou ve společnosti. (Četnost první skupiny byla v roce 1998 30 %, druhé skupiny 25 %, prolínání povinnosti společnosti a jedince při péči o sociálně potřebné podporovalo 45 % občanů).

Aktivní přístup jedince při řešení sociálních potíží prosazovali lidé s dobrou životní úrovní, státní pomoc požadovali lidé se špatnou životní úrovní.

Rozbor názorů veřejnosti na otázku „Kdo je odpovědný za to, jak se člověku daří – stát či každý sám?“ provedla v roce 1998 agentura MEDIAN (Tuček, Friedlanderová, 2000: 164)¹².

Skupinou s nejsilnějším požadavkem na odpovědnost státu byli dělníci se základním vzděláním. Další skupinou, která očekávala státní péči, byli důchodci.

Odpovědnost jedince podporovali podnikatelé všech úrovní vzdělání a zaměstnanci alespoň vyučení. U zaměstnanců míra individuální odpovědnosti vzrůstala s dosaženým vzděláním a nejvyšší byla u vysokoškoláků.

¹¹ 147.251.189.144/dokumenty/chudoba.doc, 15. 4. 2001.

¹² Síla závislosti mezi profesní skupinou, vzděláním a mírou osobní odpovědnosti resp. odpovědností státu je určována pomocí korelačních koeficientů.

Profilace liberálního a sociálního názorového proudu

Od roku 1990 bylo možno v české společnosti pozorovat profilaci liberálního a sociálního názorového proudu na ekonomické a sociální otázky (Herzmann, 1992: 170).

Liberální proud požadoval reprivatizaci a přechod k tržnímu hospodářství s minimem státních zásahů, pro jedince pak práva, svobody ale i plnou odpovědnost za vlastní osud.

Sociální proud požadoval kontrolu státu nad hospodářským vývojem včetně vstupu zahraničních subjektů a zároveň státem garantované sociální jistoty pro jednotlivce.

Sociální proud byl silnější, zároveň se však mnozí lidé hlásili k oběma typům názorů současně.

V roce 1992 bylo možno stanovit profil zastánců sociálně tržní ekonomiky a ekonomiky volného trhu, a to na základě odpovědi respondentů na otázku: „Dáváte celkově přednost ekonomice sociálně tržní, kde stát do značné míry ovlivňuje ekonomiku, nebo ekonomice volného trhu s minimálními zásahy státu?“ (Večerník, 1993: 202).

Preference ekonomiky – profil zastávce¹³

sociálně tržní	volného trhu
Ženy 56 %	Muži 54 %
Osoby nad 60 let 62 %	Osoby do 39 let 54 %
Základní škola 64 %	Vysoká škola 59 %
Rolníci 60 %	Odborní pracovníci 56 %
Dělníci 54 %	Průmysl 53 %
Zemědělství 54 %	Peněžnictví 65 %
Obce do 5000 obyv. 55 %	Velkoměsta 54 %
Cítí se chudí 67 %	Necítí se chudí 66 %
Vycházejí obtížně s příjmem 65 %	Vycházejí snadno s příjmem 69 %
Obávají se nezaměstnanosti 66 %	Neobávají se nezaměstnanosti 54 %

Tyto profily zastánců různých typů ekonomik dotvrzují hypotézu Matějů a Řehákové, že od počátku 90. let se formovala skupina občanů, kteří viděli v liberálním uspořádání příležitost, a jiná skupina, která v tomtéž spatřovala hrozbu (Matějů, Řeháková, 1992: 298–317).

Nelze si totiž nevšimnout, že po sociálně tržní ekonomice volají lidé, kteří jsou z hlediska podmínek trhu objektivně či subjektivně nějak znevýhodněni (pohlaví, věk, vzdělání, bydliště), zatímco volný trh prosazují lidé s „konkurenční výhodou“. Z toho, že tito tržně orientovaní občané se necítí chudí, snadno vycházejí s příjmem a nebojí

¹³ Čtení: Z dotázaných žen se jich 56 % přiklání k sociálně tržní ekonomice, zatímco z dotázaných mužů se jich 54 % přiklání k ekonomice volného trhu.

se o práci, lze usoudit, že již okusili úspěch v nových ekonomických a společenských podmínkách a další liberalizace je pro ně žádoucí.

Časopis Ekonom ve své analýze výzkumu EOP z června 1992 (Kudernatsch, 1992: 26–28) nazývá tyto dva možné reprezentanty názorů na ekonomický systém *státně paternalistický typ* (zastávce sociálně tržní ekonomiky) a *liberální typ* (zastávce ekonomiky volného trhu).

Pro liberální typ je přitom charakteristické, že klade důraz na aktivitu a zodpovědnost jednotlivce, na všeobecně platná pravidla, a proto považuje systém volného trhu za spravedlivější.

Státně paternalistické typy chápou samotný systém volného trhu za nespravedlivý a nepřikládají význam morálce jednotlivců.

Preference ekonomického systému

Od roku 1992 je mapována podpora ekonomickému systému (Haberlová, 1997: 95; Večerník, 1998b: 192; Večerník, 1999: 46). Z tohoto roku je také k dispozici analýza (Kudernatsch, 1992: 26–28), v níž najdeme odpověď na to, co si většina českého obyvatelstva spojovala s pojmem kapitalismus. Byly to zejména: právo na soukromé vlastnictví, soukromé podnikání s možností dosáhnout bohatství a úspěch, diferenciací mezi lidmi v důsledku odlišných schopností jednotlivců.

Tabulka 7

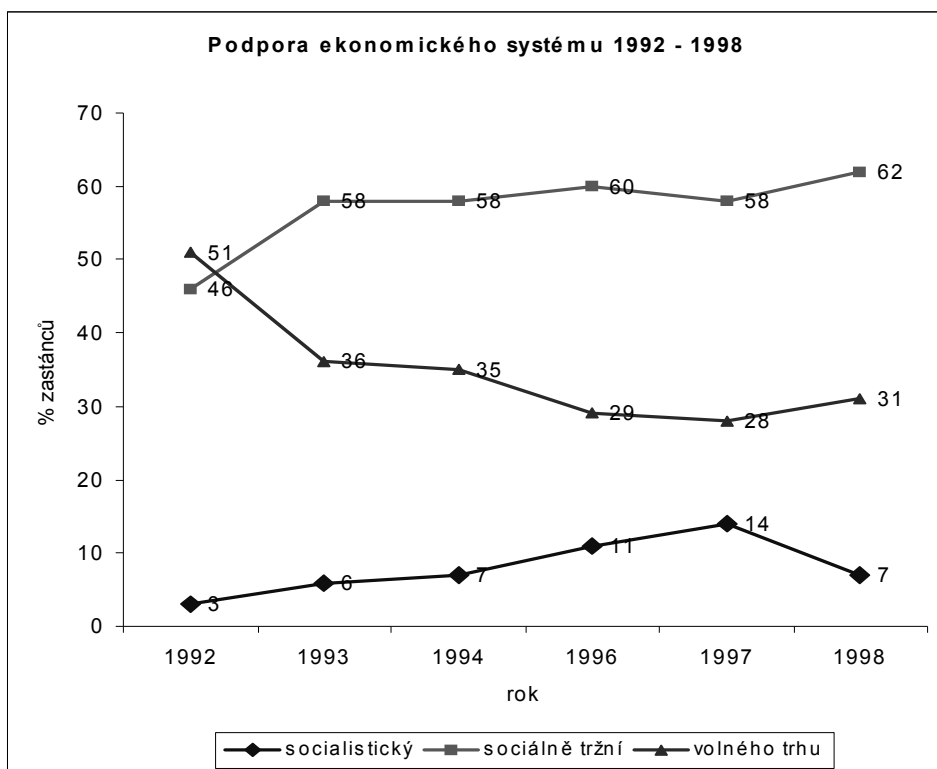
Podpora ekonomického systému (% zastánců)						
Rok:	1992	1993	1994	1996	1997	1998
Socialistické ekonomiky, jaká u nás byla do roku 1989	3	6	7	11	14	7
Sociálně tržní ekonomiky se značnými zásahy státu	46	58	58	60	58	62
Ekonomiky volného trhu s minimálními zásahy státu	51	36	35	29	28	31

S výjimkou roku 1992, kdy ještě zřejmě doznívalo porevoluční nadšení pro tržní ekonomiku a zkušenost s praktickými dopady ekonomické transformace nebyla velká, se okolo 60 % občanů klonilo k sociálně tržnímu ekonomickému systému se značnou participací státu.

V roce 1998 byl požadavek na znovuzavedení socialistického typu ekonomiky zastoupen marginálně. Dvě třetiny populace nyní požadovaly sociálně tržní ekonomiku a jedna třetina byla pro systém liberální.

Od roku 1997 přibýlo stoupenců sociálně tržní ekonomiky na účet preferencí zbývajících dvou systémů.

Graf 1

Tržní ekonomika (liberální) získala podporu zejména mezi lidmi do 40 let a mezi podnikateli a odbornými pracovníky. Socialistický typ hospodářství požadovali častěji lidé starší, zejména důchodci. Sociálně tržní ekonomiku preferovala skupina občanů ve věku 40–50 let.

Vyšší vzdělanostní skupiny podporovaly silněji tržní ekonomiku a slaběji socialistickou. Socialistický systém velmi výrazně podpořili lidé s nižším vzděláním.

V představách části veřejnosti se stále spojovaly touhy po ekonomické svobodě a prosperitě, po sociální rovnosti a po silném státu jako strážci pořádku a garantovi sociálních jistot (Večerník, 1998b).

Společnost MEDIAN (Tuček, Friedlanderová, 2000: 219) zkoumala v roce 1998 názorové spektrum na ekonomické uspořádání ve skupině nastupující generace ve věku 26–35 let. Zde podporovalo tržní ekonomiku 32,3 % respondentů, smíšenou (sociálně tržní) upřednostňovalo 60,1 % respondentů a řízenou ekonomiku socialistického typu 7,6 % respondentů.

Druhou sledovanou skupinou byla generace „padesátníků“ – aktérů transformace ve věku 45–55 let. Zde se pro tržní ekonomiku vyslovilo 20,7 % respondentů, pro sociálně tržní 66,1 % respondentů a pro socialistickou ekonomiku bylo 13,3 % dotázaných.

Silnější příklon mladé generace k tržní ekonomice stejně jako nižší souhlas s ekonomikou řízenou je zřejmý. Přesto i v této skupině výrazně převažují preference sociálně tržního modelu ekonomiky.

Spokojenost české veřejnosti s vývojem v ekonomické a sociální oblasti

Nejprve uvedeme v tabulce časovou řadu procentuálního zastoupení občanů spokojených¹⁴ s vývojem dané oblasti v uplynulém roce¹⁵.

Tabulka 8

Spokojenost s vývojem v uplynulém roce (v %)						
Oblast/Období:	11/1993	11/1994	11/1995	11/1996	11/1997	7/1998 ¹⁶
přeměna hospodářství na tržní		41	40	40	31	22
25						
úroveň ekonomiky	35	35	37	25	8	10
životní úroveň	25	25	33	31	24	30

Vývojová tendence spokojenosti s ekonomickou transformací a úrovní ekonomiky jsou shodné, ale druhá jmenovaná vykazuje mnohem nižší hodnoty. Spokojenost s úrovní ekonomiky se výrazně propadla v letech 1995–1997. V roce 1997 byla hodnocena ze všech oblastí vůbec nejhůře.

Také trend hodnocení vývoje životní úrovně a vývoje sociálních jistot je podobný, přičemž životní úroveň je hodnocena výrazně lépe. V těchto oblastech spokojenost s vývojem kolísala nejméně.

Názory na vývoj tržní ekonomiky v České republice a v jiných zemích

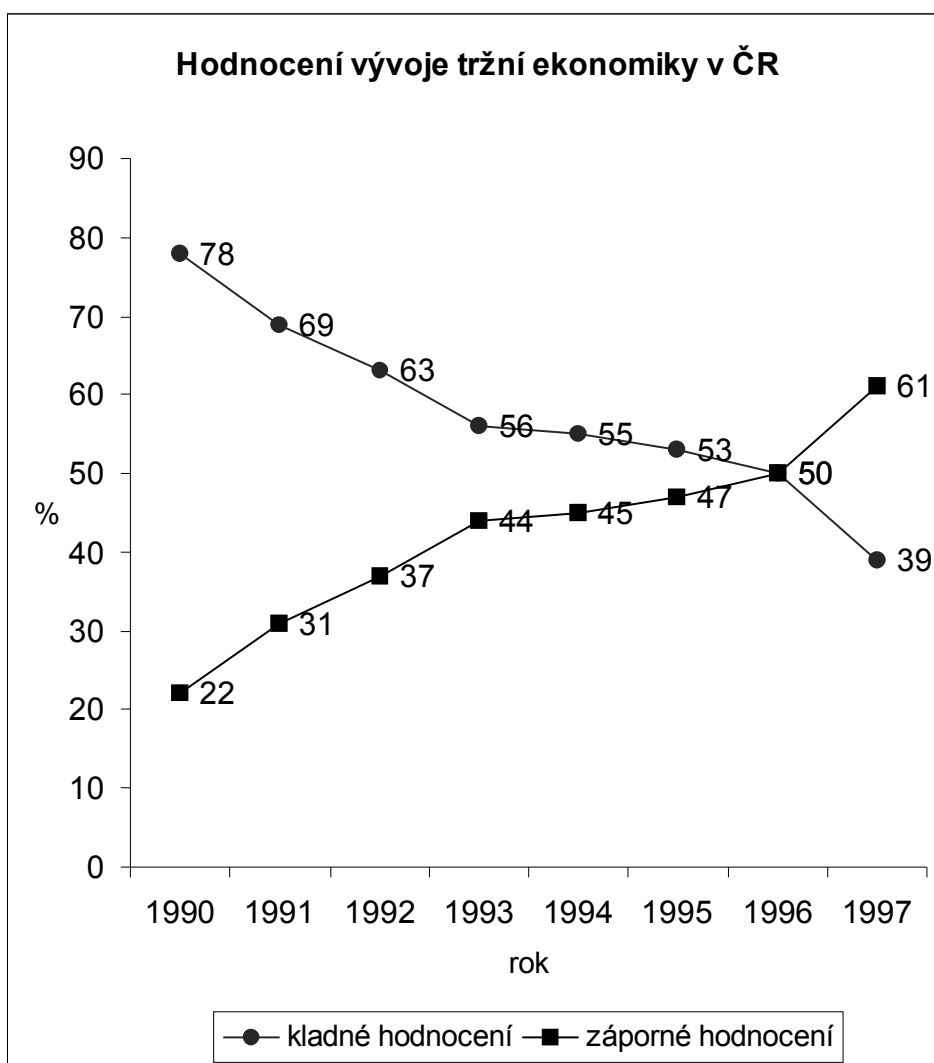
Podle údajů z výzkumu Central and Eastern Eurobarometr (CEE Barometr) vyjádřila naše populace své názory na hodnocení vývoje tržní ekonomiky následovně (Večerník, 1998b: 321):

¹⁴ Součet odpovědí „velmi spokojen + spíše spokojen“.

¹⁵ 147.251.189.144/dokumenty/spok9811.doc, 12. 1. 2001, výzkum IVVM.

¹⁶ Spokojenost s vývojem v uplynulém půlroce.

Graf 2

Výzkum CEE Barometr zkoumal také názory na tržní ekonomiku v Maďarsku, Polsku a na Slovensku.

Veřejné mínění v České republice prodělalo ve srovnání s nimi nejdramatičtější posun. V roce 1990 hodnotili Češi tržní ekonomiku z porovnávaných zemí nejlépe a v roce 1997 nejhůře.

V roce 1997 předstihla nespokojenost v Česku i negativní pohled Slováků, kteří jinak hodnotili tržní ekonomiku nejhůře ze všech sledovaných zemí. Na Slovensku od roku 1993 převažovala nespokojenost s tržní ekonomikou.

V Maďarsku i Polsku po celou dobu převažovalo pozitivní hodnocení tržní ekonomiky. V Maďarsku však spokojenost měla klesající tendenci, v Polsku naopak spokojenost s tržní ekonomikou vzrůstala.

„Vysvědčení“ udělené veřejností ekonomické reformě

Ilustrací toho, jak se vyvíjel názor veřejnosti na úspěšnost ekonomické reformy, je „vysvědčení“, na němž občané hodnotili ekonomickou reformu (Hartl, Huk, Haberlová, 1999: 52). Průměry známek udělené vždy v lednu příslušného roku jsou uvedeny v tabulce:

Tabulka 9:

Průměrné známky v jednotlivých letech na stupnici 1 (výborná) až 5 (nedostatečná)			
	1995	1997	1998
Výsledky ekonomické reformy	2,94	3,25	3,80

V lednu 1998 se na „vysvědčení“ objevuje „čtyřka“. Toto ohodnocení odpovídá dlouhodobému nárůstu kritiky tržní ekonomiky.

Shrnutí a diskuse

Ačkoli na konci 80. let panovala v české společnosti názorová shoda o kritickém stavu ekonomiky, názory na směr dalšího vývoje, který byl umožněn událostmi 17. listopadu, se lišily. Velká část veřejnosti si nejasně představovala sepjetí socialistických sociálních jistot s principy tržní ekonomiky, nad níž bdí stát. Od počátku 90. let se v české veřejnosti formovaly dva hlavní názorové proudy – liberální a sociální, které se lišily svým pohledem na ekonomickou transformaci. První ji vnímal jako příležitost, druhý jako hrozbu.

Ze sociodemografických charakteristik nositelů uvedených názorů je patrné, že významnými faktory, které se pojí s určitým míněním, jsou věk, vzdělání, ekonomická aktivita a životní úroveň¹⁷.

¹⁷ Jedná se o model korelace mezi určitými sociodemografickými charakteristikami a pravděpodobným výskytem určitých názorů.

Nižší věk, vyšší vzdělání, větší ekonomická aktivita (zejména samostatná) a vyšší životní úroveň přímo korelují s pozitivnějším vnímáním ekonomických změn.

Lidé, kteří jsou nositeli některých z těchto charakteristik, ekonomickou transformaci obecně podporovali a sociální politiku vlády považovali za dostatečnou, netrpěli pocitem sociální nejistoty. Za svou sociální situaci přebírali vlastní odpovědnost.

Vyšší věk, zejména důchodový, nižší vzdělání, zejména základní, nízká ekonomická aktivita – důchod či nezaměstnanost a nízká životní úroveň přímo korelují s negativním naladěním vůči ekonomické transformaci.

Lidé, kteří jsou nositeli některých z těchto charakteristik, nepodporovali ekonomickou transformaci, hodnotili ji záporně. Sociální politika vlády jim připadala nedostatečná, trpěli pocitem sociální nejistoty. Odpovědnost za sociální situaci jedince přenášeli na stát.

Chceme-li vysvětlit sílící nespokojenost české veřejnosti s ekonomickou transformací a kritiku jejích sociálních důsledků, nemůžeme se odvolávat na žádný jednotlivý důvod (Večerník, 1998b).

Jistě nelze opominout sklon české společnosti k rovnostářství. Avšak závažnější příčinou byla otřesená důvěra v to, že k vysokým příjmům vedou osobní schopnosti a nadprůměrný výkon.

Výdělky byly stále málo vztaženy k výkonu. Ani kvalifikačně špičková práce, jež vyžaduje celoživotní vzdělávání a je nositelem duchovního potenciálu společnosti, nebyla oceněna důstojným způsobem. V prvním případě očividně selhala „neviditelná ruka trhu“, ve druhém případě polistopadová politická reprezentace, která nevěnovala dostatek péče lidskému kapitálu.

Největší pochybnosti o legitimitě se ovšem netýkaly příjmových, ale majetkových rozdílů. Přesvědčení, že lidé zbohatli nepoctivě, se vztahovalo jak na majetky nabyté privatizací tak podnikáním.

Pociťovaná (ne)legitimita nerovností tvořila součást širšího komplexu postojů v sociálně ekonomické oblasti. Společenské klima bylo na počátku transformace (po počátečním zaváhání na sklonku roku 1989) velmi příznivě nakloněno liberálním názorům, postupně se však vracelo k preferenci sociálních jistot a menší nerovnosti. Zároveň s tím posilovalo i očekávání větších státních zásahů do ekonomiky, které vyrovnají nepříznivé sociální dopady ekonomické transformace (kontrola cen, garance zaměstnání, dostatečného příjmu, dostupného bydlení).

Nesporným faktorem nespokojenosti se ovšem stala také spotřební deprivace. Nenaplnila se totiž očekávání rychlého vzestupu životní úrovně obyvatelstva na úroveň vyspělých zemí. V naší veřejnosti se na počátku transformace staly normou takové vzorce spotřeby, které odpovídají střední třídě ve vyspělých okolních evropských státech, a touto normou byla poměřována reálná materiální situace českých domácností. Nepřekvapí, že 95 % z nich si více či méně stěžovalo na spotřební deprivaci, tedy na skutečnost, že si nemohou dopřát vše, co by si z nabídky současného trhu vybraly (Tuček, Friedlanderová, 2000). Vystřízlivění z těchto představ spolu se šokem

z jednorázové liberalizace cen (1991) se projevilo poklesem hodnocení vývoje tržní ekonomiky v prvních letech ekonomické transformace (1990–1992).

Další vývoj sociálními jistotami ani životní úrovní obyvatel vážněji neotřásl a občané nabyli dojmu, že kritické etapy ekonomické transformace jsou za nimi, a že bude následovat sice pomalý, ale nezadržitelný postup k prosperitě. Až do konce roku 1996 se hodnocení vývoje ekonomické a sociální oblasti stabilizovalo, ačkoli z výše uvedených důvodů nebylo optimistické.

Bouřlivé ekonomické i politické události roku 1997 představovaly další předěl ve společenském vědomí. Veřejnost byla konfrontována se skutečností, že problémům se nelze vyhnout, reakcí byl prudký nárůst nespokojenosti s ekonomickými aspekty polistopadového vývoje. Rychlé řešení situace demokratickými procedurami přispělo k pomalému vzrůstu důvěry veřejnosti v ekonomickou transformaci v prvním pololetí roku 1998.

Vývoj v Česku probíhal podle předpovědi, že „...hospodářské změny povedou údolím slz. Situace se bude rozhodně nějakou dobu zhoršovat než se začne zlepšovat.“ (Dahrendorf, 1991: 79).

Literatura

Knižní publikace

- Dahrendorf, R. 1991. Úvahy o revoluci v Evropě. Nakladatelství evropského kulturního klubu. Praha.
- Eshleman J. R., Cashion, B. G. 1985. *Sociology. An introduction.* Houghton Mifflin. Boston.
- Foret, M. 1994. *Komunikace s veřejností.* MU, Brno.
- Hartl, J., Huk, J., Haberlová, V. 1999. *Česká společnost 1998,* Management Press, Praha.
- Herzmann J., Novák, I., Pecáková, I. 1998. *Požizování a vyhodnocování dat ve výzkumech veřejného mínění.* VŠE, Praha.
- Childs, H. L. 1940. *An Introduction to Public Opinion.* New York, J. Wiley and Sons, Inc.
- Slejška, D., Herzmann, J. a kol. 1990. *Sondy do veřejného mínění.* Svoboda, Praha.
- Tuček, M., Friedlanderová, H. 2000. *Češi na prahu nového tisíciletí.* Slon, Praha.
- Večerník, J. 1998a. *Občan a tržní ekonomika. Příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti.* Lidové noviny, Praha.
- Večerník, J. (ed.), Matějů, P. (vedoucí týmu) 1998b: *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998.* Academia, Praha.

Časopisecké studie

- Data & Fakta, 1997, číslo 2, SoÚ AV ČR.
- Haberlová, V. 1997. *Období 1992–1996 v datech výzkumů veřejného mínění.* Sociologický časopis 33, č. 1, s. 87–98.
- Herzmann J. 1992. *Volby v kontextu vývoje veřejného mínění 1989–1991.* Sociologický časopis 28, č. 2, s. 165–183.
- Jsme většinou realisté. *Ekonom* 28/1993, s. 30–34.
- Kudernatsch, M. 1992. *Jaký bude kapitalismus v Čechách?* *Ekonom* 52, s. 26–28.
- Matějů, P., Řeháková, B. 1992. *Od nespravedlivé rovnosti k spravedlivé nerovnosti.* Sociologický časopis 28, č. 3, s. 298–317.
- Večerník, J. 1993. *Utváření nové sociální regulace v České republice.* Sociologický časopis 29, č. 2, s. 189–202.
- Večerník, J. 1995. *Staré a nové ekonomické nerovnosti: případ českých zemí.* Sociologický časopis 31, č. 3, s. 328–334.
- Večerník, J. 1999. *Střední vrstvy v české transformaci.* Sociologický časopis 35, č. 1, s. 33–51.
- Večerník, J. 1999. *Střední vrstvy v české transformaci.* Sociologický časopis 35, č. 1, s. 33–51.

Internetové adresy

<http://www.147.251.189.144/dokumenty/9804scp.doc>, 16. 1. 2000
<http://www.147.251.189.144/dokumenty/9804scp.doc>, 16. 1. 2001
<http://www.147.251.189.144/dokumenty/chudoba.doc>, 15. 4. 2001
<http://www.147.251.189.144/dokumenty/spok9811.doc>, 12. 1. 2001
<http://www.147.251.189.144/dokumenty/stat.doc>, 1. 3. 2001
<http://www.147.251.189.144/dokumenty/9818zivu.doc>, 27. 11. 2000

Summary**Opinion of Czech Public about Economic Transformation and its Social Consequences in 1989–1998**

This paper argues that at the end of the 1980's there was a consensus of opinions in the Czech society about the critical condition of economics. Since the early 1990's two main opinion trends have been forming in the Czech society in connection with the social changes – the liberal and the social trend which differ in their points of view on the economic transformation. Considerable factors connected with a certain opinion are age, acquirements, economical activity and living standard.

Recenzoval: doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc.

FORMOVÁNÍ POLITICKÝCH ELIT V MAĎARSKU OD 80. LET DO DRUHÉ POLOVINY 90. LET

Jiří Lach

Předpoklady změn

Vývoj maďarských politických elit po roce 1945, stejně jako situace v celé společnosti, byl výrazně ovlivněn načasováním největší politické krize komunistického systému v této středoevropské zemi. Jednalo se o rok 1956, který pro Maďarsko znamenal, podobně jako pro Polsko a později Československo, rok nadějí na změnu politického klimatu. Tehdejší koncepce, politické programy či nepřesně formulované představy sahaly od umírněné reformy socialistického státu se zachováním monopolu jedné strany až po razantní požadavky přechodu k pluralitnímu demokratickému systému. Přestože byla radikalizace maďarské společnosti akcelerována Chrusčovou kritikou stalinských represí, nehodlal tehdejší hlavní představitel Sovětského svazu tolerovat demokratizaci svého středoevropského satelitu.

Zejména deklarace Imré Nagyho o vystoupení z Varšavského paktu podnítila Nikitu Sergejeviče Chrusčova k ozbrojenému potlačení revoluce v říjnu a listopadu 1956. Na rozdíl od pozdější likvidace Pražského jara bylo budapeštské povstání (hlavní město bylo centrem veškerého dění) rozdraceno pouze sovětskými silami, byť některé země nového komunistického vojenského paktu, a dokonce i dříve znesvářená Jugoslávie, nabízely armádu, která by pomohla revoluci potlačit. Oproti československým událostem roku 1968 byl odlišný také počet obětí a metody represe, které v prvním období do roku 1958 zahrnovaly politické rozsudky smrti. Odhady obětí z řad maďarských občanů během vojenského zásahu se pohybují mezi osmi až takřka sto tisíci.¹

Hlavním aktérem konsolidace komunistického systému se stal János Kádár. Po období perzekuce, k němuž náleží rovněž desítky tisíc vězňených a odhadovaných dvě stě tisíc emigrantů, usiloval J. Kádár o společenský kompromis, založený především na ekonomickém a sociálním uspokojení obyvatelstva. V roce potlačení Pražského jara ohlásil hlavní představitel Maďarské socialistické dělnické strany (MSZMP) tzv. Nový ekonomický mechanismus, který směřoval k decentralizaci ekonomického

¹ V české literatuře analyzuje nejnověji rok 1956 v Maďarsku a jeho konsekvence až do pádu komunistického režimu Irmamová 1999.

rozhodování, větší participaci populace v hospodářském životě formou mírné a kontrolované účasti soukromých subjektů a rovněž k zefektivnění výroby. V sedmdesátých a na počátku osmdesátých let tato politika přinesla zkvalitnění života průměrného maďarského občana a těšila se jisté oblibě. (Goldman 1997: 184)

Přestože odlišná chronologie vývoje středoevropských komunistických režimů činila maďarský komunismus snesitelnějším než československý nebo východoněmec-
ký a po vyhlášení stanného práva rovněž polský, dostavila se v průběhu osmdesátých let krize, která vyvrcholila změnou režimu. Hlavními příčinami této změny byly především čtyři faktory: 1. Změna sovětské zahraniční politiky, která nastala v letech po nástupu Michaila Gorbačova, 2. ekonomický úpadek země, následovaný zhoršující se sociální situací populace, 3. formování občanské společnosti a 4. přesvědčení stávající komunistické politické elity, že žádný ústupek nesmí narušit politickou moc státu jedné strany (Király 1995: 4), což vedlo k polarizaci společnosti.

Krize a změna

Podobu maďarské politické elity v období 1989–1999 zásadním způsobem ovlivnilo vnitropolitické dění ve druhé polovině osmdesátých let, bez jehož pochopení nelze popsat konstituování demokratických elit. Intenzivnější projevy nesouhlasu pozorujeme od roku 1985 a jsou především výsledkem ekonomického úpadku se současným působením dalších faktorů, který začala maďarská společnost intenzivněji pociťovat od roku 1980.

Zřetelně zde vystupují meze Kádárovy hospodářské „liberalizace“ v rámci režimu jedné strany, a to i přesto, že se MSZMP v tomto období jeví jako vůdčí reformní síla komunistické Evropy. (Cotey 1995: 93) Hrozící pauperizaci čelil průměrný maďarský občan vykonáváním dvou, někdy až tří povolání najednou. Sociální neklid zvyšovala bytová politika. (Goldman 1997: 185) Podobně jako v dalších socialistických zemích prohlubovala i v Maďarsku odcizování širokých vrstev komunistickému systému propadávající se životní úroveň.

Úpadek komunistické moci probíhal v několika fázích. V prvním období (od června 1985 do září 1987) se objevují první vážné momenty veřejné nespokojenosti. Kádárova ekonomická politika „zrychlování“ oznámená na sjezdu MSZMP v roce 1985 vedla pouze k prohloubení zahraničního dluhu a chaosu v ekonomickém řízení.

Projevy politického nesouhlasu proudily shora, a byly vyslovovány i částí tehdejší elity, i zdola. První skupinu tvořily profesní skupiny, především ekonomičtí reformisté, jejichž deziluze plynula z ignorance jejich hospodářských návrhů politickými špičkami. Tlak ve směru zdola nahoru byl daleko diverzifikovanější a přinášel celou řadu koncepcí, ale jeho hlavními proudy byli reformní komunisté a disidentské kruhy. Hlavním motivem byla snaha vytvořit základnu pro dělbu moci mezi komunistickou stranou a lidem. Stranické reformisty a disidenty odlišoval dlouhodobý cíl. První sice směřovali k podobě semiústavního systému, který by narovnal postavení jedince ve společnosti, ale zachoval zásadní podíl strany na politickém rozhodování. Dlouhodobým záměrem konstituující se opozice byla demokratická forma vlády. V první etapě ovšem opozice ještě neexistovala jako kompaktní a na stranickém principu

organizovaný mocenský faktor. Politickou elitu vytvářejí v tomto období stále komunisté, byť rozdělení na reformisty a „hard-linery“. (Bozóki, Körösenyi, Schöpflin 1992: 1n)

Ve druhé fázi (září 1987–květen 1988) dochází k formování opozice, jejíž rozrůzněnost nastoluje v Maďarsku pluralismus. Na podzim roku 1987 konstituované Maďarské demokratické fórum (MDF) usilovalo o zprostředkování dialogu mezi ostatními opozičními skupinami a komunistickou stranou, kde rok před středoevropskými změnami probíhal boj, v němž Kádárovo křídlo ztrácelo.

Střet zastánců tvrdé linie s komunisty směřujícími ke kompromisu nastal na stranické konferenci v květnu 1988, která zahájila třetí fázi (završenou v lednu 1989), jejíž dominantou bylo vystřídaní J. Kádára Károly Grószem na postu generálního tajemníka. I když ještě nebyla principiálně dotčena mocenská struktura komunistického unipartismu – ani MDF, ani Aliance svobodných demokratů (SZDSZ) nepředstavovaly vyprofilovanou opozici,² – můžeme hovořit o narušení politických elit, etablovaných na základě potlačení revoluce z roku 1956.

Zásadní je krize legitimizace politické moci shora, jež byla pro kádárovské vedení typická, ale vytvářela se již v době Leninovy vlády v Rusku a zahrnovala následující rysy: 1. ospravedlnění politických nástrojů momentálními politickými cíli a degradace zákona na administrativní instrument; 2. monopol rozhodování na základě přesvědčení o znalosti absolutní pravdy, 3. názor lidu není podstatný pro autentizaci této pravdy; 4. pro fungování systému není rozhodující vztah mezi vládci a lidem, ale vztah mocenského centra k administrativě, v případě komunistické vlády k tzv. kádárům. (Palma 1999: 57)

V tomto období, konkrétně v létě 1988, se objevují dva důležité faktory nastupující demokratizace: svobodný tisk a formování nových politických stran. Stranický systém v Maďarsku (s výjimkou Maďarské socialistické strany – MSZP) vznikl z proreformně naladěných skupin od malých přátelských kroužků přes sociální hnutí až k vlastním stranám, které ovšem ještě dlouhou dobu představovaly spíše debatní fóra než skutečné strany. Podstatné ovšem je, že základem stranické, tedy i politické elity byli v maďarském případě intelektuálové. (Tökes 1997: 127)

Za Grószovy éry nebylo ještě rozhodnuto o budoucím vývoji. Kádárův nástupce představoval pouze jinou kliku tvrdého jádra komunistické strany, která nyní usilovala o provedení reformy při zachování vlády jedné strany. Tato představa „demokratického socialismu“, jež nebyla neznámá ani v pozdně normalizačním Československu, ovšem nenašla kladný ohlas u veřejnosti, ani u nezadržitelně se krystalizující opozice. Ve třetím stádiu tedy došlo k paradoxu, kdy představitelé komunistické elity stále více ustupují do defenzívy, ale nové politické strany ještě nejsou schopny převzít moc.

O „přelomovosti“ roku 1989 vypovídá zvýšená politická akcelerace v tomto období. Ještě na sklonku Kádárova vedení nejradikálnější reprezentant (pochopitelně

² BRUSZTI, László – STARK, David: *Remaking the Political Field in Hungary: From the Politics of Confrontation to the Politics of Competition*. (BANAC 1992: 30). Členská základna MDF činila méně než 10 000 a počet aktivistů SZDSZ se v roce 1988 pohyboval okolo 1500.

v mezích proudu, který zastupoval) reformního komunismu Imré Pozsgay proslul na počátku čtvrtého údobí (leden 1989 až 16. červen 1989) svým prohlášením, že rok 1956 nepředstavoval kontrarevoluci, nýbrž národní povstání. I přes urychlené svolání Ústředního výboru (ÚV), vyvolalo Pozsgayovo vyjádření masivní souhlas ze strany politických a sociálních uskupení. Komunistická strana přechází do zřetelné defenzívy, jejímž projevem je přijetí rezoluce ÚV o přehodnocení revoluce roku 1956 a především akceptování stranického multipartismu. (Körösényi 1992: 7)

Přes mírně odlišné načasování spojuje Maďarsko s Polskem, NDR a Československem fakt, že k hlubšímu reformnímu pokusu se monopolní strana odhodlává až v době, kdy jsou opoziční struktury již na takovém stupni vývoje, že mohou směřovat k přímé politické konfrontaci, i když míra vlivu opozičních struktur je v každé zemi samozřejmě odlišná. MSZMP sice usilovala o formální změnu stylu, ale rozdílné proudy v jejím středu vylučovaly konsenzus v rámci jedné strany: zatímco I. Pozsgay již otevřeně hovořil o pluralitní demokracii, Grószovo křídlo odmítalo zahájení diskusí u kulatého stolu.

Na sklonku komunistických režimů ve střední Evropě hrála podstatnou roli historická výročí, jejichž oslava mnohdy představovala nástup politických změn. V Maďarsku to bylo výročí revoluce 1848, které se změnilo ve statisícovou demonstraci vinící čtyřicetiletou vládu komunistů z likvidace země.

Ve čtvrté etapě se rozevírají nůžky mezi skalními zastánci komunistického monopolu moci na jedné straně a reformisty a technokraty na straně druhé. Změnám naladěním významnější představitel MSZMP, jako Gyula Horn (tehdejší ministr zahraničí a maďarský premiér po volbách v roce 1994), nebo Miklós Németh a další nehledali kolektivní záštitu při směřování k nové politické elitě, již správně tušili v tehdejší opozici, ale snažili se jí přiblížit budováním vlastních individuálních pozic. Podobná situace se odehrávala i v ostatních zemích, např. ve Slovinsku v případě Milana Kučana. Prohlubovala se eroze komunistických elit, která vytvářela prostor pro výraznější krystalizaci opozice. (Parrott 1997: 13)

Opoziční subjekty v této chvíli začínají fungovat jako skutečné politické strany. V březnu 1989 uzavřely spojenectví pod názvem Opoziční kulatý stůl (EKA). Vláda jedné strany fakticky končí a Maďarsko zažívá rodící se stranický pluralismus. Ale nejen to, ještě nedávno defenzivní kruhy dávají ústy mluvčích EKA najevo, že „Politická a ekonomická krize nemůže být vyřešena jakoukoliv formou sdílení moci. Řešení této krize pro současnou moc neleží ve sdílení vlády se společností, ale v její legitimizaci naprosto svobodnými a plnohodnotnými volbami. Kdokoli nesouhlasí s tímto principem nebo se jej snaží relativizovat, je s ‚nimi‘ (s komunisty, pozn. aut.).“ (Stark – Bruszt 1998: 31,32)

Se vstupem do páté fáze (16. červen 1989 až říjen 1989) působily historické resentimenty ještě silněji než v předchozím období. Maďarskou politiku i společnost zcela ovládly otázky okolo osobnosti Imré Nagyho, konkrétně jeho rehabilitace a nový pohřební obřad po 31 letech. Úpadek komunistické vlády neprozrazuje pouze samotné konání ceremoniálu, ale hlavně fakt, že tlak veřejného mínění znemožnil reprezentantům MSZMP účast na pietním aktu ministerského předsedy z roku 1956.

Komunisté se z tohoto útoku na vlastní mocenské postavení už nevzpamatovali a přijali diskusi u kulatého stolu. (Körösényi 1997: 8) Jednalo se o tzv. Národní kulatý stůl u něhož zasedli vedle EKA a představitelů uhasínajícího režimu také zástupci společenských organizací. 18. září 1989 toto grémium přineslo několik důležitých ustanovení, která svědčila o prohlubující se pluralizaci. Z šesti legislativních návrhů, které z jednání vzešly, náležel k nejdůležitějším požadavek na změnu ústavy a úprava činnosti a hospodaření politických stran. (Benda 1998: 366) Je příznačné, že obě strany reprezentovala hlavně umírněná křídla: proti reformním komunistům stálo Maďarské demokratické fórum (MDF), které na rozdíl od radikálně opozičně vyprofilované Aliance svobodných demokratů (SZDSZ) deklarovalo, že není ani ve spojení s komunistickou vládou, ani s opozicí.

Na rozdíl od jiných středoevropských zemí došlo v Maďarsku k narušení jednoty opozice ještě před prvními demokratickými volbami. Představitelé SZDSZ a Svazu mladých demokratů (FIDESZ) odmítli totiž podepsat dohody z 18. září. Konflikt vznikl okolo volby nového prezidenta, kde signující strany oproti znění tehdejší ústavy navrhovaly přímou volbu prezidenta před konáním parlamentních voleb, zatímco ty byly pro představitele radikální opozice prioritou. Spory okolo úřadu hlavy státu z podzimu 1989 založily problematickou pozici maďarského prezidentství, jak ve vztahu k vládě, tak i legislativní moci, která byla pro maďarskou postautoritativní politiku dlouho typická. (O'Neil 1997: 202) Prezidentská volba se stala součástí referenda, jež iniciovala radikální opozice.

V tomto „roce zázraků“ potvrdily změnu maďarského politického života také mezinárodní události. Jednak příprava návštěvy amerického prezidenta George Bushe, ale především masový přechod východoněmeckých občanů přes maďarské území do západní Evropy. (Bozóki 1995: 63)

Ještě před počátkem šesté a poslední periody pádu komunismu v Maďarsku (říjen 1989 až březen 1990), tj. během rozhovorů Národního kulatého stolu za zavřenými dveřmi, kdy obě strany³ upustily od mobilizace, se začíná formovat nová politická třída. Nedocházelo k tomu jen v oblasti změny zákonných norem a vnějších vztahů, ale rovněž na úrovni osobního chování jednajících zástupců a politických rituálů. (Bruszt – Stark 1998: 47)

Prezidentská volba se stala v tomto období součástí referenda, jež iniciovala radikální opozice. Alianci svobodných demokratů a Mladým demokratům (podporovaných také staronovými politickými uskupeními Nezávislou maloroľnickou stranou – FKGP a Sociálně demokratickou stranou Maďarska – MSZDP) se podařilo velice brzy získat mnohem víc než potřebných sto tisíc podpisů pro konání lidového hlasování, jež zahrnovalo také několik dalších základních otázek: rozpuštění Dělnických milicí, zákaz činnosti komunistické strany na pracovištích a již zmiňované datum prezidentské volby. (Körösényi 1997: 9)

Pro radikální změnu politického systému bylo fundamentální rozhodnutí maďarských komunistů přistoupit k vyhlášení svobodných voleb. (Kuran 1991: 38) Ve vnitřně

³ Zástupci společenských organizací byli de facto odsunuti na druhou kolej.

rozdělené MSZMP prosazovali svobodné volby reformní komunisté. Tento přístup nevyplýval z jejich snahy liberalizovat politický systém, ale z přesvědčení, že přímá volební soutěž přinese stabilizaci jejich moci, popřípadě snadnější přičlenění k budoucí politické elitě. Přestože je konec komunistického systému v Maďarsku srovnáván s předáním moci tak, jak je provedl Wojciech Jaruzelski, představovala organizačně i institucionálně odlišně konfigurovaná polská Solidarita silnější opozici, než tomu bylo v případě maďarských oponentů režimu, což vedlo maďarské reformisty k podcenění volebních šancí opozice. (Bruszt – Stark 1992: 20)

Tento přístup byl patrně nejvíce ovlivněn hlubokou krizí uvnitř MSZMP. Jednou z nejsenzitivnějších otázek přechodových systémů je míra transformace starých elit do řad formující se elity. Tato transformace neproběhla pouze na sklonku osmdesátých a devadesátých let, ale je typická pro všechny důležité změny režimů ve 20. století. Pozorujeme ji jak při budování nového Německa po roce 1945, tak i v letech po říjnovém puči bolševiků v roce 1917. Přes deklarace o budování zcela nového systému stavělo sovětské Rusko na administrativě i dalších strukturách carského režimu.⁴

Jednou z možných metod analýzy “přelévání” starých elit do nového režimu je sledování vývoje institucí komunistického systému. Míra jejich změny, respektive zachování, vypovídá o hloubce transformace. Značnou míru změn maďarské politiky představoval kolaps někdejší vládnoucí strany, která na mimořádném sjezdu v říjnu 1989, svolaném po nátlaku reformistů, de facto zanikla s tím, že reformní komunisté, podobně jako v Polsku a na rozdíl od Československa (což se týká české KSČM, nikoli slovenské SĎĽ) založili stranu novou, směřující k západoevropskému modelu sociální demokracie. (Barany – Volgyes 1995: 179) Nová Maďarská socialistická strana (MSZP) ovšem nepředstavovala obrovský monolit jako ještě nedávno MSZMP. Většina ze 700 000 členů Maďarskou socialistickou dělnickou stranu opustila bez toho, aniž by vstoupila do její reformně naladěné nástupkyně. Počet členů v MSZP se po založení pohyboval okolo 20 000. Pád komunistické strany, spolu s listopadovým referendem, v němž se prosadilo mimo jiné odložení prezidentských voleb, znamenal definitivní konec komunismu v Maďarsku a přípravy na březnové parlamentní volby roku 1990. Veřejné hlasování mělo zásadní dopad na volby v tom směru, že zpopularizovalo do té doby takřka neznámé Svobodné demokraty. (Körösényi 1997: 10)

Hluboké změny ve středo a východoevropských zemích na sklonku osmdesátých let překvapily zejména svým nenásilným charakterem (s rumunskou výjimkou). Vysvětluje to pasivita mas v období přesunu moci (mobilizace veřejnosti proběhla několikrát, ale v krátkých periodách, jež neměly trvalejší vliv na politické rozhodování), neochota perzekuovat představitele komunistického systému a vytvoření prostoru pro jejich začlenění do nových politických struktur. Poslední dvě charakteristiky jsou v maďarském případě zvláště překvapivé, vzhledem k tomu, že řešení vnitřních

4 K tomu podrobně PIPES 1990. Česky pak populárněji zpracované *Dějiny ruské revoluce* od téhož autora. Praha 1998.

krizí komunistického systému sovětských satelitů v post-stalinském období mělo nejnásilnější podobu právě zde. (Poznanski 1999: 329)

Nová formující se elita považovala perzekuci předchozích politických představitelů za nejhorší možný nástroj počátku revoluční změny. Nepredikovatelnost budoucího vývoje vytvářela rovněž obavy z pomsty, která mohla v případě neúspěchu nastat (Haraszti 199: 288). Ta je v historii totalitních a autoritativních režimů nejfrekventovanějším způsobem řešení krizí.

Způsob předání moci ve středoevropských státech, z něhož odvozujeme etablování nových elit, bývá po maďarském příkladu nazýván „vyjednaná revoluce“.⁵ Rudolf Tökes použitím tohoto termínu neimplikuje představu, že nástup liberalizace v politickém, ekonomickém, sociálním i kulturním ohledu byl výsledkem apriorních smluv opozice a komunistické nomenklatury. Teorie předem smlouveného předání moci se těší velké oblibě (zvláště u populace s nižším vzděláním a voličů pravicově extremistických stran a antikomunistických subjektů), byť ji v maďarském případě komplikuje míra polarizace opozice i nomenklatury na konci osmdesátých let.

Hlubší strukturální změny nastaly až v době, kdy se demokratické politické síly veřejnosti jeví jako stabilizovaní reprezentanti nové elity, což při konceptualizaci vývoje Maďarska v letech 1989 až 1999 (platí to ovšem i pro další středoevropské země) zkresluje dějinnou bilanci roku 1989 do obrazu nepodstatného počátku. Srovnání představ a koncepcí vůdčích disidentů v Maďarsku, Polsku a Československu – symbolizujících pozdější elitu – z počátku roku 1989 s podobou politiky na sklonku tohoto roku však ukazuje, že došlo k řadě radikálních změn. Vůdčí oponenti komunistických režimů jako Ferenc Fehér, Agnes Heller, János Kis, Adam Michnik nebo Václav Havel nepochybovali v lednu 1989 o budoucím pádu či alespoň humanizaci komunistické vlády, ale disidentské aktivity koncipovali jako dlouhodobou penetraci do existujících struktur a pokračování obnovy veřejné sféry bez očekávání náhlých zásadních přeměn. (Tismaneanu 1999: 70)

Charakteristika maďarské politické elity v období demokratických změn

Úzká základna původních revolučních elit, tvořených především inteligencí, si na počátku transformace vyžádala tvorbu „velkých koalic“ s řadou dalších segmentů občanské společnosti. Tyto z pohledu rozvinutého demokratického politického systému hybridní koalice však neexistovaly dlouho a zanikaly s krystalizací stranického systému. (Highley – Pakulski 1992: 110, 111)

V Maďarsku ovšem došlo k této krystalizaci dříve než v okolních zemích. První svobodné volby nebyly referendem proti komunistické straně, ale již výběrem nové politické reprezentace. Přispěl k tomu fakt, že se Maďarská socialistická dělnická strana, symbol čtyřicetiletého útlaku, sama v říjnu 1989 rozpustila. Opozičním stranám tak chyběl nepřítel, kterého mělo např. Občanské fórum, jenž umožnil novým stranám profilaci pouze na základě negativního programu.

⁵ Tento termín koncipoval maďarský politolog Rudolf Tökes právě na maďarské situaci, ale je užíván rovněž pro další přechody k demokracii (Polsko, řídčeji NDR a Československo). TÖKES 1996.

Tvorba nového demokratického zastoupení maďarského Národního shromáždění proběhla na základě velmi složitého volebního systému, který doznal jistých změn v roce 1994. 386 mandátů jednokomorového parlamentu bylo zvoleno na základě tří druhů kandidátních listin: 176 poslanců bylo zvolených z jednomandátových obvodů, 152 z regionální listiny politické strany a 58 křesel z národních listin politických stran. Každý volič má v maďarském systému k dispozici dva hlasy, z jednomandátového obvodu a z regionálních listin kandidujících subjektů. (Körösényi 1992: 74)

Z dvoukolového volebního klání v březnu a dubnu roku 1990 vzešla vláda pravého středu premiéra Józsefa Antalla, jež byla koalicí Maďarského demokratického fóra (MDF), Křesťanskodemokratické lidové strany (KDNP) a Nezávislé malorolnické strany (FKGP).⁶

V této koalici hrálo prim Antalovo MDF, kandidující pod heslem „Klidná síla“, jež do značné míry vystihovalo nálady maďarského obyvatelstva. To preferovalo spíše pozvolnější přechod k demokratickému systému než šokovou terapii programů SZD-SZ a FIDESZ, jejíž nepřijatelnost podbarvoval až militantní antikomunismus. Tento relativně mírný postup zajistil MDF největší voličskou podporu. (Goldman 1997: 193)

Jedním ze základních pilířů všech transformací bylo zajištění plynulosti legislativního procesu. V Maďarsku k tomu měl přispět tzv. „Pakt“, podepsaný v dubnu 1990 mezi MDF a opoziční SZDSZ (Aliance svobodných demokratů skončila ve volbách druhá s celkovým počtem mandátů 94), který směřoval k celé řadě ústavních změn. Ty měly zajistit plynulý přechod k demokracii. Produktem „Paktu“ bylo také prezidentství Arpáda Göncze, kandidovaného SZDSZ. Prototyp „opoziční smlouvy“ ovšem nefungoval dlouho, protože aliance ztrácela v očích svých voličů punc opozice a podpora voličské základny se přelévávala k FIDESZ. (Benda 1998: 369)

Jaké bylo dědictví, s nímž se musela pravostředová vláda potýkat? Maďarsko, spolu s Polskem a Československem, mohlo těžit z faktu, že zažilo pokus o reformu. Tři velké střeoevropské krize: maďarský rok 1956, Pražské jaro a vystoupení Solidarity pomohly vytvořit jádra občanské společnosti a z aktérů těchto dramatických momentů vzešla řada disidentů, jež promýšleli obsah reformy nezbytných po pádu komunismu.

S tím souvisí i obnova státnosti a národního cítění, jež byly v sovětském impériu tvrdě potlačovány, stejně jako obrozující se kulturní cítění, které je od počátku změn, stejně jako politika a hospodářství, ovlivňováno vnějším světem.

Jedním z nejhorších důsledků totalitního systému a patrně nejzásadnějším bodem obnovy a tvorby bylo zničení či zásadní omezení soukromého podnikání a tím i neexistence střední třídy, která je pro budování tržního mechanismu naprosto nezbytná. (Rupnik 1999: 59,60)

Tento faktor se jeví jako rozhodující. Odkud měla vzejít nová střední třída? Stejnou otázku si musíme položit i v případě geneze politické elity. Vývoj západních demokracií, ale také transformačních režimů na konci 20. století ukazuje, že pojem

⁶ (CABADA – DVORÁKOVÁ a kol.: 99 a 114) MDF získalo 164 mandátů, FKGP 44 a KDNP 21 mandátů.

politická elita je příliš úzký. Pokud identifikujeme pojem elita s určitou mocí, musíme konstatovat, že zdroje této moci nejsou pouze politické, ale minimálně také ekonomické.

Zdroji maďarských elit 90. let byly tři skupiny, jež se formovaly již za předchozího režimu: 1. pozdní kádárovští technokraté; 2. osoby, které vystupovaly mimo zavedené struktury a chtěly být takto vnímány – tedy opozice; 3. opozice a reformní intelektuálové vystupující na veřejnosti, ale pohybující se uvnitř mocenských struktur. Reformní inteligence byla rozdělena do dvou skupin: první se přičleňovala k demokratické opozici, druhá – populističtí spisovatelé – se koncentrovala okolo národní ideologie.

Existence těchto směrů fungovala pouze do kolapsu komunistického systému jako vnější politické struktury, pak následoval přechod ke konkurenčnímu boji, z něhož vzešlo jako vítěz Maďarské demokratické fórum, strana vzniklá okolo skupiny populistických spisovatelů. Tento výsledek je vysvětlován sociální empatií spisovatelské inteligence, jež byla schopna odhadnout nálady a představy obyvatelstva. (Szalai 1995: 162) Kritéria transformace, především ekonomické, ovšem vylučovala okamžité naplnění těchto představ, jež se týkaly především rychlého dosažení životní úrovně západoevropských demokracií.

Politická elita se neredukovala pouze na vládnoucí koalici, ale také opozici. Opoziční SZDSZ a vládnoucí MDF doufaly ve vytvoření stranického bipartismu, jenž by umožňoval střídavou distribuci moci těchto dvou subjektů. (Benda 1998: 370) Jejich klesající voličské preference, konflikty uvnitř vládní koalice a především rostoucí nedůvěra obyvatelstva však takovému scénáři zabránily.

Daleko stabilnější postavení vykazovali někdejší vysoce postavení technokraté, kteří směřovali především do bankovního sektoru a budovali své postavení na rostoucí ekonomické síle. (Szalai 1995: 162)

Zásadním problémem všech transformačních režimů bylo udržení důvěry populace. V Maďarsku nastala apatie a posléze úpadek pozitivní afiliace s politikou nového systému velice brzy. Jednou z příčin byla slabá sociální základna nových stranických subjektů mimo centrum, především v menších městech a na venkově. (Stumpf 1990: 109) Některé zdroje uvádí, že v roce 1990 žilo 20 % procent populace pod hranicí chudoby. (Goldman 1997: 203) Snad i proto J. Antall deklaroval pomalejší postup privatizace, než doporučoval významný ekonom Jeffrey Sachs, poradce polské vlády a také Svobodných demokratů a FIDESZ v Maďarsku.

Přes tvrzení nacionálně-konzervativního státu o sociálně tržní ekonomice, proběhl v letech 1990–1994 nebyvalý pokles vlivu státu na ekonomiku, jehož důsledky (politicky nejcitlivější v sociálním propadu obyvatelstva) si později vyžádaly nebyvalou intervenci. Ve stejné době Václav Klaus, aby si zajistil veřejnou podporu, úzkostlivě dbal na sociální smír prostřednictvím daleko mírnější ekonomické politiky, přestože byla jeho neoliberální rétorika nejradikálnější v celé transformující se postsovětské Evropě. (Bruszt – Stark 1998: 156,157) Výchozí ekonomická pozice Maďarska byla daleko horší, než tomu bylo v případě Československa. Tam navíc česká vládní koalice jistou dobu těžila z rozdělení federace, jež, mimo jiné, zbavilo pražskou vládu největších sociálních problémů.

Pro budoucí rozvoj Maďarské republiky bylo ovšem důležité, že přes rozpory, které se na politické scéně objevovaly, ekonomický a sociální propad, rozhodující politické elity přijaly formu politického boje, jenž vycházel z demokratického řádu a opíral se o jeho instituce. (Higley – Pakulski 1992: 111) V zemích, kde tento konsensus nenastal, nebo byl závažněji narušen, byla tvorba zastupitelské demokracie a svobodné tržní ekonomiky podlomena a objevila se hrozba vývoje směrem k autoritativnímu režimu (např. Mečiarovo Slovensko, Bělorusko).

Maďarsko, podobně jako Česká republika, Polsko a Slovinsko, přijalo model legitimizace politické elity ze zdola, tedy primárně prostřednictvím mechanismu voleb. Voličské preference v Maďarsku oscilují od roku 1990 od pravého středu k levému středu a zpět. Symptomatický je odklon od extremistických uskupení, která v maďarském případě ztělesňuje především odmítnutí pravicového extrémisty Istvána Csurky. (Rose 1999: 52)

V rámci této cirkulace elit došlo po volbách v roce 1994 k zásadní změně politické reprezentace. Hlavní podíl na volební porážce vládní koalice mělo MDF, jež obdrželo méně než polovinu hlasů oproti volbám z roku 1990. Bezprostředně po volbách bylo vítězství postkomunistické Maďarské socialistické strany (vedené G. Hornem) vysvětlováno jejím opozičním postavením v předchozím období a sociálními a ekonomickými dopady transformace spolu s ožívajícím mýtem stability Kádárovy éry; dobrou organizací strany; výsledným efektem antikomunistických útoků, vycházejících z médií ovlivněných vládou. Jako jedna ze zásadních příčin úspěchu socialistů byly prezentovány vůdcovské schopnosti stranické elity. (Szabó 1994: 96)

Při pozorování vlivu médií na konstrukci transformační společnosti zjišťujeme, že v první polovině devadesátých let hrála maďarská elektronická média (televize, rádio) spíše negativní roli. Nejenže do přijetí nového masmediálního zákona v roce 1995 plnila často roli mluvčích vládní garnitury, ale svou koncentrací na negativní projevy politické scény spíše snižovala zájem obyvatelstva o politiku. (Tökes 1996: 126)

Nedlouho po volbách se vítězná MSZP pokusila přesvědčit veřejnost i politické oponenty, že není nástupcem někdejší monolitní komunistické strany, a to formou koaliční nabídky Svazu svobodných demokratů (Király 1995: 29), přestože měla v parlamentu sama většinu 54 %. K úspěchu MSZP přispěl výrazně fakt, že v maďarské politice ožily extrémistické síly, jejichž hlavní mluvčí István Czurka nebezpečně oživoval reminiscence na neblahou etapu vlády šípových křížů během druhé světové války. V roce 1994 voliči hlasovali pro bezpečný vývoj politického systému a je nesporné, že MSZP pomohl strach z pravicového extrémismu.

Hornova vláda byla nucena přistoupit k ekonomické politice, která neodpovídala ideologickému profilu MSZP. Pro středoevropské vlády v době transformace je ovšem podobný postup typický. Platil pro maďarské kabinet v letech 1990–1998 stejně jako pro české vlády v období 1992–1997 (zde však s opačným znaménkem) či v Polsku 1993–1997.

Pozici kabinetu někdejšího komunistického ministra zahraničí zprvu posiloval rozklad opozice v období po volbách, kdy sutany MDF i FIDESZ na čas klesly pod

hranici volitelnosti. Avšak vláda dlouho postrádala koncepci ekonomické politiky, což vedlo k nárůstu státního dluhu až k hranici 30 miliard USD. Na počátku roku 1995 byla definována ekonomická politika vlády, která, přes Hornovy deklarace o jejím sociálním charakteru, měla drastické dopady v sociální oblasti a ekonomy je dnes hodnocena jako „ortodoxní liberalismus“. (Bruszt – Stark 1998: 173)

V prostředí divergence mezi politickými hesly a skutečnou politikou Hornovy vlády a pod vlivem dramatického propadu její popularity došlo k restituci pravicové opozice. V roce 1997 se ovšem pád preferencí MSZP zastavil a bylo zřejmé, že ji může z vládní pozice vytlačit pouze koalice stran. Na pravé straně politického spektra se krystalizovaly dva subjekty, okolo nichž se mohla soustředit opozice vůči Hornově levo-středové vládě: FKGP, jejíž volební preference v letech 1994 až 1998 oscilovaly mezi 6 až 34 %, aby nakonec v posledních parlamentních volbách získala 13,2 %. (Cabada – Dvořáková 2000: 114) Alternativou k malorolníkům byl Svaz mladých demokratů s žalostnými volebními výsledky z roku 1994. FIDESZ ovšem už v roce 1995 začal usilovat o vytvoření pravicové koalice, která po mnoha komplikacích (hlavně s KDNP) dostala podobu na sklonku roku 1997. Poté, co strana změnila název na Svaz mladých demokratů – Maďarská občanská strana (FIDESZ-MPP) a její politika se posunula od liberalismu do konzervativnější polohy, uzavřela koalici s MDF. (Benda 1998: 376)

Na rozdíl od voleb 1994, kdy předchozí Antalova neúspěšná politika věštila změnu na postu vládnoucí elity, výsledek voleb roku 1998 byl těžko predikovatelný a po prvním kole se ukázalo, že výsledky bude komplikovat nízká volební účast.⁷ Oproti opatrné kampani největších rivalů (FIDESZ-MPP a MSZP) v prvním kole bylo druhé kolo zdramatizováno postupem ultranacionalisty Czurky a přineslo značnou radikalizaci volební rétoriky na obou stranách. Socialisté varovali před nebezpečím povolební koalice Svazu mladých demokratů s Czurkovou Stranou maďarské spravedlnosti a života (MIÉP), FIDESZ-MPP kontroval připomínkami slibů, které Hornova vláda nesplnila. (Lomax 1999: 120)

Po druhém kole, završeném těsným vítězstvím FIDESZ-MPP, nastala koaliční jednání. V případě MDF byl konsensus nalezen velmi rychle, ale jednání s malorolníky proběhlo až po mimořádné stranické konferenci. Koaliční smlouva byla značně komplikovanější a zahrnovala příslib, že FKGP navrhne kandidáta prezidentských voleb v roce 2000.

⁷ Podle volebního zákona jsou v obvodech s menší než 50% voličskou účastí výsledky neplatné.

Zahraníční politika

EU a NATO

Všechny země střední a východní Evropy prošly z hlediska zahraničně-politických koncepcí od poloviny osmdesátých let dramatickým vývojem. Pro období let 1989 až 1999 byla zprvu zásadní přeorientování se na euroatlantické politické, ekonomické a bezpečnostní organizace a posléze snaha stát se jejich plnohodnotnými členy; jednalo se především o Evropskou unii a NATO.

Budoucí změnu předurčilo již Gorbačovovo rozhodnutí nezasahovat do vnitřního vývoje v satelitních státech vojensky. Otevřený odklon od politiky subordinace v rámci Varšavského smlouvy nastal v roce 1990, kdy v lednu J. Antall na setkání vedoucích představitelů zemí paktu sdělil, že by někdejší sovětský mocenský nástroj ve střední Evropě měl být rozpuštěn, popřípadě že jej Maďarsko opustí. (Cotey 1995: 95) Zvláště ruská krize z roku 1991 zdůraznila potřebu zajištění maďarské bezpečnosti. Politické elity, Antalova vláda, ale také strany konstruktivní opozice, usilovaly o členství v NATO. Proces přístupu k této organizaci se ovšem neredukoval na vztahy NATO – Maďarsko, ale musel reflektovat také úsilí dalších zemí regionu a odpor Jelcinova Ruska k posunutí východních hranic aliance. (Dunay 1995: 456)

V průběhu devadesátých let bylo zřejmé, že kandidatura více zemí do Severoatlantické aliance má větší naději na úspěch. Nejbližšími partnery se pro Maďarsko stalo Polsko a Česká republika, jejichž zahraničně politické koncepce byly blízké maďarským a vztahy mezi těmito zeměmi nebyly ničím zatíženy. Na rozdíl od těchto partnerů komplikovala maďarskou pozici vůči Alianci válka v bývalé Jugoslávii, která zostrila jeho bezpečnostní situaci.

Jak pro vstup do obranné struktury vyspělého světa, tak i při procesu evropské integrace byla důležitá kontinuita maďarské politiky po volbách v roce 1994, kdy vláda Gyuly Horna podržela předchozí orientaci zahraniční politiky. Zásadním se jeví rok 1997. Nejprve společná madridská Česko-polsko-maďarská deklarace měla přispět k pozitivnímu rozhodnutí parlamentů členských zemí NATO v otázce ratifikace vstupu tří nových zemí,⁸ a posléze – na rozdíl od ČR a Polska – bylo vypsáno referendum, v němž se přes 85 % maďarských voličů rozhodlo pro vstup do Aliance, k němuž došlo v březnu 1999. Před tímto zlomovým okamžikem dějin byl důležitý postoj nového kabinetu Viktora Orbána. Po volbách v roce 1998 panovala u západních autorit obava z možné změny zahraničně politické koncepce nové vlády, respektive ze vzrůstu nacionalismu. Nicméně jedním z prvních kroků nového ministerského předsedy byly zahraniční cesty do zemí EU, jež měly potvrdit západní orientaci předchozích vlád. (Lomax 1999: 122, 123)

Zatímco o vstupu do NATO lze hovořit jako o uzavřené kapitole, vztah maďarských politických elit, respektive úspěšnost jejich kroků vzhledem k Evropské unii je dosud otevřenou záležitostí. Maďarsko zahájilo spolupráci s tehdejším Evropským hospodářským společenstvím ještě před pádem železné opony v roce 1988, kdy byla

⁸ *Czech-Polish-Hungarian Declaration*, Madrid, July 9, 1997. In: <http://www.mfa.gov.hu/NATO/joint-EN.htm>.

uzavřena dohoda o obchodní spolupráci. Jednalo se o vůbec první takovou smlouvu se stredo či východoevropskou zemí, která byla stále pod vlivem SSSR.

Evropská integrace měla větší význam při profilaci maďarských elit, než tomu bylo v případě NATO. Vliv evropské integrace na vývoj politických elit vzrostl v roce 1993, kdy Evropská rada na prosincovém zasedání v Kodani formálně otevřela možnost vstupu nových členů. Když v dubnu 1994 Antallův kabinet podal oficiální žádost o členství v EU,⁹ bylo to opozicí, tiskem i značnou částí veřejnosti vnímáno spíše jako začátek předvolební kampaně, nežli skutečné úsilí o přiřazení se k tehdejší „dvanáctce“. (Dunay 1995: 463)

Pro období 1994 až 1998 bylo velmi důležité, že celá řada ekonomických opatření, která prováděla Hornova vláda směrem k ozdravení ekonomiky se shodovala s doporučením Evropské komise. V tomto období vláda zintenzivnila veřejnou informovanost o institucích EU a podmínkách vstupu. Volby v letech 1994 a 1998 prokázaly (přes počáteční obavy z orientace Orbánova kabinetu), že výměna vládního kabinetu neoslabil integrační snahy maďarské politické elity, což výrazně kontrastuje s českou politikou po nástupu Zemanovy vlády, kdy se vzhledem k rozšiřování EU chovají občanští demokraté Václava Klause mnohdy značně populisticky.

Vztahy se stredoevropskými zeměmi

V roce 1989 se otevřela nová perspektiva vztahů mezi stredoevropskými zeměmi. Vedle toho, že Maďarsko nabylo svou mezinárodní suverenitu, získaly maďarské menšiny v zahraničí možnost svobodného vyjádření se ke svému postavení, což potenciálně problematizovalo vztahy s okolními zeměmi. Vzhledem k velkému počtu Maďarů žijících v blízkém zahraničí (Slovensko, Rumunsko, Ukrajina, Srbsko) se stala menšinová politika předmětem domácí i vnější politiky.

Přestože byla první vládní koalice národnostně (ale v případě Antalla a ministra zahraničí Jesenského v několika případech nacionalisticky) orientovaná, nesměřovalo MDF k vyhocení sousedských vztahů. Základními premisami její zahraniční politiky muselo být: 1. vzdání se jakékoliv snahy o revizi trianonského míru z roku 1920, který byl nejen maďarským traumatem v hortyovském období i po něm, protože vytvořil menšinový problém, ale rovněž velkou obavou sousedních států z maďarské snahy o tuto revizi.¹⁰ 2. Ve vzájemných vztazích se sousedními zeměmi muselo hrát postavení maďarské menšiny ústřední roli. 3. Maďarská vláda hodlala usilovat o vytvoření dobrých vztahů s těmito zeměmi, což byl nutný předpoklad možnosti aktivní ochrany menšiny, s čímž souvisel akcent na demokratický vývoj v těchto zemích. Tato direktiva Antalovy politiky se s návratem socialistů v roce 1994 nezměnila. (Kende 1995: 479)

⁹ *Chronology of Relations between Hungary and the European Union*. In: http://www.mfa.gov.hu/euint/huneu_chr.html.

¹⁰ Např. Československo mělo neblahé vzpomínky na tzv. Druhou vídeňskou arbitráž.

Dominantní politické strany sice akcentovaly a akcentují zájem na ochraně maďarských minorit (MDF v letech 1990 až 1994 a FIDESZ-MPP po roce 1998 intenzivněji než socialistická vláda v období 1994 až 1998), ale zároveň plně usilují o regionální kooperaci, jejímž výrazem je např. Visegrádská skupina.¹¹ Je zřejmé, že současná Orbánova vláda chápe integraci středoevropských zemí do EU jako jeden ze zásadních nástrojů řešení menšinové politiky.

Literatura

- Banac, Ivo (ed.): *Eastern Europe in Revolution*, Ithaca – Londýn 1992.
- Barany, Zoltan – Volgyes, Ivan (eds.): *The legacies of Communism in Eastern Europe*. Baltimore – London 1995.
- Benda, Lukáš: Systém politických stran v Maďarské republice. In: *Politologický časopis*, 5, 1998, č. 4, s. 366–391.
- Bova, Russell: *Political Dynamics of the Post-Communist Transition. A Comparative Perspective*. In: *World Politics*, 44, 1991, s. 113–138.
- Bozóki, András: *Hungary's Road to Systemic Change* (in Király 1995).
- Bozóki, András – Körösesny, András – Schöpflin, George (eds.): *Post-Communist Transition. Emerging Pluralism in Hungary*. London 1992.
- Bruszt, László – Stark, David: *Postsocialist Pathways. Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge 1998.
- Bunce, Valerie: *Lessons of the First Postsocialist Decade*. In: *East European Politics and Societies*, 13, 1999, č. 2, s. 236–243.
- Bútor, Martin – Bútorová, Zora: *Slovakia's Democratic Awakening*. In: *Journal of Democracy*, 10, 1999, č. 1, s. 80–95.
- Cotey, Andrew: *East-Central Europe after the Cold War. Poland, the Czech Republic, Slovakia and Hungary in Search of Security*. London 1995.
- Cabada, Ladislav – Dvořáková, Vladimíra, a kol.: *Komparace politických systémů III*. Praha 2000.
- Dawisha, Karen – Parrott, Bruce (eds.): *The Consolidation of democracy in East-Central Europe*. Cambridge 1997.
- Dunay, Pál: *New Friends Instead of Old Foes: Hungary's Relation with West* (in Király 1995).
- Furet, François: *Democracy and Utopia*. In: *Journal of Democracy*, 9, 1998, č. 1, s. 65–79.
- Geremek, Bronisław: *The Transformation of Central Europe*. In: *Journal of Democracy*, 10, 1999, č. 3, s. 113–120.
- Glatz, Ferenc: *Multiparty System in Hungary 1989–1990* (in Király 1995).
- Goldman, Milton F.: *Revolution and Change in Central and Eastern Europe. Political, Economic and Social Challenges*. New York – London 1997.
- Haraszti, Miklós: *Decade of the Handshake Transition*. In: *East European Politics and Societies*, 13, 1999, č. 2, s. 288–292.
- Highley, John – Pakulski, Jan: *Revolution and Elite Transformation in Eastern Europe*. In: *Australian Journal of Political Science*, 2, 1992, s. 104–119.
- Irmamová, Eva: *Kadárismus. Vzestup a pád jedné iluze*. Praha 1999.
- Kende, Péter: *The Trianon Syndrome: Hungarians and Their Neighbors* (in Király 1995).
- Király, Béla K.: *Soft Dictatorship, Lawful Revolution, and the Socialists Return to Power* (in Király 1995).
- Király, Béla K. (ed.): *Lawful Revolution in Hungary 1989–94*. New York 1995.
- Körösesny, András: *The Decay of Communist Rule in Hungary* (in Bozóki – Körösesny – Schöpflin 1992).
- Kuran, Timur: *Now Out of Never. The Element of Surprise in the East European Revolution of 1989*. In: *World Politics*, 44, 1991, s. 7–48.
- Lomax, Bill: *The 1998 Elections in Hungary: Third Time Lucky for Young Democrats*. In: *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 15, 1999, č. 2, s. 111–125.
- O'Neil, Patrick, H.: *Hungary* (in Taras, Ray ed. 1997).

¹¹ Geremek 1999: 111. Zintenzivnější spolupráce v rámci této skupiny podpořil odchod Václava Klause v ČR a Vladimíra Mečiara na Slovensku do opozice.

- Palma, Giuseppe di: Legitimation from the Top to Civil Society. In: *World Politics*, 44, 1999, s. 49–80.
- Parrott, Bruce: Perspectives on postcommunist democratization (in Dawisha – Parrott 1997).
- Rose, Richard: Another Great Transformation. In: *Journal of Democracy*, 10, 1999, č. 1, s. 51–56.
- Poznanski, Kazimerz: Recounting Transition. In: *East European Politics and Societies*, 13, 1999, č. 2, s. 328–344.
- Rupnik, Jacques: The Postcommunist Divide. In: *Journal of Democracy*, 10, 1999, č. 1, s. 57–62.
- Stumpf, István: Evolution of Political Parties and the 1990 Parliamentary Elections (in Király 1995).
- Szabó, Máté: Volby v Maďarsku (8. –29. 5. 1994). In: *Politologický časopis*, 1, 1994, č. 2, s. 96–99.
- Szalai, Erzsébet: The Metaphors of the Elites (in Király 1995).
- Tamás, G. M.: Victory Defeated. In: *Journal of Democracy*, 10, 1999, č. 1, s. 63–68.
- Taras, ray (ed.): *Postcommunist Presidents*. Cambridge 1997.
- Tismaneanu, Vladimir: Reassessing the Revolutions of 1989. In: *Journal of Democracy*, 10, 1999, č. 1, s. 69–73.
- Tismaneanu, Vladimir (ed.): *Revolutions of 1989*. London 1999.
- Tóka, Gábor: Hungary. In: *The handbook of Political Change in Central Europe*. Cheltenham – Northampton 1998, s. 231–274.
- Tökes, Rudolf L.: *Hungary s Negotiated Revolution: Economic Reforms, Social Change, and Political Succession, 1957–1990*. Cambridge 1996.
- Tökes, Rudolf L.: Party politics and political participation in postcommunist Hungary (in Dawisha – Parrott 1997).
- Tong, Yanqi: *Transition from State Socialism. Economic and Political Change in Hungary and China*. New York – Oxford 1997.
- Whitehead, Laurence: Geography and Democratic Destiny. In: *Journal of Democracy*, 10, 1999, č. 74–79.
- Czech-Polish-Hungarian Declaration, Madrid, July 9, 1997. In:

Prameny

<http://www.mfa.gov.hu/NATO/joint-EN.htm>

Chronology of Relations between Hungary and the European Union. In: http://www.mfa.gov.hu/euint/hu-neu_chr.html

Summary

This study deals with elite formation in Hungary from 1980s until second half of 1990s. This process has been largely effect by dramatic changes that occurred in Central Europe in this period. Despite of the fact that collapse of communism brought number of similarities in countries like Hungary, Poland or Czechoslovakia, Hungarian development represented also number of unique features. First of all, Hungarian communist party was the only one in whole communist block, which was perceived in the west as capable for democratization. This scenario didn't occur due to concentration of the communist party on inner struggle between reformers and hardliners. It led to oversight of appearance and growing of democratic opposition. Opposition in had more space for maneuvering than in any other country of the region. Thus the future democratic elite had deeper roots in Hungary, but also there was more differentiation in political sense. Another contrast is in the fact of earlier formation of party system. This process can be seen only after first democratic elections in case of Poland or Czechoslovakia. Nevertheless, it didn't exclude former communist elite from participation on political elite formation in democratic era. Especially reformers, economic leadership of Kádár's era particularly, belong to democratic period elite. Total collapse of the communist party between October 1989 and March 1990 in fact forced reformers to tie their future with new parties or replacement of previous political influence by economic one. Post 1990 elite grew out of free groups operating in previous regime: 1. late Kádár's technocrats; 2. anticommunist opposition operating out of established structures of the regime; 3. intellectuals and opposition from within official structures. This heterogeneous group cooperated quite well until complete failure of communism, but cooperation turned into concurrence.

Following the pattern of other countries in transformation, keeping higher level of popular support became one of the most difficult task of emerging political elite. Hungarian population became quite critical about new elite also due to fact when most of new political parties missed stronger social basis outside Budapest. Acceptation of democratic values by all agents of emerging elite became crucial for Hungary which didn't face reversal movement towards authoritarian regime like in case of Slovakia, and especially in Byelorussia. Hungary followed rather Polish, Slovene or Czech paths. Circulation of political elite is another symptomatic feature for

Hungarian situation. This tendency had been confirmed when Horn's administration replaced Antall's right-centrist administration after 1994 general election. Former foreign minister of late communist era proved transformation of Hungarian communists towards modern left, and socialist government questioned neither democracy as such nor transformation of the country. As in case of Poland or Czech Republic since 1998, Horn's left wing government had to emphasize further liberalization of Hungarian economy.

A question of foreign policy became of high importance in profiling the Hungarian new elite. It was crucial that democratic leadership gave up former revisionist tendencies, which highly feared in neighbourhood countries, especially after emergence of Czurka's populism. However, most of representative of Hungarian political elite since 1990s stressed rather regional cooperation and common strategy in process of integration to NATO and EU.

Recenzoval: PhDr. Jaroslav Šabata

**THE PARTY OF THE CATHOLIC PEOPLE
IN BOHEMIA 1906–1910:
A Contribution to the History of Czech Political Catholicism**

Pavel Marek

At the turn of the 20th century, Czech political Catholicism was struggling to find the best pattern of its organization reflecting the split of opinions within Catholic ranks. Though unanimous in questions of faith, Catholic political elites differed in their concepts and tactics. Not only were they divided into two major political streams – those of Catholic Nationalists and Christian Socialists – but they ceaselessly quarrelled and fragmented into sects, factions and secessionist movements. Czech Catholic leaders resented this fact, all the more so because the Church and its offshoots were threatened by liberals and socialists keen to marginalize Catholicism. The leaders struggled to invigorate Catholics and ally them into a single movement; however, results differed from original intentions.

The idea of establishing an integral political party hovered over Czech Catholics throughout the 1890s. They drew the inspiration from the German Catholic *Zentrum* Party that integrated diverse streams, groups and factions under the umbrella of a single leadership. Czech Catholics were willing to learn from its past and present. Some even went through study visits to Germany and they all monitored its activities in newspapers. Nevertheless, all attempts at applying this model to Czech circumstances failed and no functional measures or motions were carried. A unified party, though with two parallel and actually independent structures, was established only in Moravia. As for Bohemia, the situation did not become ripe before the middle of the first decade of the 20th century: founded in 1906, the *Party of the Catholic People* embraced three factions – Catholic-National, Christian-Social, and Christian-Social and People's.

The author of this paper attempted to depict the history of this so-called 'Czech *Zentrum* Party' that existed only briefly: the pre-WWI Catholic *milieu* was not ready to accept an existence of such a political entity. The paper is based mostly on sources and materials from the Prague archives of the Christian-Democratic Union (KDU-ČSL) and on the period press, namely, nationwide Catholic periodicals distributed in Bohemia and Moravia – (*Čech, Nový věk, XX. věk, Našinec, Mír, Meč, Venkovan, Naše listy, Vlast, Týden*). It is, however, quite understandable that a reader will not find

minute references to newspaper articles in the following text since the essay is meant first and foremost for foreign readers. As for historical literature, the only book ever published on this topic is a study by Martin Kučera (2000);¹ other scholars have ignored it. Accordingly, this essay should be regarded as exploratory.

The Party of the Catholic People emerged from ruins of the Catholic political movement subverted by discord and moral devastation resulting from *St. Wenceslas Savings Bank* scandal. Strife within the Czech Catholic community had lasted for several years and there was only one influential and, at least relatively, mass political organization of the Catholics in the beginning of the 20th century – the Christian-Social People's Party.² Other organizations – or, rather, clubs – had only a handful of members. These circumstances inevitably afflicted the newly established Party, especially in questions of its programme, tactics and governance that caused the inner struggle. Sick of quarrels between Prague leaders, Catholics in the Bohemian countryside had to rely upon themselves. Having established working and utterly independent structures and organizational links, they were less then willing to submit to the new headquarters and party spirit. Local branches, e. g., those in the Diocese of Hradec Králové (Eastern Bohemia), kept acting as a 'party within the party'. The arduous task of forging three essentially different movements into a single party was made even more difficult by ambitious and undisciplined individuals – often members of Parliament, controversial articles of rampant journalists, selfish interests of various factions etc. In his later recollections, one of the then Catholic leaders described the whole interlude of the Party of the Catholic People as a period of constant warfare. Viewed from this standpoint, 'the integration of 1906' was rather dubious.

The process of the integration was actually initiated by countryside Catholics: they had grown impatient with quarrelsome Prague leaders who played into hands of enemies instead of promoting their programme and the cause of Catholicism. Changing the manners of party elites became a *sine qua non* especially for those social groups and classes that joined the Catholic movement at the turn of the century after the Christian-Social circles tried to transform the movement, then consisting mostly of workers, broaden its foundations and attract all Catholics. Both the Christian-Social Left and Right courted peasants; accordingly, the *Association of Czech Catholic Peasants in the Czech Kingdom* was founded in 1904, soon becoming the most influential and powerful Catholic organization in the country.³ Later, the Association

¹ KUČERA, Martin: *Český politický katolicismus před první světovou válkou*. Český časopis historický, 98, 2000, No. 1, pp. 83–117.

² MAREK, Pavel: *K dějinám křesťansko-sociální strany lidové v letech 1899–1906*. Český časopis historický, 97, 1999, No. 1, pp. 37–52. Idem: *Apologetové nebo kacíři?* Rosice u Brna 1999, pp. 94–106.

³ This organization started to form up in 1902 after the Kolín conference, the first number of its periodical *Selský list* (edited by František Šafránek, a peasant) being published on 15 September 1902. After the Agrarian Party had refused to cooperate – at least allegedly – following the Prague Congress of Catholic Peasants (1903), the latter founded a separate organization at their congress in Svatá Hora near Příbram in July 1904. Thanks to a vast campaign, it had about 10,000 members within short. Cf.: FIKEJZL, Josef: *K vnitřním poměrům*. Mír, 2, 1912, No. 10, 7 March, inset, p. 1. JIROUŠEK, Tomáš J.: *Dějiny sociálního hnutí v zemích Koruny české*, 3. Praha (Prague) 1905, p. 120.

became a backbone of the Party of the Catholic People, thus transforming it into a party of the rural population. Understandably enough, the peasants demanded that the Party leadership should represent their interests.

The 'Founding Fathers' presented their Party as not a mere like of the German *Zentrum* Party (i. e., an organization integrating all social classes and therefore 'unparalleled since times of Palacký and Rieger') but also as 'a coalition of all pro-Christian movements of our nation', i. e., both Catholics and Protestants.⁴ Moreover, the most fatal blunder of the Party leaders was the notion that they had successfully eliminated a Christian-Democratic faction. This opinion was expressed in an article published in *Naše listy* soon after the Party had been established. The article was entitled '*Trifling Remains*' and its author, a former speaker of the Christian-Social Right, compared the career of R. Horský with that of E. Dlouhý-Pokorný: while the former became the head of the Party, the latter – once a leader of Christian Democrats – not only failed as a politician but even abjured his holy orders. The author was right when he claimed that, since 1906, the Party leadership had been in hands of a 'National Triumvirate'; however, he seemed to miss the fact that its real movers were Dlouhý-Pokorný's heirs: V. Myslivec, J. Hovádek, V. Koleč, P. Holý, F. Šafránek, J. Adámek, F. Jukl, J. Kuška, M. Záruba et al. These people became aware of new trends within the Christian-Social movement and spoke up for Catholic peasants.

The Catholic political movement had been torn by conflicts between various conservative and democratic factions since the 1890s. Those who expected that after 1906, upon the emergence of a single Catholic Party, the very roots of inner struggles ceased to exist were soon proved wrong. A peasant faction lead by V. Myslivec was no longer satisfied with a role of a mute mainstay of the Party leadership; it wished to share the power and to further its own interest and ambitions.

Some facts suggest that the Association of Catholic Peasants, having conceived a very ambitious programme as early as 1905,⁵ later tried to apply it to the policy of the Party of the Catholic People, as well. The programme expanded on positive experience of self-help schemes, thus putting Christian-Social guidelines into practice and linking the ideological and political matters with the material well-being of the Party members. This was an utterly new trend in the Czech Catholic movement that

⁴ *Pod jeden prapor*. Nový věk, 1, 1908, No. 23, 6 March, p. 1. – The question of the episcopate and its influence upon the Party policy was widely discussed when the Party was being founded. R. Horský's Christian Socials rebuffed the attack of the conservatives, deciding that bishops should not interfere in the management of the Party that is 'independent on the episcopate in matters of policy'. In 1908, the 2nd congress the Party confirmed these trends. (R. Horský allegedly said that a purely religious party has no right to existence in a constitutional country.) Cf.: *Za pravdu, svobodu a právo*. Nový věk, 1, 1908, No. 34, 22 May, p. 1. – However, numerous quarrels over diocesan branches showed that diocesan committees in fact consulted the bishops in some questions.

⁵ We can re-enact this programme only in retrospection. It included: building up the Economic Association of Christian Farmers, the Provincial Union of Agricultural Cooperatives and Associations, the Czech-Slavic Savings Bank, the *Věnkovan* periodical (1907), the Calendar of *Věnkovana* (1908), purchasing the printing works (first, Veritas, then Československá akciová tiskárna), founding a daily paper (*XX. věk*), and establishing the Association of Rural Youth of Bohemia (1908) and its journal *Naše mládež*. Archives of the KDU-ČSL Praha (Prague), collection of F. M. Žampach, Ms. by J. Fikejzl: *Začátky křesťansko-demokratického hnutí v Čechách*, pp. 113–134.

had preferred propaganda and political campaigning instead. The new policy line was closely linked with Emanuel Jungr, a promoter and founder of Party enterprises. Beside these activities he also attempted to uplift the Party organization and propaganda, founding and concentrating youth sections and press.

E. Jungr came over to the Catholic movement in 1905, having been engaged by V. Myslivec as an editor and a secretary of the Catholic peasants' movement. He definitely raised the level of the movement. In 1907, after the Party succeeded in general elections, Jungr took his offensive so as to provide his peasants with positions in the Party leadership and an influence upon its policy. Admittedly, they had two representatives – Šafránek and Barcal – in the executive committee, but deemed the figure inadequate. Even worse, peasants' leaders reproached the Party bosses for their attitude toward the peasants, labelling it as obstructive, derogative and devastating – both morally and materially. From their point of view, the executive committee did damage to the Party.

The Party's left wing (formally led by V. Myslivec who nevertheless seemed to be dominated by Jungr) tried to strengthen the peasants' position within the Party and even seize the power, but there was more to it. The very political strategy of the Party lay at the root of the struggle between the Right, backed by a 'priestly faction' from the Diocese of Hradec Králové, and the Left that broke out as early as before the elections of 1907. The question was whether the Party should act separately or in a coalition. Pointing out that its own candidates had never succeeded, the Right preferred to support candidates nominated by other parties: Agrarians in the country and Young Czechs in towns. (Fearing that Social Democrats would gain profit from the recently introduced universal suffrage, conservatives sided with the 'civic', i. e., non-socialist parties.) The Left, on the contrary, demanded that the Party should act on its own accord and nominate candidates for the Austrian Diet (Viennese Parliament) at least in country districts, where Catholics were well set to win. This controversy was held to be pivotal, if not critical, for the future of the Party and it was not easy for Myslivec and his faction to have their way. The fact that seven candidates of the Party of the Catholic People got elected seemed to justify the strategy of the Left, even though Catholic candidates got their seats mostly due to backstage alliances with the Agrarians forged by Party conservatives (namely, the Count Schönborn) immediately before the second round of the elections. The triumph of the peasant wing, confirmed at Party congresses in 1908 and 1910, would later result into quarrels with the Agrarian Party that would scold the peasant Left for being reluctant to cooperate during the elections in 1911. Eventually, the Party of the Catholic People would break up, the clash between the Party Left and the Agrarians being one of the main reasons.

However, nobody could foresee it in 1906. The new leadership,⁶ with Secretary T. J. Jiroušek being its moving spirit, attempted to organize the Party on a modern pattern.⁷ First, they intended to replace a traditional conglomerate of non-political Catholic fellowships and clubs by a well-organized structure of local Party branches. Establishing such structures with organized membership, membership fees and cards was probably seen as the most efficient way of unifying heterogeneous subjects that merged into the Party. At the same time, the leadership wanted to abolish old practices of choosing delegates to conventions and congresses: up to then, country branches used to delegate people who lived close to the capital. Thus, a rigid Prague-based elite emerged, making decisions irrespectively of opinions of the country. The new Party leaders therefore insisted that every local branch should be represented by a local delegate.

Unfortunately, they gauged the Party's reaction wrong and tried to enforce their will in a dictatorial manner. Members of the Party, especially those grouped around the circle called *Vlast (The Homeland)*, resented this approach and quite understandably refused to be bullied. Privileging the local political branches one-sidedly, the leadership ousted all affiliated non-political groups and sympathizers from any control over Party matters. Furthermore, with the new system introduced, some regions lost most (if not all) delegates that represented them in the Party hierarchy.

These – and not *only* these – unsolved problems resulted into an open crisis in 1907–08, when the party leadership met with a strong opposition. The malcontents appealed against the Party statutes and wished to change the situation within the Party. Backed by its supporters from Southern and Eastern Bohemia, the Association of Czech Catholic Peasants headed the opposition. After all, it had struggled for power since mid 1907.

⁶ Count V. Schönborn (Vice-Chairman), R. Horský (Chairman), Fr. Novák (Treasurer), F. Reyl, F. Krejza, T. J. Jiroušek (Secretary), Antonín Barcal (peasant), František Count Kinský, V. Myslivec, V. Špaček, Jiří Čadek, Alois Princ, Josef Polák, Jaroslav Astr. Cf.: *Výkonný výbor strany katolického lidu*. Naše listy, 16, 1906, No. 1, 1 September, p. 4. *Výkonný výbor strany katolického lidu*. Meč, 4, 1906, No. 24, 6 September, p. 100.

⁷ *Organizační rádce a nový organizační řád strany katolického lidu v Čechách*. Praha (Prague), undated – The statutes introduced a four-level structure of branches (local, district, diocesan, and the umbrella of the provincial headquarters). Local branches were to be constituted as loose groups of males and females over 14 respecting the Party programme. These were usually established in villages and towns or in districts of large cities (the latter were united in so-called central branches). Every man or woman who received a membership card issued by a local branch was considered a Party member. A local branch elected its committee of 5 members and a committeeman. A branch was also responsible for keeping membership records and collecting membership fee. The statutes recommended founding a youth branch for young people between 14 and 20 to each local branch. The Party had (supposedly) 350–400 local branches in the early 1908. District branches were to be founded provisionally in each of 75 judicial districts and later reorganized according to election districts (after the general suffrage has been introduced). Only 3 diocesan committees emerged – in dioceses of Prague, Hradec Králové and České Budějovice. Cf.: JIROUŠEK, T. J.: *Pod zákonem strany*. Naše listy, 17, 1907, No. 18, 28 December, p. 1. *Výkonný výbor strany katolického lidu*. Naše listy, 16, 1906, No. 1, 1 September, p. 4. *Zemská konference strany katolického lidu v Čechách*. Naše listy, 17, 1907, No. 1, 31 August, p. 7. – Beside a broader executive committee, a select committee consisting of six members (apparently those who lived in Prague and its vicinity) was established. It did not work well and E. Jungt replaced it by a professionally run secretariat in the summer of 1908. Cf.: *Výkonný výbor*. Nový věk, 1, 1908, No. 47, 21 August, p. 4. *Výkonný výbor*. Venkovan, 1, 1908, No. 42, 20 August, p. 3.

Toward the end of 1907, an unabated fight broke out over the question of choosing delegates to the Party's 2nd congress planned for 5–6 January 1908. Instigated by Jiroušek, the executive committee decided that representatives of local branches should only be eligible. Peasant leaders felt much aggrieved at what they saw as flagrant discrimination of 11,000 Catholic peasants and 7,000 Catholic workers. They demanded that the congress should be open at least to peasants' committeemen from those towns and villages where no local branches had been established. After many hesitations, the Party leadership accepted this proposal, only to sweep it under the carpet after T. J. Jiroušek's intervention. Under these circumstances, the Association withdrew its support of the congress. Afraid of an intra-party breach, the executive committee summoned a negotiating commission that offered several suggestions like incorporating more peasants into the executive committee. Though tempestuous, the debate resulted into mutual consent. Jiroušek lost the post of Secretary and Catholic peasants received seven seats (out of twenty) in a new executive committee.⁸

The 2nd congress seemed to settle all disputes. However, a new Secretary A. Drápalík resigned very soon, being succeeded by E. Jungr, a protégé of V. Myslivec who pulled strings to get the post for him. Count V. Schönborn, V. Rezníček and V. Dvorský left the executive committee afterwards, giving the Left wing free rein. Despite what might have appeared like an intra-party coup, the Right within the Party did not give up completely – it only switched roles with its adversaries. After having been at helm between 1906 and 1908, it was in opposition from 1908 to 1910, launching its counteroffensive early in 1909.

The Party congress of 1908 was an important watershed in the young Party's history. The vision conceived by its founders – that of a single entity embracing all factions and flourishing under a unifying umbrella of the Party leadership – was to perish within following two years. This pattern might have worked successfully only if several prerequisites were fulfilled: (first) The structure of the executive committee should have been well-balanced, representing all factions within the heterogeneous and diverse Party membership; (second) A strong, charismatic person should have led the Party, respected by all factions and able to settle disputes; (third) Aware of common tasks and objectives, the Party should have put its members under discipline, tolerating different opinions at the same time. Unfortunately, none of these conditions was fulfilled.

After the congress, the executive committee and its policy shifted to the left, anxious to please the most influential group of members – peasants. Business enterprises established by the Party were beneficial only for the countryside. At the same time, members of the General Trades Union Congress of Christian Workers, the Association of Czech Catholic Traders, the Association of Catholic Intellectuals, as

⁸ Following members of the Association of Catholic Peasants were elected to the executive committee: F. Šafránek (Chairman of the Association) – Vice-Chairman of the Party, J. Adámek, V. Myslivec, V. Holanský, J. Krejčí (Vice-Chairman of the Association), G. Mazanec and M. Záruba. Cf.: *Po sjezdu*. Venkovan, 1, 1908, No. 11, 16 January, p. 1. – On the other hand, workers had only one representative, Catechist P. F. Jukl, President of the Trades Union Congress.

well as clerks, students and – partly – women and youth, felt slighted. The same feeling grew in conservative circles, lacking any representation since their leaders had resigned from the Party leadership. Naturally, unrest and discontent grew, all the more so because the Party bosses had at their disposal several influential and prosperous periodicals for peasants (e. g., *Venkovan* and *Selský list*; they also controlled *Nový věk* and *Meč* while V. Myslivec was an editor of *Čech*); on the other hand, the Party press organ dwindled in importance. In fact, the catholic peasants' papers started to create the image of the Party, doing the whole movement disservice. They often attacked the Agrarian Party and expressed opinions of petty peasants and smallholders, sometimes half-baked or extremely radical. Reputedly, this was the reason why pro-Catholic nobility drifted away from the political Catholicism. Separatist trends of conservative groups within the Party were invigorated at the same time. Never keen supporters of Christian-Social movement, the Czech conservative aristocrats inclined even more to the Agrarians. (From their point of view, political Catholicism was weak both politically and economically and, to make things even worse, the Party of the Catholic People advocated progressive taxation and wanted universal suffrage to be extended to the provincial parliament.) Conservatives within the Party blamed the pro-Christian-Social leaders for alleged departure from the Church, branding them as Social Democrats. They wished the Party policy to harmonize with decisions of the episcopacy, canonries, diocesan committees and corporations like *Pius' Society*.

The situation within the Party appeared to be chaotic if not anarchic. The Party was poorly managed and discipline deteriorated both in the centre and in provinces. Early in 1910, on the eve of the Party's 3rd congress, the conservative Right stood up against the Christian-Social leaders. The conservative faction issued a so-called *Memorandum*⁹ to bishops and Party activists on 21 February. The document bore signatures of seventeen eminent figures¹⁰. Apart from just criticism of the narrow policy in favour of one class and profession it also reproved the chaotic situation, to which its signatories contributed, an alleged support to 'antireligious elements' and to the separation of the Church and State, etc. The signatories emphasized that they called for rectification, expecting the bishops to intervene.

After a thorough analysis we daresay that the Memorandum had one point and purpose: forging a single bloc of malcontents and winning wider support for the signatory elite before the congress. (We must not forget that the congress was to have settled the dispute between both wings; a new leadership of the Party was to be

⁹ The text was reprinted, i.a., in *Čech*, 35, 1910, No. 61, 3 March, pp. 3–4 and titled *Nejdůstojnějším Ordinariátům*. The memorandum was sent to 4 papers and all Bohemian parishes and also circulated as a leaflet.

¹⁰ The memorandum was undersigned by Ervín Červinka, Ing.arch. Jan Dostálek, Father Vlastimil Hálek, Tomáš J. Jiroušek, František Krejza, Father Václav Kunz, JUDr. J. Kunzl, Petr Pícha, MUDr. Otakar Rožánek, PhDr. Václav Rezníček, Josef Šach, Ing. Jaroslav Šilhavý, Father Tomáš Škrdle, Emanuel Šmulcler, Father K. Toman, Josef Wildstein and Father Antonín Wünsch. – In the beginning, V. Rezníček was branded as an author of the text. Only later it emerged that it was drafted by Canon A. Wünsch and amended by Prof. Dr. Fr. Kordač and JUC. J. Schindler. Cf.: *Ze satisfakce Memorandistům*. Týden, 2, 1914, No. 42, 25 July, p. 5. *Memorandum*. Našinec, 48, 1912, No. 36, 14 February, p. 1.

elected, too.) In fact, a small faction consisting of a so-called Smíchov Group and loose clusters grouped around the *Týden* weekly and the *Kolínský list* could not stage a coup if they had not been supported by other faultfinders. The ‘plot theory’ becomes even more likely if we take account of the battle that raged over the elections of delegates to the congress. The battle – indeed, a beginning of an open quarrel within the Party – had more than one motive, but there was only one person that was generally recognized as a head of the opposition. An ambitious politician, V. Řezníček, came over to the Catholic movement after the general elections of 1907. As early as then he tried to win R. Horský to the idea of a big conservative party that would have brought together Catholics with Agrarians and Old Czechs. Though not unwilling at first, Horský soon changed his mind, considering a national party to be a thing of the past. Still undeterred, Řezníček kept advocating his idea of a unified party integrating the nobility, clergy, and other conservative elements and even admitted that such a party might exist besides the Catholic one if the Catholic should not join it. Being an editor of *Týden* and publishing articles in *Hlas národa*, an organ of the Old Czech Party, he held the reins in the periodicals widely popular with the Catholic clergy. After he had left the executive committee of the Party of the Catholic People, he had his hands free to launch a massive campaign against the committee. He persisted for almost a year, criticized both the left and right wing, scrutinized activities of members of the Viennese Parliament, called for cooperation with the Agrarians, and advocated a close union of the Party and the episcopate (he even sanctioned disbandment of the ‘unruly’ Club of the Catholic Clergy). In his interpretation, the party of the Catholic People should have been transformed into a purely conservative party. The Memorandum must therefore be perceived in this context.

Both wings within the Party nourished the hope that the 3rd congress (27–28 March 1910)¹¹ would settle all disputes, modify the Party programme, amend the statutes and take care of the Party finances. Similarly, the new executive committee was expected to restore order and keep in line with the adopted programme and tactics. The conservatives believed in the restoration of the pre-1908 state of affairs but their hopes were dashed. Representatives of the peasants’ stream held the field, turning the congress into a popular affair, while the nobility and higher clergy were virtually missing. Myslivec’s faction took advantage of this fact and completed its victory. The conservative opposition was all but eliminated, though not without a fight. The congress was therefore quite uproarious and explosive.

The old leadership headed by Horský seemed to be willing to satisfy the opposition, if only partly, and to reconcile differences, as suggested the chairman’s opening speech mentioning more than once the German *Zentrum* Party. Horský emphasized

¹¹ *Sjezd české strany křesťansko-sociální*. Čech, 35, 1910, No. 86–88, 29–31 March, pp. 1–4. *Pořad jednací*. Čech, 35, 1910, No. 87, 30 March, pp. 1–3. *Sjezd delegátů naší strany*. Venkovan, 3, 1910, No. 22, 31 March, p. 1. *Sjezd české strany křesťansko-sociální*. Našinec, 46, 1910, No. 72, 29 March, pp. 2–3. *Sjezd české strany křesťansko-sociální*. Meč, 8, 1910, No. 2, 31 March, pp. 1–2. *Náš sjezd strany*. Nový věk, 3, 1910, No. 27, 1 April, pp. 1–2. *Hlasy nepřátelského tisku o našem sjezdu*. Nový věk, 3, 1910, No. 27, 1 April, pp. 2–3. *Posudky listů*. Čech, 35, 1910, No. 89, 1 April, pp. 1–2.

its integrating role: the *Zentrum* was an umbrella for various groups and factions united by their attitudes towards religious questions but diverse in their policy. Even those speakers who were well-disposed towards the Party leadership seemed to be tolerant of the conservative wing including the Czech Catholic nobility that, as they put it, should not have been excluded from Party ranks. At the same time they did not ignore existing differences. They blamed the aristocrats for not accepting the Party programme and not participating in enlightening the Catholic lower classes and urged them to go with the majority. The same speakers professed themselves to be conservatives preserving a precious heritage of the past but well aware that they could not stagnate and should have their finger on the pulse of the period. On the other hand, the congress denounced the Memorandum as well as attempts to establish a conservative party tinted with political Catholicism: an absolute majority of delegates voted for crossing names of the signatories off a list of candidates for the executive committee. Conservatives who had not signed the Memorandum were accepted, though, so that Party unity would not suffer.

Generally speaking, the Party leadership succeeded in advocating and continuing the programme trends embarked in 1908. To cope with the criticism of the situation within the Party was a harder task. The conservative faction and the left wing jointly attacked Secretary Jungř and demanded that he should be removed from his office – sometimes rather menacingly. The resolution concerning a Party press organ might have pleased the right-wing opposition, too, as it decreed to build up a daily paper, if possible in close cooperation with *Pius' Society*. It was a delicate decision as the Society had backed the Memorandum and some of its leading figures even belonged to the signatories. However, the very idea of founding a newspaper owned by the Party or trying to transform *Čech* into a Party organ appears to be a watershed event with a grave impact on the further developments of the Party and Czech political Catholicism as a whole. The election of the executive committee, however tempestuous, ended in a compromise even after J. Vinopal had come forward with an alternative list. A special commission set up for the occasion prepared a balanced list of candidates and the new leadership was then voted by acclamation.¹² Later it appeared that even several signatories of the Memorandum were approached and offered some posts but Canon Wünsch thwarted these attempts.

On the contrary, the antagonistic wings did not agree upon a name of the Party. The leadership insisted on the revived name, *Czech Christian-Social Party*, and rail-roaded it against the will of the opposition that resented the deletion of the adjective 'Catholic'. Conservatives had a feeling that the Party was dissociating itself from Catholicism and the Church and was deviating from its objective – to integrate all

¹² Cf.: *Sjezd české strany křesťansko-sociální*. *Čech*, 35, 1910, No. 86, 29 March, p. 1. *Sjezd delegátů naší strany*. Venkován, 3, 1910, No. 22, 31 March, p. 1. *Sjezd české strany křesťansko-sociální*. *Meč*, 8, 1910, No. 2, 31 March, pp. 1–2. – R. Horský was re-elected the Chairman and 3 Vice-Chairmen were elected, namely, F. Jukl (he resigned on 18 December 1910 and was succeeded by G. Mazanec), V. Myslivec and F. Šafránek. E. Jungř became once more a Secretary. A select executive committee consisted of R. Horský, F. Jukl, M. Kovář, J. Myslivec, V. Myslivec, G. Mazanec, J. Tomšů and J. Schindler.

social strata and classes. Opponents of the new name even pointed out that Viennese Christian Socials were hostile toward a Czech minority in Lower Austria. V. Myslivec stood up for his Austrian fellow travellers, saying that their national policy – though not perfect – was much fairer than that of any other political party in German-speaking countries. The dispute over the Party name, however insignificant, would continue and strengthen the case for separatism of various factions.

The 3rd congress of the Party of the Catholic People was interpreted as a beginning of the Catholic offensive and closely monitored by all Czech papers. In reality, it was the beginning of its end. Even though the Catholic press raved about a compromise and settling all disputes, the congress strengthened the position of the popular wing and persuaded the conservatives that no reconciliation with Christian Socials is possible. Between 1910 and 1912, the Party of the Catholic People fell into four factions. The main body went on as the Christian-Social Party, its left wing – the Christian-Social People's Party – broke away in 1912 while conservative elements had founded the Catholic-National Conservative Party as early as in 1911. A right faction left the latter in 1912, constituting itself into the People's Party, a Czech specimen of a conservative party not necessarily linked with political Catholicism.

**Príspevek k dějinám českého politického katolicismu:
Strana katolického lidu v Čechách v letech 1906–1910**

Souhrn

Článek je pokusem rekonstruovat v hlavních rysech historii Strany katolického lidu v Čechách, která vznikla v roce 1906 jako výraz snahy sjednotit organizačně roztržštěný český katolický politický tábor a vytvořit předpoklady pro napodobení úspěšné politiky německých katolických stran v Rakousku a zejména v Německu; inspirativně tu působil zejména obraz německého Centra zastřešujícího různé proudy, skupiny a frakce. Nové politické seskupení integrovalo oba základní katolické proudy, katolicko-národní i křesťansko-sociální, a současně mělo překlenout roztržku v křesťansko-sociálním hnutí, která v roce 1899 vyústila v založení Křesťansko-sociální strany lidové. Studie se opírá zejména o analýzu dobového stranického tisku a hledá příčiny, proč tento ojedinělý pokus o konstituování jednotné katolické politické strany ztroskotal. Důvody nachází především ve faktu, že se integraci nepodařilo odstranit rozdíly v programovém směřování i taktických postupech jednotlivých frakcí a rovněž tak i nadále přetrvávaly osobní animozity mezi stranickými elitami. Tyto faktory způsobily, že po roce 1910 se „české Centrum“ rozpadlo do čtyř nových politických subjektů a katolický politický tábor se nadále zmítal ve sporech provázejících jeho existenci od poloviny 90. let 19. století.

Recenzoval: Mgr. Jiří Lach, Ph.D., M.A.

PŘECHOD JEDNOSTUPŇOVÉHO BANKOVNÍHO SYSTÉMU NA DVOUSTUPŇOVÝ V ČESKÉ REPUBLICE

Ivana Nepožítková

Úvod

Bankovníctví zaujímá v národním hospodářství každé země významné místo, neboť finanční zdroje se dotýkají a ovlivňují existenci všech ekonomických subjektů. V tržním hospodářství je tedy nedílnou součástí ekonomického prostředí státu. Je-li plně funkční, vytváří ostatním ekonomickým subjektům stabilní rámec.

Reforma bankovního sektoru, ačkoliv je v této chvíli již v podstatě završena, je pojmem, o němž se stále ještě hovoří v nejrůznějších médiích. Je to téma stále ještě živé, protože české bankovníctví v mnohých aspektech nedosáhlo úrovně bankovních sektorů vyspělých tržních ekonomik.

Plnohodnotná role bankovníctví u nás byla po roce 1948 zcela potlačena, po roce 1989 se mu však znovu dostává všech jeho atributů v nově nastoleném ekonomickém prostředí. Na začátku ekonomické transformace bylo třeba, aby se bankovníctví v co nejkratší možné době zkonsolidovalo, protože bylo jasné, že bez funkčního a výkonného bankovního sektoru nebude možná ani úspěšná reforma ekonomiky státu jako celku. Pro danou chvíli se ukázaly jako velmi výhodné změny připravované ještě před rokem 1989 v rámci tzv. přestavby hospodářského mechanismu, které položily základní rámec bankovní reformy, tj. umožnily přechod na dvouступňový bankovní systém.

1.2 Období po první světové válce

Období 1945–1948 bylo zaměřeno na odstranění válečných škod a obnovu celého našeho národního hospodářství.

Po 2. světové válce se československé bankovníctví v podstatě vrátilo k předválečnému modelu. Bezprostředně po válce u nás existovaly dvě národní cedulové banky – Národní banka československá a Slovenská národní banka, které byly už v roce 1945 sloučeny, a působnost Národní banky československé (NBČS), jako emisní banky státu byla rozšířena na celé území republiky. Byla přeměněna z akciové společnosti

na tzv. veřejný ústav. Vykonávala emisní funkce, řídila peněžní oběh uvnitř státu a peněžní styky se zahraničím.

Klíčové postavení v bankovníctví náleželo akciovým obchodním bankám. V květnu 1945 působilo na čs. území 14 obchodních akciových bank s více než 300 pobočkami. Z toho v českých zemích to byla Živnostenská banka, Pražská zúčtovací banka (Žirobanka), Ústřední banka družstev (Všedružbanka), Zemědělská banka, Plzeňská banka, Moravská banka v Brně a dvě německé banky – Česká banka Union a Česká eskomptní banka. (Vencovský a kol. 1999) Po likvidaci obou německých bank přibýly Pražská úvěrní banka a Legiobanka, které navázaly na svou předválečnou činnost. Soukromých bankovních domů působilo v roce 1946 v českých zemích 26, jejich význam byl však zanedbatelný. Další skupinu tvořily peněžní ústavy veřejného právního charakteru, tzv. zemské banky mezi, nimiž náleželo zvláštní místo Zemské bance, na niž byla za okupace přenesena funkce peněžního ústředí spořitelene. Zvláštní funkci měl rovněž Československý lombardní a reeskontní ústav, který hned po skončení okupace začal organizovat úvěrový systém, aby odvrátil nebezpečí hospodářského chaosu.

Oblast lidového peněžnictví vytvářela síť více než 600 spořitelene, jako ústavů veřejných, 300 okresních záložen hospodářských, 4300 venkovských družstevních záložen typu kampilček a raiffeisenek a 700 všeobecných záložen. (tamtéž)

Státní organizací byly dvě odděleně působící Poštovní spořitelny.

České bankovníctví se v prvních poválečných letech nacházelo v neutěšeném stavu. Vzhledem k tomu, že fungující peněžní systém byl podmínkou pro znovu nastartování výroby a započetí obnovy země, snažila se česká vláda o jeho reorganizaci. V souvislosti s tím se uvažovalo, do jaké míry bude bankovní sektor podřízen státnímu vlivu. Výchozí podmínky posilovaly tlak na zvýšení úlohy státu v bankovníctví.

V říjnu roku 1945 byly dekretem prezidenta republiky č. 102/1945 znárodněny akciové banky a přeměněny na národní podniky. Byla zřízena Ústřední správa bank, která měla zajistit jejich jednotné vedení a připravit postupné slučování. Tento zákon ještě ukládal bankám řídit se zásadami obchodního podnikání.

Po volbách v květnu 1946 přišla Gottwaldova vláda s tzv. Budovatelským programem. Část věnovaná bankovníctví vycházela z modelu sovětského plánování, v němž byly státní podniky kontrolovány prostřednictvím bank. Budovatelský program viděl hlavní funkci znárodněných bank v poskytování provozních úvěrů národním podnikům.

Banky se měly stát kontrolním orgánem sledujícím finanční situaci v jednotlivých podnicích. Pohyb na běžných účtech podniků měl umožňovat jejich všestrannou kontrolu, a to jak ziskovost a daňovou disciplínu, tak obrat zboží, výkonnost a hospodárnost, tvorbu cen, mzdovou politiku, hromadění zásob, ať již hotových výrobků, či polotovarů a jiných surovin potřebných k výrobě. Tak se zrodila koncepce kontroly běžným účtem, známá jako kontrola korunou, jež se stávala později jedním ze základních pilířů metodiky centrálně plánovaného řízení národního hospodářství. (tamtéž)

Zavádění Budovatelského programu však naráželo na nesouhlas ostatních politických stran. Komunistická strana tedy urychlila proces specializace a koncentrace bank, který nebyl v rámci Národní fronty zpochybňován, jeho nutnost byla odůvodňovaná potřebou zajistit finanční zdroje pro úvěrovou činnost.

V září 1946 předložila svou koncepci koncentrace a specializace bank výše jmenovaná Ústřední správa bank. Ta navrhovala vytvoření tří bankovních celků. První z nich měla být Živnostenská banka, další by vznikl sloučenými Pražskou úvěrní bankou a Legiobankou a třetí celek měly tvořit zbývající banky. Banky si měly rozdělit jednotlivá průmyslová odvětví. Další variantou bylo založení pouze dvou bank, průmyslové a zemědělské. Ani jedna z těchto variant však nebyla přijatelná pro všechny politické strany Národní fronty. Nakonec byla tato otázka vyřešena kompromisem. S platností od 1. 1. 1948 mělo 7 českých bank fúzovat do 3 peněžních ústavů – Živnostenská banka měla dostat na starost báňský průmysl, Legiobanka potravinářský průmysl a pod Moravskou banku měly spadat družstevní podniky. Únorový převrat však zcela změnil situaci.

1.2 Přechod k centrálně řízenému hospodářství po únorovém převratu a vytvoření jednostupňové bankovní soustavy

Události z února 1948 umožnily komunistům beze zbytku realizovat jejich představy o organizaci bankovníctví a započít totální přestavbu bankovního sektoru, který měl napříště plně sloužit potřebám socialistického hospodářství.

Sílil tlak na stoprocentní se přizpůsobení našeho peněžnictví sovětskému modelu, jehož dominantním rysem byla existence unitární státní banky, do níž byl soustředěn jak výkon emisních funkcí, tak činnost bývalých komerčních bank.

Banky se tak staly kontrolním orgánem, který mohl sledováním běžného účtu provádět všestrannou kontrolu podniků. Tato koncepce kontroly běžným účtem se stala jedním ze základních principů metodiky centrálně plánovaného řízení národního hospodářství.

Nově vznikající bankovní systém, v naší republice, stejně tak jako v ostatních zemích sovětského bloku, vycházel z *následujících tezí*:

- státní monopol nad bankovníctvím
- koncentrace peněžního obrátu země v jediné bance
- regulování peněžního obrátu v zájmu hospodářské politiky
- peněžní kontrola nad tvorbou a rozdělováním společenského produktu
- tzv. „demokratický centralismus“ v organizaci a řízení banky. (tamtéž)

Zákonem č. 38 z 11. března 1948 byla NBČS zestátněna a stala se veřejným státním ústavem. Zákon o NBČS definoval její základní funkce. Náležela k nim především emisní činnost (vydávání a řízení oběhu platidel), provádění platebního a peněžního styku s cizinou, péče o stav a vytváření zásob měnových rezerv a zlata odpovídající potřebám platební bilance a řízení úvěrové činnosti.

V roce 1950 byla sloučením provozních obchodních bank, NBČS a Poštovní spořitelny, zřízena *Státní banka československá* (SBČS). Od roku 1950 můžeme SBČS

označit jako monobanku, slučující v sobě funkce cedulové banky i funkce obchodních bank.

Vedle SBČS zde po roce 1950 začaly působit i tyto specializované banky:

Investiční banka, pověřená financováním a úvěrováním investiční výstavby národních podniků a družstev a financováním provozu stavebně montážních organizací. V roce 1958 byla tato její činnost převedena na SBČS a IB od té doby prováděla pouze úschovu a správu cenných papírů a také správu příslušných finančních účtů.

Živnostenská banka, s reprezentací v Londýně prováděla platební styk se zahraničím pro soukromou klientelu a vybrané devizové transakce.

Ústavy tzv. lidového peněžnictví, které byly v roce 1953 přeměněny na státní spořitelny a podřízeny ministerstvu financí. V roce 1967 byly sloučeny v jediný celostátní ústav, přeměněný po federalizaci státu na Českou státní spořitelnu, s. p. ú a Slovenskou státní spořitelnu, s. p. ú.

Československá obchodní banka, a. s. zahájila svou činnost v roce 1965 převzetím mezinárodního platebního, zúčtovacího a úvěrového styku, financování a úvěrování podniků zahraničního obchodu, obchodních operací s devizovými rezervami a některých dalších devizových aktivit od Státní banky československé.

V administrativně centralizovaném systému se řízení, organizace a využívání bankovní soustavy vyznačuje následujícími charakteristikami:

1. Bankovní aparát je dán zcela do služeb plánu rozvoje národního hospodářství. Úkolem bank je úvěrování rozepsaných potřeb podniků podle plánu. Tím je podmíněno spojení funkcí centrální emisní banky a bank obchodních.
2. Většinou je činnost úvěrových ústavů (včetně spořitelen) řízena přímo ministerstvem financí nebo vládou.
3. Investiční a zemědělské banky lze považovat spíše za státně rozpočtové peněžní ústavy, neboť v jejich tradiční činnosti převažuje financování a kontrola investiční výstavby.
4. Jednoduchost bankovní soustavy odpovídá požadavkům na administrativně technickou stránku kontrolní činnosti bank, která se jednostranně rozvíjí. Peněžní obrat, úvěrování provozních a investičních potřeb, slouží k porovnávání údajů plánu a skutečnosti a vytváří signály pro další ekonomické a zejména administrativní zásahy. Obchodní činnost bank je omezena nebo zcela likvidována ve prospěch pojetí bank jako kontrolní součásti státního aparátu.
5. Likvidace peněžního trhu a zdůraznění administrativně kontrolní náplně činnosti bank logicky vylučuje uplatnění podnikavosti, ba dokonce i zvláštního modelu hmotné zainteresovanosti. Tvorba a rozdělování bankovního zisku nemá ekonomický význam.
6. Vnitřní výstavba socialistických bank je jednostranně připoutána k politicko-administrativním celkům.

1.3 Jednostupňová bankovní soustava 60. a 70. let

Po roce 1965 se v rámci politicko-společenských změn mělo podstatně změnit i postavení bank. Tzv. nový či ekonomický model řízení kladl velký důraz na zvýšení ekonomické samostatnosti podniků a jejich manévrovací schopnosti. Tomu odpovídala i likvidace většiny direktivních ukazatelů pro práci podniků, které se předtím určovaly závazně v plánu rozvoje národního hospodářství. Nová soustava řízení však neměla znamenat konec regulace vývoje národního hospodářství z centra.

Uvažovalo se o posílení významu centrální banky, která měla zabezpečovat činnosti typické pro centrální banky tržních ekonomik, jako je péče o vývoj měny a o zabezpečení tržní rovnováhy ve státě. Radikálnější reformátoři požadovali dokonce absolutní nezávislost cedulové banky na úkolech státního plánu. V tomto období se objevily i návrhy, aby vznikly federální emisní banka, dvě emisní banky národních republik a soustava obchodních bank.

Došlo se však k závěrům, že státní plán i nadále zůstane rozhodujícím nástrojem pro usměrňování hospodářského vývoje a centrální banka nemůže být ani v decentralizovaném modelu socialistické ekonomiky absolutně nezávislým útvarem. Banka je v tomto modelu považována za důležitý orgán státní moci, který se podílí na sestavování plánu a provádí svou měnovou politiku tak, aby se vývoj národního hospodářství neodchyloval od záměru plánu.

Připravované reformní kroky nedošly naplnění. Po obsazení ČSSR sovětskými vojsky a nástupu Gustava Husáka do nejvyšší stranické funkce byl celý projekt odsouzen k zániku.

Strukturu československého bankovního systému z období 1970–1989 ukazuje následující tabulka:

STÁTNÍ BANKA ČESKOSLOVENSKÁ
Československá obchodní banka Banka specializovaná na úvěrové, platební a zúčtovací operace se zahraničím pro podnikovou sféru. Dispozice s prostředky v zahraničních měnách dána rozpisem devizového plánu SBČS.
Česká státní spořitelna Banka specializovaná na depozitní a úvěrové operace pro obyvatelstvo na území České socialistické republiky. Dispozice a účely použití vkladů obyvatelstva dány rozpisem úvěrového plánu SBČS.
Slovenská štátna sporiteľňa Banka specializovaná na depozitní a úvěrové operace pro obyvatelstvo na území Slovenské socialistické republiky. Dispozice a účely použití vkladů obyvatelstva dány rozpisem úvěrového plánu SBČS.
Živnostenská banka Banka specializovaná na bankovní a zúčtovací operace se zahraničím pro drobnou soukromou klientelu. Do určité míry prováděla podnikatelskou činnost prostřednictvím pobočky v Londýně.
Investiční banka Banka specializovaná do roku 1958 na dlouhodobé investiční úvěry. Od roku 1958 pověřená depozitními operacemi. Po vypovězení závazků z cenných papírů měla být likvidována.

Zdroj: Vencovský, F., Jindra, Z., Novotný, J., Půlpán, K., Dvořák, P. a kol.: Dějiny bankovníctví v českých zemích. Bankovní institut, Praha 1999

1.4 Postup přestavby v Československu

V průběhu 80. let dochází v převážné většině tehdejších socialistických zemí k přeměnám bankovního sektoru. Byly připravovány a realizovány příslušné reformy, nicméně stále v podmínkách netržních ekonomik. V roce 1988 zavedlo Maďarsko dvoustupňový bankovní systém, v lednu 1989 potom Polsko. Bulharsko a Rumunsko přistoupilo k reformám mnohem později. V Československu byla reforma připravována jako v poslední z východoevropských socialistických zemí od druhé poloviny 80. let. Její načasování k 1. lednu 1990 paradoxně vedlo k jejímu uskutečňování již v nových společenských, politických a ekonomických podmínkách.

Zásadním způsobem přispělo k odvážnějším úvahám o reformě i politické uvolnění, ke kterému došlo v druhé polovině 80. let ve většině zemí tehdejšího socialistického tábora v důsledku Gorbačovovy perestrojky. Ta otevřela prostor pro zásadní změny v systému ekonomického řízení, včetně reformy v oblasti bankovníctví. V Československu byl přijat dokument „Zásady přebudování hospodářského mechanismu“. Byly v něm vyjádřeny hlavní principy změny systému řízení ekonomiky. I když dokument obsahoval na svou dobu pokrokové myšlenky, neřešila přestavba základní příčiny neefektivnosti tehdejšího ekonomického systému, protože vycházela z dalšího prohloubení centrálního plánování a marxisticko-leninského pojetí všelidového vlastnictví.

Na základě tohoto dokumentu banky již neměly pouze pasivně financovat úkoly národohospodářského plánu. Měly při poskytování úvěrů klást důraz na návratnost poskytnutých prostředků a v souvislosti s tím zřetelně oddělit do té doby se značně prolínající návratné (úvěrové) a nenávratné (rozpočtové) financování. Mělo se změnit i postavení podniků. Pod heslem zavedení „úplného chozraščotu“ měla být zvýšena jejich samostatnost, odpovědnost a hmotná zainteresovanost. Nicméně i nadále byl pro ně určující státní plán.

Změny, které měly proběhnout v bankovníctví v rámci přestavby hospodářského mechanismu, byly asi nejdůležitější za celou éru socialistického bankovníctví.

V této fázi se ještě předpokládalo zachování jednotné Státní banky československé. V úvěrové politice se mělo upustit od úrokové diferenciaci a zaměřit se pouze na rozhodnutí o poskytnutí či neposkytnutí úvěru. Základním kritériem mělo být zhodnocení, zda je subjekt schopen úvěr platit či nikoliv.

Byla vypracována Směrnice k zabezpečení přestavby hospodářského mechanismu, podle které měla být přestavba realizována. Pro oblast bankovníctví byly principy konkretizovány v usnesení vlády ČSSR č. 196/1988 o opatřeních k oddělení emisní a úvěrové obchodní funkce bankovní soustavy a o pravidlech úvěrové emise, které přijala vláda na svém zasedání 14. 7. 1988. Z tohoto usnesení pak měly vycházet tři nové bankovní zákony: zákon o Státní bance československé, zákon o bankovníctví a zákon o devizovém hospodářství, které měly vejít v platnost 1. ledna 1990. Zde se již předpokládalo rozdělení jednotné Státní banky československé s cílem vytvoření dvoustupňové bankovní soustavy.

Konkurence mezi jednotlivými bankami měla být podpořena možností svobodné volby banky.

V tehdejší době role centrálního plánu však zůstávala zachována. Banky se měly stát jakousi „prodlouženou rukou centra“. Připravované změny se snažily principy bankovních systémů z tržní ekonomiky implementovat na podmínky centrálně plánované ekonomiky.

Díky tomuto záměru bylo možné necelý měsíc po listopadové revoluci v roce 1989 přijmout zákon o bankách a spořitelnách, který umožňoval spolu s již v listopadu přijatým zákonem o Státní bance československé formování a fungování bankovního systému v podmínkách začínající transformace československé ekonomiky.

2. Teoretická východiska jednostupňové bankovní soustavy

Jednostupňová bankovní soustava je systém, který působí centralisticky a potlačuje konkurenci a podnikání. Nepotřebuje širokou bankovní soustavu, ale banky, které by důsledně vykonávaly „politickou vůli“ a prováděly kontrolní a evidenční funkci. Bankovní soustava v období socialistické direktivní ekonomiky byla velmi redukována, existovala tedy jakási „monobanka“, která zajišťovala mikro a makrofunkce. Tyto její funkce doplňovalo svou činností několik málo státních bank specializovaných na některé úseky bankovních činností nebo určité sektory.

Takto uspořádaná bankovní soustava je nazývána jednostupňovým bankovním systémem, který se vyznačuje tím, že **centrální banka není institucionálně oddělena od ostatních bank**. Centrální banka v socialistických zemích se od centrálních bank v tržní ekonomice odlišuje ve dvou základních skutečnostech:

- a) vykonává některé funkce, které „skutečně“ centrální bance vůbec nepřísluší:
 - poskytuje úvěry podnikovému sektoru, a tím zastupuje funkce obchodních bank;
 - přímo řídí ostatní banky, které jsou fakticky jejími specializovanými organizačními jednotkami s minimem možností samostatného rozhodování;
 - vyhlašuje základní podmínky depozitní, úvěrové a kursové politiky – úrokové sazby, podmínky poskytovaných úvěrů, měnové kursy apod. V těchto oblastech supluje neexistující peněžní trh.
- b) některé funkce buď vykonává omezeně či deformovaně, nebo je nevykonává vůbec:
 - měnovou politiku provádí podle rozhodnutí jiných orgánů, na základě rozpisu více či méně závazného měnového, resp. úvěrového plánu vycházejícího z věcného plánu rozvoje ekonomiky, není tedy vrcholným subjektem měnové politiky;
 - vystupuje v zásadě jako jediný možný domácí věřitel státního rozpočtu, navíc v podřízeném postavení (deformace funkce banky státu);
 - funkce banky bank je omezena na zabezpečení platebního styku mezi bankami, zatímco o regulaci či dohledu bank nemůžeme vůbec hovořit;

- rovněž je omezena správa devizových rezerv – vzhledem k neexistenci směnitelnosti domácí měny banka neprovádí nákupy a prodeje zahraničních měn s cílem ovlivnit pohyby kursu domácí měny.

Centrální banka byla podřízena rozhodnutím vlády, což mimo jiné znamenalo, že nemohla odmítnout poskytnutí úvěru celé řadě podniků. To samé platilo i pro další banky. Vznikly tak zdánlivě kuriózní situace, kdy podniky při žádostech o úvěr nemusely přesvědčovat banky o tom, že úvěry budou moci splatit. Na úvěry „měly prostě nárok“.

Banky samotné se nemusely obávat nedostatku zdrojů nebo toho, že jim úvěry nebudou spláceny. Možnost úpadku kterékoli banky byla naprosto vyloučena. Při jakémkoli ohrožení jejich likvidity nahradila chybějící prostředky centrální banka. To z jiného pohledu znamenalo emisi dalších peněz do oběhu.

Peníze nehrály v bankovním sektoru příliš velkou roli. Rozhodování centrální banky, jakožto i ostatní činnosti všech peněžních institucí ve státě, vycházelo z centrálního plánu. Ten zde nabýval podoby měnového plánu. Měnový plán představoval syntetický soubor sestav úvěrového, pokladního a devizového plánu. Komplexně shrnoval všechny operace prováděné celou soustavou peněžních ústavů. Jeho hlavním cílem bylo zachytit stav a strukturu peněžních prostředků a jejich použití.

3. Vývoj bankovního systému v podmínkách transformace české ekonomiky

Vývoj bankovního sektoru nelze izolovat od hodnocení ekonomických reforem, které u nás proběhly v devadesátých letech. Přejít k tržní ekonomice zásadně změnil úlohu peněz a tím i postavení bank. Banky již nehrají kontrolní a evidenční roli jako v centrálně plánované ekonomice, ale jsou nuceny se přizpůsobovat novým podmínkám tržní ekonomiky.

Před druhou světovou válkou patřilo Československo mezi deset nejprůmyslovějších zemí světa. Avšak čtyřicetiletá vláda komunistické strany a připojení k sovětskému bloku mělo za následek zpomalení růstu produktivity a životní úrovně, jakož i pokles mezinárodní konkurenceschopnosti československého průmyslu.

V osmdesátých letech dochází k výraznému zhoršení čs. ekonomiky. Průměrné roční tempo růstu reálného domácího produktu (HDP) se snížilo ze 4,8 % na 1,5 %. Podobné zpomalení růstu se projevilo i v dalších makroekonomických ukazatelích, mj. v průměrné mzdě, v produktivitě práce a v produktivitě fixního kapitálu. (Švejnar a kol. 1997: 102)

Musíme však uznat, že komunistická vláda byla obezřetná a udržovala na nízké úrovni zahraniční dluh a také nízkou míru inflace. Ani nedostatek zboží a přebytek peněz za komunistické vlády nebyly tak výrazné jako v některých jiných zemích sovětského bloku.

Změna režimu v roce 1989 dovolila odstartovat proces transformace naší ekonomiky směrem k tržnímu systému. Na rozdíl od jiných transformujících se ekonomik mělo Československo řadu příznivých výchozích podmínek, k nimž patřila již zmíněná nižší zahraniční zadluženost, nízká míra inflace, ale také makroekonomická stabilita,

vyšší ekonomická úroveň spotřeby při vyrovnaném spotřebitelském trhu a relativně vysoká vybavenost domácností.

K negativním výchozím podmínkám patřila větší hloubka strukturálních deformací a také absence soukromého sektoru. V dřívějším Československu neexistovalo na prahu transformace nic podobného, jako byly legální soukromý sektor nebo částečné tržní instituty fungující v Polsku a Maďarsku. Velký vliv na ekonomiku Československa měl rozpad sovětského trhu a zrušení Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Velmi závažným problémem byla i deformace odvětvové struktury československé ekonomiky, způsobená systémem centrálního plánování a zařazením do RVHP. Přednostně byl rozvíjen těžký průmysl (těžba nerostných surovin, hutnictví, strojírenství a výroba dopravních prostředků).

Pro uskutečnění transformace byl také velice důležitý pozitivní přístup občanů a jejich odhodlání navázat na tradice a znovu získat postavení vyspělé ekonomiky. To umožnilo politickým činitelům prosadit radikální reformy doprovázené nelehkými průvodními jevy.

Positivní fakt, že transformace mohla začít okamžitě po převratu v roce 1989, je třeba přičíst tomu, že zde byla připravena skupina ekonomů, jejíž jádro se formovalo už v polovině 60. let. Tito lidé byli přáteli a více než dvě desítky let spolupracovali a soustavně se připravovali na den, kdy bude možné začít s budováním svobodné společnosti, založené na obnově soukromého vlastnictví. Ekonomická reforma po revoluci v roce 1989 určitým způsobem souvisí s obdobím prvního uvolnění v 60. letech. Právě v 60. letech se začala v kritickém postoji vůči tehdejším vlivným ekonomům, soustředěným v Šikově ekonomickém týmu, postupně utvářet skupina mladých ekonomů a filosofů, která se stala základem personálního týmu československých ekonomů 90. let. Jádro skupiny se začalo etablovat v Ekonomickém ústavu ČSAV a patřili k němu Václav Klaus, Tomáš Ježek, Vladimír Dlouhý, Josef Tošovský a další. (Husák 1997)

5. Vývoj bankovního sektoru v prvních letech transformace a vznik dvoustupňové bankovní soustavy

Po roce 1989 se změnil politický systém v naší republice. Československo se ze socialistické země transformovalo na demokratický stát. V souvislosti se změnou politického systému došlo i ke změně ekonomického systému. Ekonomická transformace zásadním způsobem zasáhla do struktury, postavení a úlohy bankovního sektoru v celém národním hospodářství.

Bankovní sektor se v tržních podmínkách začal intenzivně rozvíjet v roce 1990, kdy vstoupil v platnost zákon č. 158/1989 Sb. o bankách a spořitelnách, který spolu se zákonem č. 130/1989 Sb. o Státní bance československé vytvářel podmínky pro existenci dvoustupňového bankovního systému. Oba zákony byly sice připravovány v době existence monobankovního systému, ale již se v nich odrážela koncepce zamýšlené bankovní reformy, která předpokládala vytvoření dvoustupňového bankovního systému.

Na základě výše uvedených zákonů byla oddělena emisní funkce *Státní banky československé* od ostatních funkcí komerčních bank. SBČS tak získala standardní pravomoci centrální banky v tržní ekonomice a jejím hlavním cílem se stalo zabezpečování stability československé měny. Centrální banka se při realizaci měnové politiky stala nezávislá na vládě a politických stranách. Stala se tedy centrální bankou v pravém slova smyslu, tzn., že si ponechala pouze funkce, které takové instituci náležejí.

Delimitací Státní banky československé k 1. lednu 1990 došlo k založení dvou nových obchodních bank – *Komerční banka Praha s. p. ú.* a *Všeobecná úverová banka Bratislava s. p. ú.* . Na tyto dvě banky a dále částečně i na Investiční banku přešla z SBČS aktiva a pasiva, která svou povahou měla spíše obchodně bankovní charakter.

Ve své činnosti pokračovaly *Česká státní spořitelna s. p. ú.*, *Slovenská štátna sporiteľňa s. p. ú.*, *Československá obchodní banka s. p. ú.*, *Živnostenská banka s. p. ú.*, *Investiční banka s. p. ú.* Československá obchodní banka a. s. si ponechala svojí dosavadní formu akciové společnosti, ostatní banky se na základě zákona o bankách staly státními peněžními ústavami.

Všechny banky v novém systému měly přes svou výchozí specializaci univerzální charakter, tj. mohly kromě základních bankovních služeb – poskytování úvěrů a přijímání vkladů – provozovat i ostatní služby v souladu se zákonem o bankách.

Pozitivní vývoj v oblasti bankovníctví nespočíval jen ve vytvoření soustavy obchodních bank a jejich zapojení do klasických bankovních činností, ale došlo i k rozšíření okruhu poskytovaných služeb. Rozvíjí se platební a zúčtovací styk, směnářská činnost, poskytování záruk, obstarávání inkasa, otevírání akreditivů, obchodování s devizovými hodnotami apod.

Výchozí podmínky však nebyly pro všechny banky stejné. Existovaly rozdíly mezi nově vznikajícími bankami a bankami vyčleněnými z SBČS nebo navazujícími na dřívější tradici. Komerční banka a Všeobecná úverová banka, které byly v roce 1989 vyčleněny z SBČS, zdědily soustavu poboček SBČS, všechny klienty, platební styk a systém ABO (automatizaci platebních operací). Investiční banka, která vznikla stejným způsobem, už na tom byla hůře. Na počátku roku 1989 neměla prakticky žádné pobočky ani běžné účty průmyslových klientů a byla odkázaná na zpracování informací u KB a VÚB. Nezačínala sice na zelené louce, ale převzala podstatnou část dlouhodobých úvěrových smluv od SBČS. Česká spořitelna se stala bankou až podle zákona o bankách z roku 1992 přeměnou na akciovou společnost. Stala se nejlépe kapitálově vybavenou bankou. V roce 1991 měla Česká spořitelna dominantní postavení v oblasti vkladů (42 %) a Komerční banka v oblasti úvěrů (32 %). Česká spořitelna spolu s Komerční bankou tak ovládaly český bankovní trh depozit a úvěrů. Vedle nich stály Investiční banka, Živnostenská banka a Československá obchodní banka, které měly velmi omezenou síť poboček. S těmito bankami soutěžily nově vznikající peněžní ústavy a banky s převládající zahraniční účastí. Nové banky měly výhodu v tom, že nezdědily žádné špatné úvěry z minulosti. Jejich ztížené konkurenční postavení je však nutilo riskovat a poskytovat úvěry klientům, kteří byli jinde odmítnuti.

V letech 1990–1992 došlo k dynamickému rozvoji otevřené soustavy obchodních peněžních ústavů s účastí národního i zahraničního kapitálu.

K prvnímu lednu 1990 existovalo na území České republiky pět komerčních bank, do začátku roku 1991 jich bylo devět, ke konci roku 1992 zde bylo 42 bank a 6 poboček zahraničních bank. Více než polovinu bank v letech 1990–1992 v České republice tvořily banky s výhradně tuzemským kapitálem.

V roce 1992 byly Federálnímu shromáždění předloženy úplné novely bankovních zákonů. Důvodem pro tento krok byla skutečnost, že oba platné zákony již neodpovídaly celospolečenskému politickému a ekonomickému vývoji. V platnost tedy vstoupily zákon č. 21/1992 Sb., o bankách a zákon č. 22/1992 Sb., o Státní bance československé, které reflektovaly politické a ekonomické změny a zároveň zahrnovaly zásady právní úpravy v oblasti bankovníctví, které vycházely z legislativy Evropského společenství. Návrhy obou zákonů byly připravovány ve spolupráci s experty Mezinárodního měnového fondu a Světové banky a s dalšími odborníky z oblasti bankovníctví.

5. Česká dvoustupňová bankovní soustava v roce 1990

Jak jsem uvedla náš bankovní systém byl v období centrálně plánované ekonomiky pouze jednostupňový. V něm existovala jediná monobanka, která zajišťovala makro a mikroekonomické funkce. Kromě ní existovalo jen několik málo specializovaných bank, které byly funkčně technickými pobočkami centrální banky a rozsah jejich bankovních činností byl přesně definován.

Ve druhé polovině osmdesátých let se začala připravovat bankovní reforma, která předpokládala vytvoření dvoustupňového bankovního systému socialistického typu. Inspirací pro práci na reformě byl vývoj a organizace bankovních systémů v hospodářsky vyspělých zemích Evropy.

Události z listopadu roku 1989 zastihly bankovní sféru relativně připravenou na novou situaci a bylo tedy možné necelý měsíc po listopadové revoluci přijmout zákon o bankách a spořitelnách a zákon o Státní bance československé, které vytvořily legislativní rámec skutečné realizace dříve jen proklamovaných cílů.

1. 1. 1990 se tedy v naší ekonomice začal postupně vytvářet dvoustupňový bankovní systém, v němž se banky rozdělují na centrální banku a obchodní banky. Centrální banka se svými makroekonomickými funkcemi je institucionálně oddělena od obchodních bank, které provádějí obchodně-podnikatelskou činnost na základě ziskového principu.

Centrální banka zaujímá v dvoustupňovém bankovním systému významné místo. Její postavení, funkce a cíle jsou odlišné od obchodních bank. Hlavním cílem centrální banky je zabezpečení stabilního měnového vývoje, dále zajištění bezpečnosti, efektivnosti, spolehlivosti a důvěryhodnosti bankovního systému v zemi.

Úlohu centrální banky v naší zemi do roku 1993 plnila *Státní banka československá* (dále jen SBČS). SBČS byla v souvislosti s rozpadem České a Slovenské federativní

republiky na dva samostatné státy rozdělena na dvě samostatné centrální banky (Česká národní banka a Národní banka Slovenska). Od 1. 1. 1993 se centrální bankou České republiky stala **Česká národní banka** (ČNB). Postavení ČNB jako centrální banky je upraveno Ústavou České republiky a dále zákonem o České národní bance (č. 6/1993 Sb.), který nahradil do té doby účinný zákon o Státní bance československé (130/1989 Sb).

ČNB je v současnosti bankou, která má funkce obecně charakteristické pro centrální banky v tržních ekonomikách. Funkce centrální banky můžeme rozdělit do dvou skupin – makroekonomické a mikroekonomické.

Pod makroekonomickou funkcí se rozumí především provádění měnové politiky a dále emise hotovostních peněz a operace se zahraničními měnami. Mikroekonomickou funkcí se rozumí regulace a dohled bankovního systému, funkce banky bank, někdy i postavení centrální banky jako reprezentanta státu v měnové oblasti.

Komerční banka, s. p. ú.

Vznikla v roce 1990 vyčleněním ze Státní banky československé, která je rovněž jejím zakladatelem. Při svém vzniku převzala od SBČS všechny její pobočky se všemi klienty, platební styk a systém ABO a získala též 53% podíl na úvěrovém trhu.

K jejím hlavním problémům patřil vysoký objem a podíl obtížně mobilizovatelných a rizikových úvěrů (zejména úvěry na trvale se obracející zásoby) a nevyhovující struktura aktiv a pasiv. K pozitivním a stabilizujícím prvkům její činnosti patřila zejména síť poboček a relativně stabilizovaný stav bankovních pracovníků a vybudované vztahy k bankovní klientele.

Investiční banka Praha, s. p. ú.

K 1. lednu 1990 byla rozšířena její činnost a byla na ní delimitována část aktiv a pasiv dřívější SBČS. Jejím zakladatelem bylo federální ministerstvo financí. Její činnost byla dříve zaměřena na financování, úvěrování a kontrolování investic, financování bytové výstavby a vybraných integračních celků, správu tuzemských cenných papírů.

Investiční banka, jak jsem uvedla, začínala svou činnost v roce 1989 prakticky bez poboček a bez běžných účtů průmyslových klientů.

K jejím specifickým problémům patřila zejména absence vlastního platebního a zúčtovacího styku, specifický charakter úvěrů na komplexní bytovou výstavbu s výrazně sociálními prvky.

Československá obchodní banka, a. s.

Akciová společnost se sídlem v Praze, která po roce 1989 začínala se 6 pobočkami na území ČSFR. Kromě toho měla čtyři samostatné reprezentace v zahraničí a tři reprezentace včleněné do zahraničních obchodních oddělení. Její specifické zaměření na mezinárodní platební styk a devizové operace (s výjimkou služeb pro občany a cestovní kanceláře) ji i do budoucnosti přineslo silnou konkurenční výhodu.

Mezi hlavní problémy patřily zděděné nedobytné pohledávky z dřívějšího financování veškerého československého exportu, včetně vývozů do bývalého Sovětského svazu a dalších rizikových zemí. V důsledku změn bankovní soustavy a přechodem ostatních bank k podnikání na základě univerzální licence ztratila své výsadní postavení právě v tomto zahraničním platebním styku. Ale ještě v roce 1992 zajišťovala kolem 80 % těchto operací. (Ducháček 1990)

Česká státní spořitelna, s. p. ú

Státní peněžní ústav se sídlem v Praze. Jejím hlavním zaměřením v tehdejší době byly vklady a půjčky občanům v československých korunách. Zřizovatelem bylo ministerstvo financí. Až do roku 1992 neměla statut banky. Od roku 1990 probíhala její přeměna na banku univerzální, tak jako u ostatních peněžních ústavů.

Její relativní výhodou oproti ostatním bankám byla rozsáhlá síť poboček. Prakticky bylo možno nalézt její pracoviště ve všech městech a větších obcích. Největší výhodou však byl velký objem primárních vkladů od obyvatelstva (na začátku transformace měla prakticky na tyto služby monopol).

Negativním dědictvím z minulosti byla skladba půjček občanům, které byly z většiny tvořeny půjčkami mladým manželům a půjčkami na bytovou výstavbu, poskytnuté za zcela neekonomických podmínek a pro spořitelnu tudíž ztrátové.

Živnostenská banka, s. p. ú

Státní peněžní ústav se sídlem v Praze a pobočkou v Londýně, zakladatelem byla SBČS. Jejím hlavním zaměřením bylo provádění platebního styku se zahraničím pro soukromou klientelu.

Kromě této skupiny velkých bank, které vznikly buď vyčleněním z SBČS nebo navázáním na svou dřívější činnost, zahájily provoz v roce 1990 další čtyři zcela nové banky. Do konce roku 1990 pak dále bylo předloženo SBČS ještě dalších 9 žádostí o udělení licence.

Agrobanka Praha, a. s.

Založena jako akciová společnost s podílem zahraničního kapitálu bez přímé účasti státu. Svou činnost zahájila 1. července 1990, její založení však bylo připravováno již v průběhu roku 1989. Její vznik byl výsledkem práce několika zemědělských a bankovních specialistů, kteří se ještě za podmínek tvrdé centralizace snažili o založení banky, která by navazovala na tradice zemědělského peněžnictví.

Agrobanka byla v počátcích budována jako banka střední velikosti s výrazným zaměřením na agrárně průmyslový sektor a venkovské obyvatelstvo.

K přednostem patřila nezátíženost aktiv banky starými dlouhodobými úvěry a v porovnání s ostatními nově vznikajícími bankami poměrně vysoká kapitálová vybavenost.

Pragobanka a. s.

Otevřena 1. října 1990. Jednalo se o privátní banku bez přímé účasti státu jako ryze tuzemský právní subjekt bez zahraničního kapitálu.

Ekoagrobanka, a. s.

Univerzální banka, která zahájila svou činnost 1. listopadu 1990.

Bankovní dům Skala, a. s.

Akciová společnost se zahraniční majetkovou účastí, založená v polovině prosince 1990.

V roce 1990 vstoupily na český trh také zahraniční banky, i když v té době pouze formou svých reprezentačních kanceláří, jelikož jiná forma zastoupení nebyla za dané právní úpravy možná. Ke konci srpna 1990 u nás již existovalo 20 reprezentačních kanceláří zahraničních bank. O tom, že zahraniční banky měly velký zájem o přítomnost na území ČSFR svědčí fakt, že 75 % těchto reprezentačních kanceláří zahájilo svou činnost již v období do března 1990. Zahraniční banky měly zájem i o vyšší formy zastoupení, některé z nich projevovaly zájem o spolupráci s českými bankami (Komerční banka spolupracovala se Sociétés Generale, Investiční banka s Banque Indosuez).

6. Zhodnocení první etapy reformy bankovního systému

V období utváření se nového bankovního sektoru stály tehdejší vládní kruhy před nelehkým rozhodováním. Hlavní cíle byly poměrně jasné, ovšem prostředky k jejich dosažení již tak jednoznačné nebyly.

Hlavní úkoly, které stály před tehdejšími, nově se vytvářejícím československým bankovním sektorem, by se daly shrnout do následujících bodů:

- Zavedení konkurence a zvýšení kapacity bankovního sektoru – zakládání nových bank, povolení vstupu zahraničních bank a omezování dominantního postavení velkých českých bank.
- Modernizace bank a jejich přizpůsobení nově vzniklému ekonomickému prostředí – finanční ozdravění bank, jejich privatizace, zavádění nových obchodních strategií a technologií.
- Vybudování nové bankovní infrastruktury – zlepšit platební a zúčtovací systémy, platební styk obyvatelstva, zavést nové informační technologie atd.
- Vybudování finančního trhu, který do té doby vůbec neexistoval.

Bylo jasné, že prvořadým úkolem je zavedení konkurenčního prostředí a zvýšení kapacity bankovního sektoru. Nutné bylo rozhodnout, zda ponechat velké banky, které vznikly delimitací Státní banky československé a které tak budou mít dominantní postavení na trhu, a nově vzniklé banky jim nebudou schopny konkurovat, či je rozdělit do menších celků, a tím i riskovat možnost přerušení již existujících vazeb mezi bankovní a podnikovou sférou.

Bylo rovněž nutné rozhodnout, zda se přiklonit spíše k bankám univerzálního charakteru, či prosazovat specializaci bank. Dalším důležitým rozhodnutím bylo, zda povolit vstup zahraničních bank na naše území, vzhledem k obavám, že české banky nebudou schopny zahraničním bankám konkurovat.

Velké banky byly ponechány ve stavu, v jakém existovaly na počátku roku 1990, a přistoupilo se k povolování vzniku nových bank. Důvodem byla nejen snaha zavést konkurenční prostředí, ale také nutnost zvýšit kapacitu bankovního sektoru, který nedostačoval náporu nově vzniklých firem.

První etapa bankovní reformy, započaté po roce 1989 znamenala pro další vývoj tohoto sektoru důležité výchozí období. Za jeho největší pozitivum lze považovat vytvoření legislativního rámce, v němž mohla být bankovní reforma v nových podmínkách uskutečňována. Chyby, ke kterým v tomto období došlo, ať již se týkaly příliš liberálního přístupu k udělování bankovních licencí, nedostatečně vytvořeného konkurenčního prostředí či nedostatečné kontroly a regulace činnosti bank, se projeví v dalším vývoji bankovního sektoru a nepřímo v celé ekonomice státu. Stát musel později vynaložit mnoho úsilí, aby je překonal.

Literatura

- Bakeš, M. a kol.: (1986) Peněžní a úvěrové služby. Panorama, Praha.
- Budinský, V., Grulich, T.: (1993) Banky a finanční organizace v České republice. Public History, Praha.
- Ducháček, J.: (1990) Čs. bankovníctví. Hospodářské noviny 28. 12., str. 8.
- Husák, P.: (1997) Budování kapitalismu v Čechách. Volvox Globator, Praha.
- Jonáš, J.: (1998) Bankovní krize a ekonomická transformace. Management Press, Praha.
- Mervart, J.: (1998) České banky v kontextu světového vývoje. Nakladatelství lidové noviny, Praha.
- Polidar, V. a kol.: (1968) Organizace a operace peněžních ústavů v ČSSR. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- Půlpán, K.: (1993) Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990. Univerzita Karlova Praha.
- Švejnar, J. a kol.: (1993) Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě. Academia, Praha.
- Velek, J.: (2000) Základní informace o českém bankovníctví. Bankovní institut, a. s., Praha.
- Vencovský, F., Jindra, Z., Novotný, J., Půlpán, K., Dvořák, P. a kol.: (1999) Dějiny bankovníctví v českých zemích. Bankovní institut, a. s. Praha.

Recenzoval: doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc.

Financování politických stran státem Poznámky k českému modelu

Jan Outlý

Politické procesy v současných liberálních demokraciích se realizují soupeřením politických stran. Finanční dimenze existence a činnosti stran v tomto ohledu představuje (nové) politologické téma. Možnost vést účinnou volební kampaň, stejně jako fungovat v období mezi volbami, je totiž v době stále se rozšiřujícího trhu myšlenek, idejí a produktů finančně podmíněna do mnohem větší míry než v minulosti.

Tato studie nerozebírá finanční či majetkové aspekty práce politických stran v celé jejich šíři. Zevrubná analýza všech forem financování stran a jejich dopadů by ostatně byla složitá ze dvou důvodů. Za prvé, informace o finančních zdrojích stran a toku „politických“ peněz jsou stále značně neúplné a rozbor by se tak neobešel bez (příliš) velké míry improvizace. Za druhé, financování politických stran jako politologické téma se stále ještě vyznačuje absencí uceleného teoretického a metodologického základu. Studie se zabývá pouze jednou dimenzí financování stran, a to státním financováním.

V knize *Political Parties* si Maurice Duverger klade otázku *odkud začít, když chybí jak teorie tak data*.¹ Tato práce se pokouší pro analýzu státního financování formulovat některá možná východiska. Činí tak konfrontací zákonodárství (především českého), které se financování stran týká, s principy volného vstupu do volební soutěže a oddělenosti stran od státu.

1 Pojmosloví a východiska financování politických stran

Politický systém a financování politických stran

Problematiku financování politických stran tvoří poměrně široké spektrum východisek, která je třeba vnímat ve vzájemném propojení. Primárním východiskem je politický systém země. Zkoumat modely financování politických stran má smysl jen v demokratických politických systémech se zastupitelskou formou vlády, protože

¹ Nassmacher, K., H.: *Comparing Party and Campaign Finance in Western Democracies*, in: Gunlick, A. B. (ed.): *Campaign and Party Finance in North America and Western Europe*, Westview Press, Oxford 1993, s. 236.

v nich legislativa vytváří předpoklady pro vznik a svobodné soupeření politických stran.

Vztah mezi modelem financování stran a politickým systémem je přitom oboustranný: charakter politického systému předurčuje způsob, jakým jsou strany financovány, a naopak. Děje se tak především na rovině utváření možností pro vznik systému stranického. Konkrétní legislativní podoba financování stran může být (1.) jedním z opatření, které mají stranický pluralismus *vytvořit*. To je případ některých zemí latinské Ameriky, které k ní přikročily právě proto, aby daly vzniknout novým politickým stranám (viz kapitola 2). Model financování politických stran může být (2.) opatřením, které má stranickému systému napomoci *získat ztracenou dynamiku* po té, co majetkové rozdíly mezi stranami dosáhly takových proporcí, že stranický systém zakonzervovaly ve prospěch stran bohatých (tedy zpravidla vládních či parlamentních) nebo došlo-li (např. vlivem závislosti stran na darech od velkých podniků) k nežádoucímu propojení politické a podnikatelské sféry. Toto byla motivace pro přijetí potřebných zákonů ve většině západoevropských zemí, které dnes legislativně financování politických stran upravují. Regulace financování politických stran může ale také představovat způsob, jak (3.) svobodnou soutěž politických stran *znesnadnit*, nebo jí dokonce *zamezit*. Jako příklad mohou posloužit některá dřívější ustanovení zákonů v českém systému (např. v novele zákona o politických stranách č. 340/2000 Sb., která patří mezi ty, jež Ústavní soud ČR označil za odporující principu volného vstupu do politické soutěže²).

Z politologického hlediska je zvláště zajímavý způsob financování politických stran v tranzitivních zemích. V nich se stranický systém teprve vytváří, resp. stabilizuje, a finanční zvýhodňování jedněch a diskriminace druhých ve vstupu do volební soutěže může vést k deformacím typu „plutokratického“ stranického systému.

Podoba politického systému je do značné míry dána legislativou upravující vznik a fungování politických stran jako takových. Zde můžeme najít další, zprostředkovanou souvislost. Teprve díky potřebě jej legislativně vymezit pro účely regulace stranických financí totiž řada evropských zemí definovala samotný pojem *politická strana*. Ze zemí Evropské unie to je případ Německa, Francie, Řecka, Itálie, Portugalska a Španělska, které tak činí přímo v ústavách.³ Jedná se – s výjimkou Francie – o státy, které prodělaly zkušenost s totalitními režimy, v nichž mj. politické strany byly ekonomicky úzce propojeny se státem. S výjimkou Portugalska v těchto zemích (dalšími jsou Dánsko, Lucembursko a Belgie)⁴ také existuje úprava financování politických stran. Potřeba redefinovat podobu financování stran byla také nejčastější příčinou pro časté novelizace zákonů o politických stranách. V ČR došlo během devadesátých let ke dvanácti novelizacím, přičemž v osmi případech právě kvůli změnám v systému financování stran (viz Příloha 1).

Model financování politických stran je také spojen s volebním systémem. V poměrném volebním systému nekandidují jednotlivci, ale politické strany. Státy s tímto

² Viz Nález Ústavního soudu České republiky č. 98/2001 Sb.

³ Šimíček, V.: *Poznámky k financování politických stran*, Politologický časopis 1/95, s. 16.

⁴ Nález Ústavního soudu České republiky č. 243/1999 Sb.

systemem mají tedy tendenci k financování z veřejných zdrojů. Naopak v zemích s většinovým systémem převažuje financování ze soukromých zdrojů, ačkoli zde v poslední době dochází ke změně.⁵

Způsob, jakým se jednotlivé země s tématem financování politických stran vypořádávají, má co do činění také se *systemem práva*. Zatímco např. Velká Británie či Irsko se svým tradicionalistickým a obyčejovým pojetím práva financování politických stran legislativně neupravují, země kontinentální Evropy (nejprecizněji pravděpodobně Německo a ve střední Evropě Maďarsko) se vyznačují detailní právní úpravou. Je zřejmé, že odlišný stupeň regulace financování politických stran souvisí dále se stavem *politické kultury* v té které zemi.

Principy financování politických stran

Systém financování politických stran vychází z nutnosti naplnění několika základních principů. Odborná literatura se v jejich výčtu liší, nicméně na čtyřech z nich se shoduje. Jsou to principy rovnosti, svobody, veřejnosti a kontroly. Na základě zkušenosti s problémy financování politických stran v České republice se domnívám, že je na místě k nim přiřadit také princip „vynutitelnosti“.

Principem *rovnosti* se rozumí zabezpečení stejného přístupu politických stran k finančním zdrojům za účelem zajištění srovnatelných podmínek pro jejich činnost. Naplňování principu *svobody* naproti tomu znamená umožnit průchod odlišným schopnostem různých politických stran získávat finanční prostředky svépomocí. Je zřejmé, že tyto dva principy jsou ve vzájemném protikladu. Uplatňovány jsou však oba současně (byť v různých zemích v různém poměru) právě proto, že není žádoucí, aby jeden či druhý získal absolutní převahu. Absolutní převaha principu rovnosti by znamenala, že strana nebude moci získávat finanční prostředky vlastním přičiněním, např. nábořem nových členů (a s nimi členských příspěvků). Striktní dodržování principu svobody by naopak poskytovalo neúměrnou výhodu stranám již etablovaným, nebo těm, které reprezentují zájmy kapitálově silných skupin, ve srovnání se stranami neparlamentními či reprezentujícími skupiny kapitálově slabší. Jedině vhodnou kombinací těchto dvou principů lze zabezpečit svobodnou soutěž politických stran.⁶

Zbýlými třemi principy jsou pak princip *veřejnosti*, tedy povinnost činit financování politických stran transparentní jak ve vztahu ke státu, tak ve vztahu k občanům, možnost nahlížet do výročních účetních zpráv stran. Jím je podmíněn princip *kontroly*. Ten spočívá v možnosti ověřit pravdivost a úplnost informací, které strany ve svém

⁵ Černý, P., Clough, B.: *Zvyšování transparentnosti politických stran v České republice*, Transparency International Česká republika, Praha 2001, s. 10.

⁶ Vojtěch Šimíček považuje svobodnou politickou soutěž za další princip financování politických stran (Šimíček, V.: *Poznámky k financování politických stran*, Politologický časopis 1/95, s. 18). Domnívám se však, že toto je spíše princip volebního systému a v kontextu problematiky financování politických stran je jaksi nadbytečný. Zabezpečení svobodné soutěže politických stran je důvodem pro uplatňování principů rovnosti a svobody ve vyváženém poměru – tyto dva principy, jsou-li uplatňovány zároveň, svobodnou politickou soutěž zabezpečují.

účetnictví uvádějí. Konečně princip *vynutitelnosti* by měl umožnit sankcionovat ty strany, které zákonem stanovená pravidla pro své financování nedodržují.

Cíle financování politických stran

Uplatňováním zmíněných principů je sledován účel, aby i díky vhodnému způsobu financování politických stran mohl stát, ale také politické strany, naplňovat cíle, které jsou od nich v daném volebním systému zastupitelské demokracie očekávány. Patří mezi ně zejména

- a) schopnost svobodně se účastnit politické soutěže formou voleb (tedy schopnost i dosud nevýznamných stran vstoupit do volebního souboje se zavedenými stranami)
- b) hmotné zabezpečení funkce politických stran mezi volbami (tzn. především reprezentace zájmů obyvatelstva parlamentní činností)
- c) mobilizace voličů stranami prostřednictvím účinné volební kampaně
- d) vytvoření těsných vazeb mezi členy strany a jejím vedením
- e) umožnění příznivcům stran podpořit určité názory a záměry hmotnými prostředky
- f) zamezit nežádoucím vlivům na politické strany (tedy závislosti stran na určitém druhu příjmů)
- g) zamezení střetu zájmů a korupci
- h) omezit celkovou nákladnost reprezentativní demokracie

Způsoby financování politických stran

Uvedené principy a cíle financování politických stran se realizují v zásadě dvěma způsoby. Stejně jako se od sebe odlišují stranické, ale i volební systémy každé země, liší se také míra, ve které jsou tyto způsoby uplatňovány.

Jedná se především o financování politických stran z veřejných rozpočtů (státní financování) a financování politických stran z jejich vlastních příjmů. Obě jsou prováděny způsobem přímým nebo nepřímým, nicméně nepřímé státní financování je lépe definovatelné, neboť má na rozdíl od nepřímého financování z vlastních zdrojů oporu v zákonech.

Přímé financování ze státních zdrojů odpovídá principu rovnosti a vyjadřuje vůli státu akceptovat politické strany jako nezbytnou a žádoucí součást politického systému. Realizuje se poskytováním přesně vymezených finančních prostředků politickým stranám, které se aktivně (tzn. minimálně účastí na volbách) podílejí na politickém životě země. Kritéria pro jeho přidělování i jeho výše a podoba se však v jednotlivých zemích značně liší (viz kapitola 2.1).

Existence nepřímého státního financování pak odráží zejména skutečnost, že v praxi v mnoha případech nelze zcela odlišit činnost zástupců politických stran ve prospěch státu (výkonem ústavních funkcí, do kterých byli zvoleni) od ryze stranické činnosti. Typickým příkladem je provoz poslaneckých či senátorských kanceláří – v nich poslanci (senátoři) zcela zřejmě plní jak funkce prospěšné pro stát, tak své poslání reprezentanta politické strany. Nepřímé státní financování se však vztahuje také

na ryze stranickou činnost, např. v podobě bezplatného poskytování vysílacího času v médiích v době volební kampaně (viz kapitola 2.2).

Financování politických stran z vlastních zdrojů je na druhou stranu výrazem principu svobody. Stát ponechává politickým stranám prostor, aby finanční zdroje pro svoji činnost získávaly i vlastním přičiněním. Nejčastější formy přímého financování z vlastních zdrojů jsou sponzorské dary a členské příspěvky či podnikatelská činnost stran. Přímé státní financování v mnoha zemích bývá podmíněno požadavkem, aby politická strana alespoň část svých příjmů získávala z vlastních zdrojů (viz kapitola 2.3).

Příkladem nepřímého financování z vlastních zdrojů jsou potom obtížně vyčíslitelné nefinanční dary politickým stranám, jako je třeba poskytování služeb či hmotných statků za výrazně nižší ceny, než je za normálních okolností obvyklé, a to i ve formě velmi výhodných půjček či skryté reklamy v médiích. Tento způsob financování politických stran je nejméně průhledný a skýtá největší prostor pro podezření z neregulérnosti či korupce.

Podle převažujícího způsobu financování navrhuje Vojtěch Šimíček⁷, byť dle vlastních slov „velmi nepřesný“, způsob dělení politických stran na příspěvkové (tj. závislé zejména na členských příspěvcích a usilujících proto o masovou členskou základnu), na strany čerpající hlavně z privátních darů (orientované na kapitálově silné zájmy) a na strany závislé na státu. Zároveň ale správně podotýká, že by bylo chybné činit závěr, že určitá politická orientace automaticky předurčuje způsob financování stran. Zkušenosti z řady zemí⁸ včetně České republiky⁹ např. ukazují, že sponzoři z řad podnikatelů se ve výběru strany, kterou finančně obdarují, řídí především tím, zda se jedná o stranu vládní či opoziční.

Financování politických stran v právním systému ČR

V kontextu právního systému ČR se financováním politických stran více či méně přímo zabývá hned několik norem v právní síle od ústavního zákona až po usnesení Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR.

Byla-li v úvodu této kapitoly zmíněna obecná souvislost politického systému země se způsobem financování politických stran, pak v České republice je na této úrovni systém financování politických stran vymezen následujícími právními normami.

Na úrovni ústavního zákona

- Článkem 5 a 9 Ústavy České republiky
- Články 20, 21 a 22 Listiny základních práv a svobod.

Na úrovni zákona

- Zákonem č. 424/1991 Sb., o sdružování v politických stranách a hnutích
- Zákonem č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky

⁷ Šimíček, V.: *Poznámky k financování politických stran*, Politologický časopis 1/95, s. 17.

⁸ Např. studie financování politických stran v Německu provedená K. Nassmacherem – viz Šimíček, V.: *Poznámky k financování politických stran*, Politologický časopis 1/95, s. 17.

⁹ Jak vyplývá z výročních finančních zpráv českých politických stran.

- Zákonem č. 238/1992 Sb., o některých opatřeních souvisejících s ochranou veřejného zájmu (tzv. zákon o střetu zájmů)
- Zákonem č. 90/1995 Sb., o jednacím řádu Poslanecké sněmovny
- Zákonem č. 231/2001 Sb., o rozhlasovém a televizním vysílání
- (v minulosti též Zákon o Nejvyšším kontrolním úřadu č. 166/1993 Sb.)
- Zákony č. 424/1991 Sb., 247/1995 Sb. a 166/1993 Sb. byly také několikrát pozměněny nálezy Ústavního soudu České republiky, který se ústavními stížnostmi souvisejícími s financováním politických stran zabýval celkem pětkrát, přičemž ve čtyřech případech (296/1995 Sb., 243/1999 Sb., 64/2001 a 104/2001Sb.) zrušil alespoň jedno ustanovení uvedených zákonů.

Na úrovni usnesení Poslanecké sněmovny pak zejména Usneseními o pravidlech hospodaření poslaneckých klubů.

2 Financování z veřejných zdrojů

Příklady nejrůznějších forem státní podpory politickým stranám můžeme v moderní historii najít celou řadu.¹⁰ Až do období po druhé světové válce šlo však spíše o zneužívání moci momentálně držené tou kterou politickou stranou, aby získala výhodu nad svými protivníky, než o regulérní státní financování.

Zavádění pravidel do financování politických stran nastalo po druhé světové válce jako jeden z průvodních jevů vypořádávání se se zkušeností s diktaturami první poloviny dvacátého století. Poznání, že existence demokratických politických stran a jejich volného soupeření je nezbytným předpokladem fungování moderní demokracie, vedlo v některých zemích (viz předchozí kapitola) k zakomponování tohoto principu do textů ústav. Politické strany a jejich soutěž se tak staly ústavním principem a stát do jisté míry převzal také zodpovědnost za jejich materiální zabezpečení. V takových systémech (ale nejen v nich) bývá pravidlem existence přímého státního financování politických stran. Stát však politické strany financuje i v politickém systému, kde jsou pojaty spíše jako autonomní zájmová sdružení, která svůj chod zabezpečují sama. Děje se tak prostřednictvím nepřímých státních dotací.

2.1 Přímé financování ze státních zdrojů

Otevřené přímé financování ze státních zdrojů podle pravidel stanovených zákonem se poprvé začalo prosazovat v padesátých letech dvacátého století v zemích latinské Ameriky. Jako první tento systém přijala Kostarika v roce 1954 ve snaze ukončit závislost hlavních politických stran na tamních cukrovarnických kartelech. O rok později tento příklad následovala Argentina a v roce 1957 Portoriko.¹¹ Systém, který přijalo, obsahuje principy, jež můžeme nalézt i ve všech následujících právních

¹⁰ Například vlády Konzervativní strany ve Velké Británii ve druhé polovině 19. století financovaly chod své strany 10 tisíci liber ročně z té kapitoly státního rozpočtu, která se týkala tajných služeb a byla tedy veřejnosti nepřístupná. V 80. letech však s touto praxí skončili v obavě, že by totéž mohla činit i některá z ostatních stran v případě, že by po volbách Konzervativní stranu ve vládě vystřídal. (Autor neuveden) *Party and Candidate Financing*, <http://www.aceproject.org/main/english/pc/menu.htm>.

¹¹ (Autor neuveden) *Party and Candidate Financing* (online), <http://www.aceproject.org/main/english/pc/menu.htm>, navštíveno 16. 6. 2001.

úpravách: zákonem byl vytvořen fond, z něhož stát přispíval každé straně, která postavila kandidátku ve všech volebních obvodech a získala alespoň 10 procent hlasů, 150 tisíce dolary ve volebním roce a poloviční částkou v letech, kdy se volby nekonaly.¹²

První evropskou zemí, která systém přímého financování politických stran státem přijala, byla Spolková republika Německo v roce 1959. Další evropské země ji následovaly v tomto pořadí:¹³ Rakousko 1963, Francie 1965, Švédsko 1966, Finsko 1967, Dánsko 1969, Norsko 1970, Itálie 1974, Španělsko 1977.

Dnes systém přímého státního financování existuje ve více než 60 zemích¹⁴, v Evropě mj. také v Belgii, Lucembursku, Řecku¹⁵, Bulharsku, Lotyšsku, Rusku, Polsku, Maďarsku¹⁶ a v České republice (od roku 1991). Mezi země, které pojem přímého státního financování neznají, patří Velká Británie, Irsko, Nizozemsko, Portugalsko¹⁷ či Ukrajina¹⁸.

Podle německého právníka Karla Nassmachera prošlo přímé státní financování třemi strukturálně podobnými, ale časově se přesahujícími fázemi.¹⁹ První z nich byla obecná fáze *experimentování* (1954–1974), po ní některé západní demokracie (SRN, Rakousko, Švédsko, Itálie) vstoupily do fáze *rozšíření* (1967–1982). Poslední fází potom byla fáze *přizpůsobení* (od 1989).

Domnívám se, že zkušenost ze selhání systému financování politických stran z 90. let v některých zemích (Německo, Itálie, Francie, Belgie, Japonsko, Jižní Korea, Česká republika) opravňuje k vymezení další fáze. Mohli bychom ji nazvat fází *podmiňování*, neboť právě to vystihuje společný rys redefinovaných systémů financování politických stran v těchto zemích: poskytování příspěvku je podmíněno dodržováním přísných kontrolních opatření, ale také např. jistou mírou samofinancování stran.

Další německý právník, Heinrich Triepel, používá pro označení jednotlivých fází vývoje financování politických stran jinou terminologii. Vychází z postavení politických stran vůči státu a rozlišuje tak fázi potlačování, ignorování a ústavní inkorporace.²⁰

¹² (Autor neuveden) *Party and Candidate Financing* (online), <http://www.aceproject.org/main/english/pc/menu.htm>, navštíveno 16. 6. 2001.

¹³ (Autor neuveden) *Party and Candidate Financing* (online), <http://www.aceproject.org/main/english/pc/menu.htm>, navštíveno 16. 6. 2001.

¹⁴ Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.

¹⁵ Nález Ústavního soudu České republiky 243/1999.

¹⁶ Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.

¹⁷ Nález Ústavního soudu České republiky č. 243/1999 Sb.

¹⁸ Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.

¹⁹ Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.

²⁰ Roztočil, A.: *Financování politických stran a srovnání jeho právní úpravy v evropských zemích*, in: Šimíček, V. (ed.): *Financování politických stran v České republice*, MPÚ, Brno 1998, s.

Obecná východiska

Způsob, jakým jsou definována kritéria pro získání práva na čerpání státních příspěvků politickým stranám, především ekvivalentu českého příspěvku na činnost, představuje složitý ústavněprávní problém zejména v poměrném volebním systému. Střetávají se zde totiž dva rozporné aspekty volební soutěže. Na jedné straně stojí požadavek rovných podmínek, v nichž by strany měly stejnou šanci oslovit voliče a v nichž by bylo možné dosáhnout takové skladby zákonodárního sboru, která by co nejpřesněji odpovídala skutečnému rozvrstvení politických názorů ve společnosti. Druhým požadavkem potom je, aby zvolený zákonodární sbor byl funkční, tzn. aby bylo možné zformovat v něm politickou většinu schopnou vytvořit vládu. Střetávají se tak principy *účelné integrace a potřebné diferenciaci*.²¹

Koncept financování z veřejných zdrojů by měl vycházet z několika premis.

a) Naplnění svobody vstupu do volební soutěže.

Rovné pasivní volební právo je ústavně garantované ve všech demokraciích. Od financování z veřejných zdrojů se očekává, že svobodu vstupu do volební soutěže doplní a podpoří ekonomickými nástroji. Vychází se při tom z předpokladu (který lze bez pochybností považovat za opodstatněný), že volný vstup do volební soutěže může být v praxi komplikován či přímo znemožněn finančními nároky, které jsou s ním spojené. Nově vzniklá strana (nemá-li dostatek finančních prostředků k tomu, aby se mohla voličům prezentovat) nebo strana, která vyvíjí činnost teprve krátkou dobu a nestačila se dostat do povědomí veřejnosti, má totiž bez ohledu na svůj program mnohem menší možnost přitáhnout zájem voličů než strany, které již v politice působí delší dobu, disponují finančními prostředky a jsou ve společnosti etablované. Garance rovného pasivního práva se pak pro takovou stranu stává prázdňou deklarací a ani výsledky voleb nemusejí neodrážet skutečnou názorovou strukturu voličů.

b) Pojetí politických stran státem.

Politické strany hrají v zastupitelské demokracii zásadní roli, z pohledu fungování státu především tím, že (1.) uskutečňují princip demokracie reprezentací názorové struktury obyvatelstva a (2.) fakticky vykonávají politickou moc svojí činností v parlamentech. Jak již bylo řečeno v předešlé kapitole, řada zemí je proto pojímá jako ústavní instituce. Koncept přímého financování ze státních zdrojů pak v těchto zemích (ale nejen v nich) vychází z názoru, že je v zájmu státu, aby existenci stran, které reprezentují významnou část voličů, finančně podporoval.

c) Zabránění nežádoucím vlivům na strany.

Od přímého financování ze státních zdrojů se dále očekává, že sníží potřebu stran získávat finanční prostředky v podobě darů od podnikatelských subjektů. U těch totiž existuje pravděpodobnost, že za svůj dar budou požadovat protislužbu v podobě prosazení pro ně výhodné legislativy či udělení veřejné zakázky. Přímé státní financování tak má napomoci zabraňovat korupci, je totiž díky legislativně stano-

²¹ Nález Ústavního soudu České republiky č. 243/1999 Sb.

veným pravidlům průhledné a tedy „čistší“. Pro strany samotné je přímé státní financování přitažlivé tím, že jim zajišťuje jistý a pravidelný příjem.

Nicméně veřejné financování je také často kritizováno. Za prvé, předpoklad, že tento způsob financování může apriori zajistit rovnost šancí politických stran ve volební soutěži, je značně relativní, neboť pravidla pro jeho přidělování určují skrze zákony pouze ty strany, které jsou zastoupeny v parlamentu, a ty často nemají zájem poskytnout podporu svým potenciálním neparlamentním soupeřům. Budiž nicméně řečeno, že praxe devadesátých let v tomto ohledu ukazuje důležitou korekční roli ústavních soudů. Např. ve Francii, Německu, ale i v České republice ústavní soudy pravidla pro poskytování státních dotací stranám udržují v takových mezích, aby byl princip rovnosti volebních šancí uplatňován.

Za druhé, evropské zkušenosti potvrzují, že předpoklad, podle něhož poskytnutím státních dotací politickým stranám odpadne potřeba těchto stran opatřovat si další zdroje podnikatelskou a jinou činností, je chybný.²² Přímé státní financování navíc v mnoha zemích (např. Německo, Itálie, Francie či Belgie) nezabránilo korupci a nelegálnímu financování stran.

Další pochybnost o přímém státním financování pramení z obavy, že příjmy od státu erodují pojetí politických stran jako spolků založených na dobrovolné činnosti svých členů, vedou k vnitřní centralizaci stran, tedy ztrátě motivace brát v úvahu zájmy regionálních organizací, které by jinak byly v ústředních orgánech strany brány více na zřetel díky svému finančnímu přínosu pro strany. Strany také ztrácejí motivaci pro získávání nových členů a podpory příznivců. V důsledku se tak veřejnosti odcizují.

Formy přímého státního financování

Přímé státní financování je zpravidla realizováno ve dvou podobách. První z nich je *příspěvek na úhradu volebních nákladů*, druhou potom *příspěvek na činnost*. Zatímco příspěvek na úhradu volebních nákladů je jednorázovou státní dotací, kterou stát vyplácí ve volebním roce stranám, aby jim umožnil účast na volbách, příspěvek na činnost představuje finanční částku vyplácenou stranám, které splňují zákonem stanovená kritéria, v době mezi volbami.

2.1.1 Příspěvek na úhradu volebních nákladů

Východiska

Příspěvek na úhradu volebních nákladů představuje základní složku státních příspěvků politickým stranám. Vychází totiž z hlavní premisy demokratického státu, kterou je zajištění *volného vstupu stran do volební soutěže*. V systému práva je tato premisa vyjádřena Článkem 21 Listiny základních práv a svobod, v Ústavě ČR také Článkem 5.

Je úkolem demokratického státu, aby dodržení této zásady zajistil. Stát má nabízet příspěvek na úhradu volebních nákladů, aby byl vstup do volební soutěže skutečně

²² Nález Ústavního soudu České republiky č. 296/1995 Sb.

volný, tedy aby náklady, které s sebou účast na volbách nezbytně nese, nepředstavovaly pro žádnou stranu, která se chce voleb účastnit, překážku.

Příklady současných modelů

Kritéria pro získání tohoto příspěvku se v jednotlivých zemích liší a často jsou také vzájemně kombinována. V evropských zemích jsou používána dvě základní kritéria:

Účast na volbách

Podle tohoto kritéria je poskytnutí příspěvku podmíněno kandidaturou politické strany ve stanoveném minimálním počtu volebních obvodů nebo postavením určitého počtu kandidátů.

Příkladem země, kde je přiznání nároku na příspěvek na úhradu volebních nákladů podmíněno kandidaturou strany v určitém volebních obvodů, je Řecko. Strany zde musejí sestavit kandidátku alespoň ve dvou třetinách obvodů. Tento požadavek je však doplněn také nutností získat alespoň 3% hlasů v celostátním měřítku.²³ Příkladem země, v níž je tento státní příspěvek přidělován podle počtu kandidujících, je Maďarsko. Státem určená celková suma pro příspěvek na úhradu volebních nákladů je vydělena celkovým počtem kandidujících a podle toho proporčně přidělena v dostatečném předstihu před volbami stranám, za které kandidují, ale i nezávislým kandidátům.²⁴

Volební úspěšnost

Kritérium volební úspěšnosti stojí na názoru, že příspěvek na úhradu volebních nákladů by měl být poskytován pouze těm stranám, které představují tzv. významnou část voličů. Názor na to, kolik procent hlasů by měla strana získat, aby významnou část voličů představovala, se však velmi liší.

Argumentem pro stanovení snadno splnitelných kritérií je obava, aby nebyly vytvořeny překážky pro účast některých politických stran ve volební soutěži. Na druhé straně by podle zastánců tohoto modelu měla být kritéria dostatečně přísná, aby zabránila čerpání státních peněz stranami nerelevantními, které se ve skutečnosti volební soutěže neúčastní s odhodláním vyvíjet politickou činnost (např. recesistických stran).

Za jediné obecné vodítko stanovení konkrétních podmínek můžeme považovat doporučení Benátské komise Rady Evropy z března 2001, které říká, že se veřejné financování „musí vztahovat na každou stranu zastoupenou v parlamentu“.²⁵ Ohledně dalších kritérií pak tento dokument pouze říká, že „za účelem zajištění rovnosti příležitostí i ostatním politickým silám může být státní financování rozšířeno také

²³ Nález Ústavního soudu České republiky č. 243/1999 Sb.

²⁴ Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.

²⁵ (Autor neuveden) *Guidelines and Report on the Financing of Political Parties*, Benátská komise Rady Evropy, 2001, (online) [http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF\(2001\)008-e.html](http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF(2001)008-e.html).

na politické strany a hnutí reprezentující významnou část voličstva, účastní-li se tyto strany voleb“.²⁶

Země, které hledisko volební úspěšnosti používají, se potýkají s problémem stanovení její konkrétní hranice odlišně. Francouzský Conseil Constitutionnel např. pro získání tohoto příspěvku označil ve svém nálezu z roku 1990 za protiústavní hranici 5% hlasů v jednotlivých obvodech, takže v současné době se sice polovina příspěvků rozděluje proporcionalně mezi strany podle počtu členů parlamentu, avšak druhá polovina se rozděluje proporcionalně všem stranám, jež se účastnily voleb – procentuální hranice tak fakticky stanovena není.²⁷

V České republice byla Ústavním soudem v roce 1999 shledána protiústavní výše 3 % odevdaných hlasů s doporučením, že by se měla pohybovat „okolo 1 % hlasů“.²⁸ Parlament se nakonec v roce 2002 shodl na hranici 1,5 % hlasů.

Německým Spolkovým ústavním soudem byla shledána protiústavní dokonce výše 2,5 % získaných hlasů, která tam platila do roku 1994, a byla po té snížena na 0,5 % pro spolkové a 1 % hlasů pro zemské volby.²⁹ Německo nicméně dále alespoň částečně zvýhodňuje voličsky slabé strany (překročí-li uvedené kvórum) tím, že jim za prvních 5 milionů hlasů vyplácí 1,3 násobně větší částku než za hlasy další.

V Dánsku od stanovení procentuelní stanice upustili a stanovili místo ní nutnost získat nominální počet platných hlasů v parlamentních volbách. Hranice je přitom velmi nízká – jeden tisíc hlasů.³⁰

V některých dalších zemích jsou kritéria pro získání státního příspěvku na úhradu volebních nákladů následující:³¹

Řecko	3 % hlasů celostátně a kandidatura ve 2/3 obvodů
Lucembursko	5 % hlasů v příslušném volebním obvodu
Bulharsko	5 % hlasů celostátně
Lotyšsko	3 % hlasů celostátně
Polsko	3 % hlasů celostátně

Výše příspěvku a náklady na volební kampaň

Výše příspěvku na úhradu volebních nákladů nemůže být nikde neomezená. Aby splňoval svůj účel, tedy zajištění rovnosti ve volební soutěži, přistupují proto některé země ke stanovení maximální možné částky, kterou mohou strany za volební kampaň utratit.

Ve většině případů bývá limit stanoven *absolutně* – přímo určenou sumou peněz (např. v Bulharsku či v polských prezidentských volbách). Spíše výjimečný je způsob

²⁶ (Autor neuveden) *Guidelines and Report on the Financing of Political Parties*, Benátská komise Rady Evropy, 2001, (online) [http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF\(2001\)008-e.html](http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF(2001)008-e.html).

²⁷ Nález Ústavního soudu České republiky č. 243/1999 Sb.

²⁸ Nález Ústavního soudu České republiky č. 243/1999 Sb.

²⁹ Nález Ústavního soudu České republiky č. 243/1999 Sb.

³⁰ Nález Ústavního soudu České republiky č. 243/1999 Sb.

³¹ Řecko a Lucembursko – *Nález Ústavního soudu České republiky č. 243/1999 Sb.*, ostatní: Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.

stanovení limitu v Rusku a na Ukrajině. Maximální částka na prezidentskou volební kampaň je tam stanovena *relativně*, jako násobek minimální mzdy (v Rusku 300 tisíc čistých a v Ukrajině 100 tisíc nezdaněných minimálních mezd).³²

Analýza

Domnívám se, že kritérium minimální volební úspěšnosti (ať už v jakékoliv výši) je třeba jako podmínku pro přiznání příspěvku na úhradu volebních nákladů odmítnout. Účelem příspěvku je zajištění volného *vstupu* do voleb. Příspěvek má tedy smysl pouze v případě, že je poskytnut *před* volbami.

Takové kritérium nepřináší rovné podmínky pro účast ve volbách těm stranám, které se účastní voleb poprvé, neboť vyžaduje, aby volební kampaň financovaly výhradně svépomocí. Je ale diskriminující také pro ty strany, jež se voleb již účastnily, ale jejich vyhlídky volební úspěšnosti se pohybují na hranici potřebné pro získání státního příspěvku. Jsou totiž nuceny omezovat náklady na volební kampaň pro případ, že by nebyly úspěšné – omezená volební kampaň ale zároveň může být spolupříčinou jejich potenciálního neúspěchu. Dostávají se tak do těžko řešitelné situace. Nález Ústavního soudu ČR č. 243/1999 Sb. k takové situaci podotýká, že navíc „u vědomí toho potenciální voliči takových stran již při hlasování samém uhýbají svými hlasy jinam, jestliže ‚jejich strana nemá dost prostředků, aby se zviditelnila v soutěži s ostatními‘. Čím vyšší je limit pro malé strany, tím méně bude počet hlasů pro ně odevzdaných vyjadřovat jejich skutečný význam a tím slabší bude také věrohodnost volebních výsledků“ – které jsou ovšem vodítkem pro stanovení výše tohoto příspěvku.

Předseda Poslanecké sněmovny Václav Klaus obhajoval v roce 1999 tehdy platnou hranici 3 % volební úspěšnosti tezí, že skrze státní příspěvky je třeba „omezit opakující se aktivity politických stran s minimální reprezentativností“.³³ Ovšem teze o reprezentativnosti vyjádřené volebním ziskem je chybná. Snahy omezovat opakující se (volební) aktivity jakýchkoliv politických stran z toho důvodu, že získaly (či získávají) ve volbách malý počet hlasů, jsou zcela nepřijatelné. Smysl příspěvku na úhradu volebních nákladů spočívá v zajištění rovných podmínek v *předvolební* soutěži. Nakolik v této soutěži ta která strana uspěla, je z koncepčního pojetí tohoto příspěvku nepodstatné. Volební výsledek je určen až následně, po skončení volební soutěže. V době před volbami nelze de iure jakékoliv konstrukce o reprezentativnosti strany vytvářet, avšak tímto způsobem pojaté kritérium tak ve svém důsledku činí, protože nové a malé strany jsou nuceny při vstupu do volební soutěže výsledek předjímat a „preventivně“ náklady na volební kampaň omezit.

„Reprezentativnost“, přistoupíme-li na tuto terminologii, je nutno spatřovat jinde a je třeba předpokládat ji u každé politické strany. Především v těch systémech, kde jsou politické strany zakotveny v ústavním systému a podmínky pro jejich existenci jsou definovány konkrétními zákony, totiž platí, že už samotná existence strany

³² Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.

³³ Nález Ústavního soudu České republiky č. 243/1999 Sb.

v souladu s danou legislativou implikuje její reprezentativnost. Přízná-li stát některé organizaci statut politické strany (institut registrace stran podle kritérií daných zákonem přitom existuje např. i ve Velké Británii, kde jinak systém práva pojem „politická strana“ nezná³⁴), nelze než předpokládat, že ji též uznává za způsobilou pro účast na volbách, tedy za reprezentativní pro účely demokracie.

Taková úvaha má oporu i v českém právu. Např. zákon o politických stranách (č. 424/1991 Sb.) hned v prvním paragrafu říká, že sdružování v politických stranách slouží občanům k „jejich účasti na politickém životě společnosti, zejména na vytváření zákonodárných sborů...“. Ústava České republiky pak v článku pátém označuje princip volné soutěže politických stran za nedotknutelný. Snahy o omezování volebních aktivit jakékoliv legálně existující politické strany zákonem, byť řádně schváleným, jsou pak zapovězeny v článku devátém Ústavy, který říká, že změna podstatných náležitostí demokratického státu je nepřípustná (Odst. 2). Posledně zmíněné přitom platí i v případě, že zákon vysloveně účel kritéria volební úspěšnosti, tak, jak jej formuloval předseda Sněmovny, neuvede, neboť Ústava ani nepřipouští, aby *výklad* právních norem odstraňoval nebo ohrožoval základy demokratického státu (Odst. 9).

Na tomto systému je chybná také koncepce, že stát některé hlasy oceňuje volebním příspěvkem, tedy uznává, že na jejich získání musela politická strana vynaložit určité náklady, zatímco jiné hlasy (tedy ty, které v součtu představovaly méně než stanovený procentuální podíl na všech odevzdaných hlasech) neoceňuje žádným příspěvkem. To je možné interpretovat dvěma způsoby. Stát buď zastává názor, že na získání těchto hlasů nemusely strany vynaložit žádné prostředky. Pak by ale bylo logické, aby příspěvek za hlasy představující ve svém součtu méně než stanovený procentuální podíl nevyplácel ani těm stranám, jejichž volební zisk je vyšší než stanovené kvórum. Druhým možným výkladem je, že stát zastává názor, že na získání hlasů, jejichž celkový součet představuje méně než stanovené kvórum, strany vynaložily finanční částku, která pro ně nepředstavuje takovou finanční zátěž, je omezila ve svobodné volební soutěži. Pak by ale ztrácela smysl úvaha, která říká, že by se strany mohly získáním příspěvku na úhradu volebních nákladů neoprávněně obohatit.

Vyvážený model, který by zároveň odpovídal výše uvedeným zásadám, by měl splňovat tyto náležitosti.

1. Stanovení maximálních nákladů na volební kampaň u každé strany.

Příspěvek na úhradu volebních nákladů nemůže zajistit rovnost příležitostí ve volbách, pokud by strany nad jeho rámec mohly utratit libovolnou další sumu peněz. Nezáleží příliš na tom, je-li maximální výše nákladů stanovena přímo vyčíslenou sumou či např. jako procento (resp. spíše promile) výdajů státního rozpočtu pro daný rok nebo jako násobek životního minima. Druhá možnost ale může být výhodnější v tom smyslu, že není nutné příslušný zákon novelizovat, např. kvůli růstu inflace.

³⁴ (Autor neuveden) *Guidelines and Report on the Financing of Political Parties*, Benátská komise Rady Evropy, 2001, (online) [http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF\(2001\)008-e.html](http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF(2001)008-e.html).

2. Stanovení výše státního příspěvku jako přiměřený procentuelní díl maximálních nákladů na kampaň.

Motiv je stejný: aby byl naplněn smysl příspěvku, nesmí být příspěvek v porovnání s celkovou sumou, kterou strany mohou za kampaň utratit, zanedbatelný. Zároveň je ale nežádoucí, aby příspěvek tvořil 100 % možných nákladů, protože strany by tak byly zcela závislé na státu a navíc by nebyla žádným způsobem oceněna jejich schopnost získávat prostředky vlastní iniciativou. Přiměřená by byla výše příspěvku někde mezi 50 a 80 % maximálních možných nákladů.

3. Respektování vážnosti volebních úmyslů strany.

Respektování vážnosti volebních úmyslů strany nesmí být zaměňováno s pojmem reprezentativnosti strany. Vážnost volebních úmyslů lze odvodit třemi způsoby, které je třeba uplatňovat zároveň.

- a) Každá politická strana, která se hodlá účastnit voleb, musí splňovat zákonem stanovená kritéria a být řádně zaregistrovaná (viz výklad v předešlých odstavcích).
- b) Je však skutečně potřeba rozlišovat *míru* vážnosti volebních úmyslů jednotlivých stran, které do voleb vstupují.

Je opodstatněné předpokládat, že strana, která kandiduje ve všech volebních obvodech a v každém z nich postaví maximální počet kandidátů, má vážnější volební úmysly než strana, která se voleb účastní např. jen v jednom obvodě a postaví v něm jen třeba pět kandidátů. Lze také předpokládat, že volební kampaň pro takových pět kandidátů bude méně nákladná než kampaň celostátní pro velký počet kandidátů, byť přímou úměrou mezi počtem kandidátů, rozlohou území a výší nákladů na kampaň zřejmě hledat nemůžeme.

Příspěvek na úhradu volebních nákladů by tedy měl být přidělován všem kandidujícím stranám proporcionalně podle počtu postavených kandidátů tak, jako je tomu např. v Maďarsku.

- c) Obavy o vážnost volebních úmyslů kandidujících stran (především těch „malých“) jsou také motivovány pochybnostmi o tom, zda finanční prostředky od státu skutečně využijí na organizaci kampaně. Reálné možnosti těchto stran ve volbách uspět jsou totiž přece jen nízké. Takové strany by se pak mohly voleb účastnit jen proto, aby získaly snadný příjem.

Proto by měly mít strany povinnost prokázat využití poskytnutého příspěvku. Bylo by asi nerealistické, aby stát zákonem stanovil zboží a služby, které lze považovat za přínosné pro volební kampaň. Nicméně to, co všechny státy, které státní příspěvky poskytují, včetně České republiky, požadují už ve stávajících modelech, tedy zveřejňování výročních zpráv obsahujících kapitulu o celkových výdajích strany, je použitelné i v tomto případě.

Zákon by požadoval, aby strany, které příspěvek na úhradu volebních nákladů akceptují, vedly od doby, kdy jim byl poskytnut, až do doby např. měsíc po volbách (kvůli dobám splatnosti faktur či skutečnosti, že strany mohou mít náklady i např. s „odstraňováním následků“ voleb), zvláštní účetnictví. V něm by celkové výdaje strany musely představovat minimálně 100 % výše poskytnutého příspěvku. Toto účetnictví by bylo kontrolovatelné stejným způsobem, jako je tomu u výročních zpráv. V případě, že by strana nebyla schopna využití celého příspěvku nebo jeho

části doložit, byla by jí pod hrozbou sankcí stanovena povinnost nevyužité finance státu vrátit.

Zákon o volbách do Parlamentu České republiky (č. 247/1995 Sb.) de facto maximální výši příspěvku na úhradu volebních nákladů již stanovuje. Zákon přiznává každé straně, která ve volbách získá alespoň 1,5 % platných hlasů, příspěvek ve výši 100 Kč za každý platný hlas. Přitom samozřejmě platí při každém výsledku voleb. Uvažujme tedy výsledek, který je sice v praxi nereálný, ale stát s ním de iure počítá:

- voleb se účastní 100% oprávněných voličů,
- všechny odevzdané hlasy jsou platné,
- všechny politické strany získají ve volbách alespoň 1,5 % hlasů.

Počet oprávněných voličů v parlamentních volbách v roce 1998 byl 8 116 836.³⁵ Stát tedy počítal s vyplacením příspěvku na úhradu volebních nákladů ve výši 811,68 milionu Kč. Můžeme odvodit, že toto je příspěvek, který si stát dle své vlastní kalkulace může dovolit.

Ze zprávy Ústřední volební komise vyplývá, že osmnáct kandidujících stran postavilo ve volbách 1998 celkem 3631 kandidátů.³⁶ Aplikace takového modelu ve volební kampani 1998 by tedy přinesla příspěvek na úhradu volebních nákladů jednotlivým stranám v této výši:

Výše příspěvku na úhradu volebních nákladů podle počtu kandidátů:				
opravených voličů:		8 116 836	výše příspěvku:	811 683 600 Kč
počet kandidátů:		3631	na kandidáta:	223 543 Kč
		kandidátů:	nová výše příspěvku:	výše příspěvku 1998:
	KDU-ČSL	298	66 615 729 Kč	48 331 170 Kč
	NEZ	179	40 014 146 Kč	- Kč
	CAO*	22	4 917 940 Kč	- Kč
	DEU	274	61 250 704 Kč	- Kč
	ODS	298	66 615 729 Kč	149 040 990 Kč
	OK	229	51 191 282 Kč	- Kč
	ČSSD	296	66 168 644 Kč	173 579 400 Kč
	MODS	114	25 483 870 Kč	- Kč
	KSČM	298	66 615 729 Kč	59 269 500 Kč
	SPR-RSČ	298	66 615 729 Kč	23 296 500 Kč
	US	297	66 392 187 Kč	46 223 640 Kč
	DŽJ	240	53 650 252 Kč	16 461 000 Kč
	ČSNS	287	64 156 759 Kč	- Kč
	SDČR*	16	3 576 683 Kč	- Kč
	A2000*	8	1 788 342 Kč	- Kč

³⁵ Šaradín, P. (ed.): *Volby 98*, Doplněk, Brno 2000.

³⁶ ČSÚ: Obyvatelstvo, volby, ediční řada 4, (online) <http://czso.cz/cz/cisla/4/4.htm>.

	PB*	17	3 800 226 Kč	- Kč
	ODA*	194	43 367 287 Kč	- Kč
	SZ	266	59 462 362 Kč	- Kč

*) Tyto strany řádně kandidovaly, avšak nezaplatily volební kauci a stát jim proto nevytiskl hlasovací lístky.

Je zřejmé, že takový systém poskytování příspěvku na úhradu volebních nákladů by značně snížil částky vyplácené stranám, které na něj mají nárok za stávajícího systému, resp. podíl toho druhu příjmu na celkových příjmech stran. V Maďarsku, kde je používán, skutečně např. ve volebním roce 1998 představoval v průměru pouze asi 7 % příjmů stran.³⁷ V České republice se naproti tomu ve stejném roce (ale i v roce 1996 – tyto dva volební roky jsou zatím jediné, v nichž existoval stávající model financování) pohyboval v rozmezí od asi 30 % do 50 %:

Příspěvek na úhradu volebních nákladů jako procento všech příjmů, 1998:

(údaje jsou v fisečních Kč)	ČSSD	ODS	KDU-ČSL	US	KSČM
příjmy celkem	393 007	322 940	154 039	90 335	130 628
příspěvek na úhradu volebních nákladů	173 579	149 041	48 331	46 224	59 269
podíl příspěvku na celkových příjmech	44,3%	46,2%	31,4%	51,2%	45,4%

Povinnost zveřejňovat úplné výroční finanční zprávy včetně výdajů na volby, stejně jako sankce v případě nedodržení této povinnosti, již dnes zákon o politických stranách ustanovuje. Zákon zároveň požaduje každoroční ověření stranického účetnictví nezávislým auditem.

Samotná změna kritérií pro výplatu příspěvku by v ČR byla jistě snadná technicky, nicméně spolu se stanovením maximálních nákladů na kampaň by pravděpodobně za stávající konstelace politických sil, resp. jejich snaze naopak počet aktérů ve volebním souboji co nejvíce omezit, byla zcela neprůchodná.

2.1.1 Volební kauce a příspěvky na volby

Problematika volebních kaucí a příspěvků sice nespadá přímo do oblasti financování *politických stran státem* – jde ve svém smyslu o opak. Představuje však důležitou část tématu financí politických stran obecně.

Praxe vybírání poplatků či kaucí od účastníků voleb bývá obvyklá ve většinových volebních systémech. Volební zákon v České republice nicméně podmiňuje zaplacením volebního poplatku také účast politických stran na volbách do Poslanecké sně-

³⁷ Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.

movny, tedy ve volebním systému poměrného zastoupení. Stává se tak velmi výjimečným, neboť požadavek nemá obdoby v žádném ze států Evropské unie s poměrným volebním systémem.³⁸

Volební kauce

Požadování volební kauce jako podmínky pro účast ve volbách je odůvodňováno potřebou, aby ten, kdo se voleb účastní, prokázal *vážnost* svého volebního úmyslu. Je uplatňováno ve většinových volebních systémech u kandidátů – jednotlivců. U nich stát skutečně nemusí předpokládat, že svoji účast na volbách myslí vážně. Zde je koncepce jiná než u politických stran. V malých volebních obvodech, jaké jsou obvyklé u většinového volebního systému, totiž skutečně může být motivem pro účast ve volbách i pouhá touha „zviditelnit se“. Zájmem státu je však zajistit vážnost voleb, a proto je institut kaucí jako takový přijatelným omezením volného vstupu do voleb (Čl. 20 Listiny).

Aby však kauce měly odrazující, nikoliv vylučující účinek pro výkon pasivního volebního práva, je nutné stanovit je v přiměřené výši. V České republice jsou kauce uplatňovány ve volbách do Senátu. Jejich výše je stanovena na 20 000 Kč na kandidáta. Vzhledem k průměrné čisté měsíční mzdě, která v současné době dosahuje asi 9900 Kč³⁹, lze tuto částku považovat za přiměřenou.

Problém s kaucemi nastává, jestliže jsou, tak jako je tomu v České republice za určitých okolností, nevratné. Český volební zákon stanovuje, že kauce se vrací pouze těm kandidátům, kteří v prvním kole voleb získali alespoň 6 % z celkového počtu platných hlasů v daném volebním obvodu. Kauce ostatních kandidátů se podle téhož zákona nevracejí a stávají se příjmem státního rozpočtu. Volební kauce, jak bylo řečeno, představuje ve své podstatě *záruku*, aby ve volbách nekandidovali ti, kteří tak nečiní z vážných politických důvodů. Usnesl-li se však zákonodárce na výši kauce, usnesl se zároveň na tom, že takto stanovená kauce dostatečnou záruku vážnosti volebních úmyslů představuje. Jinými slovy, zákon dovozuje, že ten, kdo kauci složil, vstoupil do voleb s vážným politickým záměrem. Propadnutí kauce ve prospěch státu tedy *nemůže* z logiky věci být trestem za vstoupení do voleb bez vážných volebních úmyslů, nýbrž představuje ze strany státu finanční trest pro kandidáta za to, že ve volbách neuspěl. Takové počínání státu je však nepřijatelné.

Institut volební kauce skládané jednotlivcem-kandidátem (nikoliv politickou stranou) ve volbách prováděných většinovým volebním systémem za účelem potvrzení vážnosti kandidatury je tedy přípustný za předpokladu, že je kauce stanovena v přiměřené výši a že je *všem* kandidátům po skončení voleb vrácena.

³⁸ Nález Ústavního soudu České republiky č. 243/1999 Sb.

³⁹ ČSÚ: *Mzdy zaměstnanců za rok 2000*, (online), <http://www.czso.cz/cz/cisla/3/31/310901/data/tab1.xls>.

Příspěvek na volby

Institut tzv. *příspěvku na volby*, který se objevil v poslední novele volebního zákona, je unikátním prvkem v poměrném volebním systému s pětiprocentní uzavírací klauzulí, vyskytující se pouze v České republice⁴⁰. Do současné podoby zákona byl pravděpodobně zakomponován jako odpověď na nevoli malých politických stran nad ustanoveními předešlých znění volebního zákona. Ta totiž ukládala politickým stranám, které se rozhodly účastnit voleb, povinnost skládat neúnosně⁴¹ vysokou kauci (200 000 Kč v každém z osmi krajů, tedy 1 600 000 Kč celostátně, resp. podle nikdy neuplatněné novely č. 204/200 Sb. 40 000 Kč v každém z třiceti pěti krajů, tedy 1 400 000 Kč celostátně), která navíc propadla státu, nezískala-li tato strana ve volbách alespoň 5 % hlasů.

Současná podoba zákona tuto částku sice výrazně snížila (15 000 Kč v každém kraji, tedy 210 000 Kč celostátně – počet volebních krajů se mezitím změnil z 8, resp. 35 na 14), zároveň však nepočítá s jejím vrácením žádné z kandidujících stran bez ohledu na volební výsledek. Užití termínu „kauce“, by tak, jak zákonodárce zřejmě usoudil, nebylo na místě (u nevratných částek ve volbách do Senátu však zákon termín kauce nadále používá), a proto zvolil označení „příspěvek na volby“.

Především je třeba se pozastavit nad samotnou existencí institutu „příspěvků“ či „kaucí“ v poměrném volebním systému. Tento systém je totiž založen na principu výběru a diferenciaci, zastupitelský sbor z něj vzešlý by měl v maximální možné míře být odrazem voličského sboru, a proto by tento systém měl obsahovat co nejméně zásahů limitujících účast ve volební soutěži. Má-li být skutečným smyslem „příspěvku na volby“ záměr zabránit tříštění politického spektra, jak jej prezentoval předseda Poslanecké sněmovny Václav Klaus,⁴² je třeba ho odmítnout, neboť k tomu slouží uzavírací klauzule pro vstup do zákonodárského sboru, tedy v případě voleb do Poslanecké sněmovny pět procent všech platných hlasů. V jiných zemích s poměrným volebním systémem a pětiprocentním kvórem (např. Belgie, Dánsko, Německo, Švýcarsko, Švédsko, Norsko, Finsko, Španělsko či Portugalsko⁴³) institut kaucí ani „poplatků“ neexistuje.

„Příspěvek na volby“ je svým názvem i podstatou finanční participací stran na nákladech spojených s konáním voleb. To se ale jeví jako nepřípustné. V § 84 sice zákon stanovuje, že „vzdaje orgánů státní správy, obecních úřadů, okrskových volebních komisí a zastupitelských úřadů spojené s volbami do Poslanecké sněmovny (...) se hradí ze státního rozpočtu“. V inkriminovaném § 31, který povinnost platby příspěvku ustanovuje, je pak tento příspěvek označen za příjem státního rozpočtu. Nicméně článek 22 Listiny základních práv a svobod ukládá státu povinnost „umožňovat a ochraňovat svobodnou soutěž politických sil“. Byť nynější výše tzv. příspěvku

⁴⁰ Odlišné stanovisko soudců JUDr. Vladimíra Klokočky a JUDr. Vladimíra Paula, *Nález Ústavního soudu České republiky č. 161/1996 Sb.*

⁴¹ Výraz „neúnosně“ používám na základě odůvodnění Nálezu Ústavního soudu České republiky č. 243/1999 Sb., který se o výši kaucí v tomto smyslu vyjádřil.

⁴² Nález Ústavního soudu České republiky č. 243/1999 Sb.

⁴³ Odlišné stanovisko soudců JUDr. Vladimíra Klokočky a JUDr. Vladimíra Paula, *Nález Ústavního soudu České republiky č. 161/1996 Sb.*

na volby pravděpodobně není fakticky limitující ani pro malé politické strany, ze zásady nelze podmiňovat účast ve volbách skutečným, tedy nevratným poplatkem, ať už je stanoven v jakékoliv výši. Ústava ČR zajišťuje volné volební právo aktivní (Čl. 2) i pasivní (Čl. 5). Stejně jako je nepřipustné, aby stát vybíral „příspěvek na volby“ od voličů, kteří právě hodlají využít svého volebního práva vhozením hlasovacího lístku do urny, nemůže jím podmiňovat právo řádně zaregistrovaných politických stran být volen. Díkce zákona, podle níž je zaplacením příspěvku podmíněno vytištění hlasovacích lístků straně, která podala kandidaturu v souladu se zákonem, je pak více než nešťastná.

Dojem nepatřičnosti a zbytečnosti zavedeného příspěvku na volby nakonec umocňuje fakt, že jeho výše ve skutečnosti nepředstavuje sice ani bariéru pro vstup do voleb, ale ani záruku vážnosti volebních úmyslů, kterou bylo zavedení příspěvku patrně motivováno. Předpokládejme, že výši kauce vyžadované na kandidátovi do Senátu (20 000 Kč) stanovil zákon jako *nejnižší nutnou*. Každá politická strana musí ze zákona (zákon o politických stranách č. 424/1991 Sb.) mít alespoň tři členy. Pokud by se tedy tři např. recesisté (či jiné osoby bez vážných volebních úmyslů) rozhodli stranu založit a kandidovat ve volbách do Poslanecké sněmovny v jednom volebním kraji, požadovaný příspěvek na volby coby záruka vážnosti jejich úmyslů ve výši 15 000 Kč by byl nižší než nejnížší nutný (5000 Kč pro každého).

Zákonodárce sice po šesti letech sporů o oprávněnosti požadavku platby kaucí či příspěvků (od jejich prvního napadení u Ústavního soudu v roce 1996) stanovil výši příspěvku velmi nízko. Ale tím spíše by vzhledem k pochybnostem o jeho slučitelnosti s ústavou udělal lépe, kdyby od požadavku jakýchkoliv plateb pro vstup do volební soutěže s poměrným systémem upustil zcela.

2.1.2 Příspěvek na činnost

Východiska

Analýza toho druhu financování politických stran musí vycházet ze tří bodů. Za prvé, opět je třeba vzít v úvahu hlavní premisu demokratického státu: *volný vstup politických stran do volební soutěže*. Ten je podpořen příspěvkem na úhradu volebních nákladů, jehož žádoucí rysy byly pospány.

Také všechny další subvence politickým stranám, jestliže je stát poskytuje, musí být poskytovány v souladu s tímto principem. To platí i o příspěvku na činnost. Příspěvek sám je institutem nadstavbovým, protože stát svoji úlohu spočívající v zajištění svobody vstupu do voleb splňuje již příspěvkem na úhradu volebních nákladů. Nadstavbový ale neznamená nadbytečný. Stát totiž tímto příspěvkem doplňuje proces politické konkurence o záměr *zajistit samotnou existenci politických stran*.

Tento záměr odráží *ústavně-institucionální* vnímání politických stran a je podložený úvahou, že (1.) pro fungování zastupitelské demokracie realizované poměrným volebním systémem je nezbytná existence spektra politických stran a (2.) že provoz politické strany je natolik finančně nákladná záležitost, že si politické strany nemohou dovolit jej hradit svépomocí, a stát by na něm měl participovat. Místopředseda ČSSD Pavel Rychetský například přiznává, že: „Ročně (...) jedna kancelář (okresní

ho sídla strany – pozn.) stojí asi 600 tisíc Kč, na území ČR 70 milionů. To je částka, kterou v žádném případě není schopna žádná politická strana získat prostřednictvím členských příspěvků – to je částka, která je touto formou nedosažitelná.⁴⁴

Při určování samotné výše příspěvku na činnost je dále potřeba mít na paměti další premisu demokratického státu, totiž zásadu, že *politické strany jsou odděleny od státu*.

Příklady současných modelů

Pozn.: výplatu příspěvku na běžné náklady upravuje v České republice Zákon o sdružování v politických stranách a politických hnutích č. 424/1991 Sb. Tento zákon poněkud nelogicky označuje složky „příspěvku na činnost“ jako „stálý příspěvek“ a „příspěvek na mandát“ – oba tyto příspěvky jsou „stálé“ naprosto shodně: vyplácejí se „na žádost strany a hnutí po celé volební období každoročně ve dvou pololetních splátkách pozadu“. Přestože tato terminologie není příliš srozumitelná, použiji ji pro zachování jednotnosti v následujících příkladech z jiných zemí.

V sousedním Polsku zákon stanovuje výši celkového státního příspěvku všem stranám relativně, a to jako 20 % nákladů vynaložených státem ve volebním roce na uspořádání parlamentních voleb. 60 % z této částky je rozděleno ve formě stálého příspěvku všem stranám, které ve volbách získaly alespoň 3 % hlasů, proporcčně podle jejich volebního výsledku. Zbylých 40 % je pak rozděleno stranám, které získaly zastoupení v Sejmu či Senátu proporcčně podle počtu mandátů.⁴⁵

Maďarsko stanovuje částku, která bude rozdělena politickým stranám, absolutním limitem, tedy jako nominální položkou státního rozpočtu na daný rok. 75 % této částky tvoří stálý příspěvek a je rozdělen všem stranám, které ve volbách získaly alespoň 1 % hlasů, proporcčně podle jejich volebního výsledku. 25 % je formou příspěvku na mandát rozděleno mezi strany parlamentní – ovšem rovným dílem (označení příspěvek „na mandát“ by se tak vztahovalo na stát, nikoliv na strany).⁴⁶ Tato kritéria jsou doplněna požadavkem, aby celková výše příspěvku na činnost nepředstavovala více než 50 % všech příjmů strany.

V České republice zmíněný § 20 zákona č. 424/1991 Sb. nárok na stálý příspěvek přiznává politickým stranám a politickým hnutím, které ve volbách do Poslanecké sněmovny získaly alespoň 3 % hlasů. Stálý příspěvek činí ročně 6 milionů Kč pro stranu a hnutí, které získaly v posledních volbách do Poslanecké sněmovny 3 % hlasů. Za každých dalších i započatých 0,1 % hlasů obdrží strana a hnutí ročně 200 000 Kč. Obdrží-li strana a hnutí více než 5 % hlasů, příspěvek se dále nezvyšuje, tedy činí 10 milionů Kč ročně. Příspěvek na mandát činí 900 tisíc Kč na člena parlamentu a 250 tisíc Kč ročně na člena zastupitelstva země, kraje či hlavního města Prahy. Odstavec 5 uvedeného paragrafu stanovuje, že „nárok na příspěvek na mandát vzniká, jestliže byl zvolen alespoň jeden poslanec nebo senátor na kandidátní listině strany

⁴⁴ Černý, P., Clough, B.: *Zvyšování transparentnosti politických stran v České republice*, Transparency International Česká republika, Praha 2001, s. 10.

⁴⁵ Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.

⁴⁶ Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.

a hnutí nebo byl zvolen za stranu a hnutí na kandidátní listině koalice ve volbách do Poslanecké sněmovny a do Senátu“. Celková maximální výše příspěvku není v zákoně výslovně zmíněna, můžeme ji však poměrně snadno stanovit (viz dále).

Poznámky k české právní úpravě

Ustanovení odstavce 5 uvedeného paragrafu říká, že „nárok na příspěvek na mandát vzniká, jestliže byl zvolen alespoň jeden poslanec nebo senátor na kandidátní listině strany a hnutí nebo byl zvolen za stranu a hnutí na kandidátní listině koalice ve volbách do Poslanecké sněmovny a do Senátu“. Taková dikce implikuje několik koncepčních chyb, a zasluhuje si tak samostatnou analytickou vsuvku.

Příspěvek na mandát senátora

Fakt, že příspěvek na mandát senátora náleží pouze politické straně nebo hnutí, nikoliv nezávislým kandidátům, je z věcného hlediska špatný ze dvou důvodů.

Za prvé, příspěvek má sice reflektovat přínos *politických stran* pro stát, nikoliv samotných jejich reprezentantů, tedy v tomto případě senátorů. Jejich parlamentní práci totiž stát oceňuje měsíční *mzdou*. Je ale nesporné, že i nezávislý kandidát vykonává politickou funkci. Např. provozování senátorské kanceláře je činností politickou, nikoliv zákonodárnou. Z tohoto pohledu by tedy bylo na místě, aby stát alespoň část příspěvku vyplácel také nezávislým senátorům.

Tento fakt ostatně reflektují i někteří senátoři. Například Václav Fischer sice souhlasí s tím, že by nebylo vhodné, kdyby se „nezávislí kandidáti měli každý rok dostavit do senátní pokladny a dostat na ruku 1 mil. Kč (*nyní 900 000 – pozn.*) s tím, že by nikdo nevěděl, co se s těmito penězi stane,“ zároveň ale dodává, že „by bylo velmi vhodné, kdyby tito nezávislí senátoři obdrželi určitou částku, která by (...) mohla být nižší a kterou by potom používali jako vázané prostředky například na financování své senátorské kanceláře. (...) Navíc nezávislému kandidátu se při volbách nedostane žádné podpory ze strany politické strany a musí svou volební kampaň financovat naprosto sám.“⁴⁷ Jeho názor doplňuje Jaroslava Moserová: „Je pravda, že ta překážka je do jisté míry i finanční, i když já jsem ji (...) překročila. Mě naše strana nedala ani halíř na senátní volby a nějak to šlo. Ale pravda je, že ten provoz je velmi náročný, senátor Fischer dlí v Praze a má tady své lidi. Ale když si představíte, že by někdo ze severní Moravy byl jako nezávislý, tak by k tomu, aby (...) tady mohl fungovat, musel mít někoho, kdo by suploval tajemníka stranického klubu, a to už by pro běžného člověka skutečně bylo neschůdné. Takže též se přimlouvám pro lepší podmínky pro nezávislé kandidáty.“⁴⁸

Za druhé, diskriminace nezávislých senátních kandidátů nastává v českém konceptu financování politických stran také v rovině svobodného vstupu do voleb, který byl diskutován v předešlých kapitolách. Ve volbách do Senátu totiž politické strany

⁴⁷ Černý, P., Clough, B.: *Zvyšování transparentnosti politických stran v České republice*, Transparency International Česká republika, Praha 2001, s. 13.

⁴⁸ Černý, P., Clough, B.: *Zvyšování transparentnosti politických stran v České republice*, Transparency International Česká republika, Praha 2001, s. 14.

mohou financovat kampaň svých kandidátů ze státních příspěvků,⁴⁹ ovšem v případě pasivního volebního práva rovnocenným nezávislým kandidátům stát finančně nijak nepřispívá. Můžeme tak dovodit, že stát finančně podporuje pouze *některé* účastníky senátních voleb (členy politických stran) a jiné sankcionuje za jejich politické nestrannictví.

Příspěvek na mandát krajského zastupitele

Český koncept je výjimečný také tím, že příspěvek na mandát náleží politickým stranám za zastoupení v zastupitelstvech vyšších územně správních celků. Citovaný odstavec 5 § 20 zákona zároveň stanovuje, že příspěvek na mandát zastupitelstva vyššího územně správního celku náleží politické straně *jen tehdy, má-li zároveň také zastoupení v Parlamentu ČR*. Také tento fakt můžeme napadnout pro jeho koncepční nedostatečnost.

Má-li příspěvek na mandát zastupitele „ocenit“ přínos politické strany v podobě její jurisdikční činnosti v zastupitelstvu vyššího územně správního celku, bylo by na místě, aby ocenil jurisdikční činnost *všech* politických stran zastoupených v regionálních parlamentech. Takto koncipovaný příspěvek na mandát ovšem ve skutečnosti oceňuje jurisdikční činnost politických stran v zastupitelstvech krajů, jen pokud ji zároveň vykonávají v Parlamentu ČR.

V podobném duchu lze vznést také další výtku. Rozhodl-li se stát v podobě příspěvku na mandát zastupitele, že je pro něj přínosná činnost stran na *regionální úrovni*, měl by také redefinovat kritéria pro přidělování stálého příspěvku. Ten stanovuje za významnou jen stranu, která prokázala, že reprezentuje alespoň 3 % celkové populace, ve volbách do Poslanecké sněmovny. Lze si ale představit politickou stranu, která v celostátním měřítku dostatečně významná je, ale buď

- má sama zájem působit jen v zastupitelstvech krajů, nebo
- voliči hlasováním určili, že si ji přejí jen v krajských zastupitelstvech (např. proto, že sice nabídla zajímavý program pro regiony, ale nezdá se být kompetentní v oblasti zahraniční politiky, ústavního práva apod.)

V současnosti sice žádná taková strana neexistuje, nicméně tento text má odhalit systémové chyby úpravy financování politických stran. Stálý příspěvek by se dle této logiky měl vztahovat i na ty strany, u kterých součet hlasů ve volbách do zastupitelstev všech čtrnácti krajů dosáhl alespoň 3 % z celkového počtu hlasů odevzdaných v těchto volbách.

⁴⁹ Zákon nijak neurčuje, na co mohou strany státní příspěvky využívat a na co ne. Zároveň zákon nezakazuje politickým stranám financovat kampaň svých kandidátů do Senátu. Praxe přiznávaná veřejně politickými stranami je taková, že předvolební kampaň svých senátních kandidátů z velké části financují.

Analýza

Všechny uvedené země poskytují stálý příspěvek v závislosti na volebním výsledku. Rozlišují přitom mezi stranami tři typy:

- a) strany, jejichž úspěšnost ve volbách byla příliš malá na to, aby vůbec nějaký příspěvek na činnost dostaly,
- b) strany, které dosáhly významného výsledku, ale do parlamentu se nedostaly, takže mohou pobírat stálý příspěvek
- c) strany, které uspěly na tolik, že mají zastoupení v parlamentu, a kromě stálého příspěvku tak pobírají i příspěvek na mandát.

Oddělením příspěvku na mandát od stálého příspěvku stát rozlišuje důležitost dvou druhů stran. Existenci obou druhů stran považuje za přínosnou, neboť zastupují významnou část voličstva. Proto jim poskytuje stálý příspěvek. Za přínosnější však z nich považuje strany, které nesou politickou zodpovědnost. Těm vyplácí navíc příspěvek na mandát.

Zopakujme, že jakýkoliv státní příspěvek nesmí preferovat jedny strany a druhé naopak poškozovat. Jak pro příspěvek na volební náklady, tak pro příspěvek na činnost proto musí platit, že musí být *relativně* stejný pro všechny strany. Jeho nominální výše se tedy může u jednotlivých stran měnit, avšak pro každou stranu musí znamenat stejnou pomoc při hrazení nákladů na činnost. Jen tak může být zachován rovný přístup ke všem stranám.

Volební výsledek jako faktor určující výši nákladů strany na provoz je měřítkem značně nedokonalým. Zároveň je však jediným realizovatelným. Těžko si lze představit jinou úvahu než tu, že strana, která zastupuje více voličů, musí vynakládat větší finanční prostředky, aby poptávku svých voličů po idejích, které v ní spatřují, mohla uspokojit. Pojetí příspěvku na činnost jako „ocenění“ volebního úspěchu strany musíme odmítnout. Stát nemůže strany finančně „oceňovat“ za volební úspěch. Jedinou odměnou, kterou stát stranám může za jejich volební úspěch poskytnout, je účast na politické moci. O tu strany ve volbách usilují, nikoliv o finanční prostředky.

Přízná-li stát za volební úspěch některé straně finanční *výhodu*, nečiní nic jiného, než že konzervuje její pozici získanou ve volbách. Úlohou státu je ale zajistit, aby i v každých následujících volbách byly šance stran uspět rovné.

Protože je stupeň volební úspěšnosti jediné realizovatelné měřítko pro stanovení výše nákladů stran na činnost, můžeme jej akceptovat. Zároveň můžeme považovat za přijatelnou tu úvahu zákonodárců, že strana, která nezastupuje významnou část voličů, žádný příspěvek na činnost pobírat nemá. Stát má totiž hájit zájmy společnosti. Politické strany zájmy společnosti reprezentují, a proto je jejich existence pro stát nezbytná. Ale jestliže voliči svým hlasováním určili, že některá strana jejich zájmy nereprezentuje, nepřísluší státu, aby jí v činnosti pomáhal.

Otázkou je, kde leží hranice mezi významnou a nevýznamnou částí společnosti. Polsko ji vidí ve třech 3 %, Německo v 0,5 % obyvatel. Úvahy ostatních zemí se pohybují zpravidla v tomto rozmezí (viz kap. 2. 1). Český zákonodárci je ale poněkud schizofrenní. Pokud u příspěvku na úhradu volebních nákladů spatřuje hranici reprezenta-

tivnosti (jakkoliv by ze zásady u tohoto druhu příspěvku žádnou takovou hranici stanovovat neměl) v 1,5 %, pak u příspěvku na činnost ji vidí ve dvojnásobku.

Další úvahu je třeba směřovat k rozdílnému přístupu zákonodárců k neparlamentním a parlamentním stranám. Předpokládejme, že v každé z uvedených zemí měl zákonodárce na paměti princip nepreferování jakékoliv strany a že k poskytování příspěvku „na mandát“ ho tedy vedla úvaha, že výkon mandátu s sebou objektivně nese vyšší náklady pro parlamentní strany. (Princip jakéhokoliv finančního „ocenění“ politické zodpovědnosti, kterou tyto strany v porovnání s neparlamentními stranami mají, musíme totiž z důvodů formulovaných výše odmítnout.) Považujme tuto úvahu za opodstatněnou s tím, že účast v zákonodárném sboru pro strany znamená nutnost nesoustředit se jen na vnitřní chod, ale také na kvalitu parlamentní činnosti.

Jestliže výkon mandátu pro strany objektivně představuje jisté náklady, je otázkou, jaké tyto náklady jsou a nakolik souvisejí s počtem zastávaných mandátů. Srovnajme opět úvahy českého, polského a maďarského zákonodárce. Aby bylo srovnání přehledné, vyjděme z teoretického modelu, v němž složení Poslanecké sněmovny, Senátu i krajských zastupitelstev odpovídá výsledkům voleb do Poslanecké sněmovny z roku 1998.⁵⁰ Ze stejného důvodu neberme v úvahu rozdělování mandátů ve skruti-
niích.

Univerzální výsledek voleb:			
	volební zisk		
	absolutně	relativně	mandáty
ČSSD	32,31%	33,8%	36,4%
ODS	27,74%	29,0%	31,3%
KSČM	11,03%	11,5%	12,4%
KDU-ČSL	9,00%	9,4%	10,1%
US	8,60%	9,0%	9,7%
SPR-RSČ	3,90%	4,1%	x
DŽJ	3,09%	3,2%	x
	95,67%	100,0%	100,0%

Abychom mohli zřetelně sledovat tok peněz z příspěvku na činnost jednotlivým stranám, které se pro něj kvalifikovaly, sledujme, jaká část příspěvku na činnost je stranám přidělena ve formě stálého příspěvku a jaká ve formě příspěvku na mandát. Český zákonodárce proporce těchto příspěvků výslovně neuvádí, proto je musíme zjistit z absolutních čísel odpovídajících výsledku voleb:

⁵⁰ Údaje o výsledku voleb: ČSÚ: *Výsledky voleb v jednotlivých volebních krajích a okresech*, <http://www.czso.cz/cz/cisla/4/42/260598/data/tab3a.xls>.

Způsob vyčíslení českého modelu:		
(*= miliony Kč)		
	stálý příspěvek	
	vol. zisk	na stranu*
ČSSD	32,31%	10,0
ODS	27,74%	10,0
KSČM	11,03%	10,0
KDU-ČSL	9,00%	10,0
US	8,60%	10,0
SPR-RSČ	3,90%	7,8
DŽJ	3,09%	6,2
	celkem	64,0

		příspěvek na mandát		
		mandátů	na mandát*	celkem*
	Posl. sněmovna	200	0,9	180,0
	Senát	81	0,9	72,9
	Zastupitelstva	730	0,25	182,5
			celkem	435,4
	stálý příspěvek absolutně* a v %	64,0	12,8	
	příspěvek na mandát absolutně* a v %	435,4	87,2	
		499,4	100,0	

Z tohoto propočtu vyplývá, že 12,8 % příspěvku na činnost tvoří stálý příspěvek a 87,2 % tvoří příspěvek na mandát. Jinými slovy, že z každých sto korun příspěvku na činnost jde 12,80 Kč na vrub stálého příspěvku a 87,20 Kč na vrub příspěvku na mandát.

Tok peněz z příspěvku na činnost jednotlivým stranám tedy probíhá s každou stokorunou následovně:

Výpočet podle stávajícího českého modelu:					
	Z každých 100,- Kč příspěvku je přiděleno			př. na mand. procentuálně	
	stálý	na mandát	celkem		
ČSSD	2,0 Kč	31,8 Kč	33,8 Kč	97,2 Kč	94%
ODS	2,0 Kč	27,3 Kč	29,3 Kč		93%
KSČM	2,0 Kč	10,8 Kč	12,8 Kč		84%
KDU-ČSL	2,0 Kč	8,8 Kč	10,9 Kč		82%
US	2,0 Kč	8,5 Kč	10,5 Kč		81%
SPR-RSČ	1,6 Kč	x	1,6 Kč	2,8 Kč	v průměru: 87%
DŽJ	1,2 Kč	x	1,2 Kč		
	12,8 Kč	87,2 Kč	100,0 Kč	100,0 Kč	

Český zákonodárce zvolil úvahu, že stálý příspěvek se u parlamentních stran nemá zvyšovat v závislosti na jejich velikosti (resp. volební úspěšnosti), ale že má zůstat v konstantní výši. Naopak příspěvek za mandáty má růst přímo úměrně jejich počtu (v našem přehledu vyjádřeno volební úspěšností). To ve svém důsledku znamená, že podíl příspěvku na mandát na příspěvku na činnost u stran roste: u nejsilnější parlamentní strany tvoří 94 % procent, u nejslabší 81 %. V průměru pak příspěvek na mandát u parlamentních stran představuje 87 % příspěvku na činnost.

Jakkoliv z věcného hlediska na tom příliš nezáleží, neboť i v tomto modelu roste výše příspěvku na činnost pro jednotlivé strany spolu s jejich volební úspěšností (byť ne přímo úměrně – viz dále), koncepčně obsahuje český model chybu. Příspěvek na mandát by ze své podstaty neměl tvořit většinu příspěvku na činnost, ale měl by, jak bylo vysvětleno výše, představovat „nadstavbu“ odrážející náklady spojené výkonem mandátů v jednotlivých sborech. Jeho růst v závislosti na počtu mandátů je opodstatněný. Konsekvntně, stálý příspěvek by měl odrážet velikost strany, neboť jeho smyslem je přispět na její chod. Jiné měřítko nákladů na chod strany než její volební úspěšnost si přitom lze stěží představit. Dominuje-li v příspěvku složka „na mandát“, jako by tím stát nebral v úvahu náklady strany na mimoparlamentní činnost.

Aplikujme nyní na tentýž volební výsledek a při stejných zjednodušeních model maďarský. Podle něj je státní příspěvek rozdělen v poměru 75:25 ve prospěch stálého příspěvku, přičemž příspěvek na mandát je mezi parlamentní strany rozdělen stejným dílem.

Výpočet podle maďarského modelu:					
	Z každých 100,- Kč příspěvku je přiděleno				př. na mand. procentuelně
	stálý	na mandát	celkem		
ČSSD	25,3 Kč	5,0 Kč	30,3 Kč	94,5 Kč	16%
ODS	21,7 Kč	5,0 Kč	26,7 Kč		19%
KSČM	8,6 Kč	5,0 Kč	13,6 Kč		37%
KDU-ČSL	7,1 Kč	5,0 Kč	12,1 Kč		41%
US	6,7 Kč	5,0 Kč	11,7 Kč		43%
SPR-RSČ	3,1 Kč	x	3,1 Kč	5,5 Kč	v průměru:
DŽJ	2,4 Kč	x	2,4 Kč		31%
	75,0 Kč	25,0 Kč	100,0 Kč	100,0 Kč	

Úvaha maďarského zákonodárce se ubírá oproti českému modelu zcela proti-
chůdným směrem. Je přitom koncepčně správnější v tom, že (1.) příspěvek na mandát
tvorí menší (třetinový) díl stálého příspěvku a že (2.) stálý příspěvek roste s velikostí
(volební úspěšností) stran. Stanovení příspěvku na mandát ve stejné výši pro všechny
parlamentní strany vede k jistému zvýhodnění stran s malým počtem mandátů (tvorí
43% celkového příspěvku u nejslabší, avšak pouze 16 % u nejsilnější strany) a jeho
výše přispívá k tomu, že „nůžky“ mezi voličsky nejslabší a nejsilnější stranou jsou
méně rozevřeny (2,4 Kč–30,3 Kč, zatímco dle českého modelu 1,2 Kč–33,8 Kč).

Avšak stanovení stejné výše příspěvku na mandát bez ohledu na počet zastávaných
mandátů je diskutabilní. Za prvé, je spíše oprávněnější předpokládat, že výkon např.
padesáti mandátů je spojen s vyššími finančními nároky než výkon např. mandátů tří.
Za druhé, takový systém vytváří výrazný rozdíl mezi dvěma voličsky relativně stejně
silnými stranami, z nichž jedna má zastoupení v parlamentu a druhá ne.

Také v polském modelu je pro stálý příspěvek vyhrazen větší díl prostředků než
pro příspěvek na mandát (60:40). Avšak oba příspěvky jsou stranám přiznávány
proporčně podle poměru získaných hlasů.

Výpočet podle polského modelu:					
	Z každých 100,- Kč příspěvku je přiděleno				př. na mand. procentuelně
	stálý	na mandát	celkem		
ČSSD	20,3 Kč	14,6 Kč	34,8 Kč	95,6 Kč	42%
ODS	17,4 Kč	12,5 Kč	29,9 Kč		42%
KSČM	6,9 Kč	5,0 Kč	11,9 Kč		42%
KDU-ČSL	5,6 Kč	4,1 Kč	9,7 Kč		42%
US	5,4 Kč	3,9 Kč	9,3 Kč		42%
SPR-RSČ	2,4 Kč	x	2,4 Kč	4,4 Kč	v průměru:
DŽJ	1,9 Kč	x	1,9 Kč		42%
	60,0 Kč	40,0 Kč	100,0 Kč	100,0 Kč	

Protože z *obou* příspěvků dostane nejvíce nejsilnější strana a nejméně strana nejslabší, jsou pomyslné nůžky mezi těmito stranami rozevřeny ze všech tří modelů nejvíce. Podstatný rozdíl oproti oběma předchozím příkladům je v tom, že „příplatek“ na mandát tvoří u všech stran stejný díl celkového příspěvku na činnost. Tento model se jeví jako koncepčně nejsprávnější, i když je samozřejmě možné diskutovat o tom, zda „příplatek na mandáty“ představující 42 % příspěvku na činnost je adekvátní či nikoliv.

Koncepční správnost polského modelu lze dokreslit ještě na jednom srovnání. To vychází opět ze skutečnosti, že příspěvek na mandát představuje v českém a maďarském systému u jednotlivých stran odlišný podíl na úhrnném příspěvku. Protože jsme ve všech příkladech srovnávali rozdělení přesně jednoho sta peněžních jednotek (zvolili jsme české koruny), můžeme snadno zjistit, do jaké míry celková výše příspěvku na činnost koresponduje s volebním výsledkem stran. Uvažujme přitom vzájemný poměr voličské úspěšnosti jen těch stran, které se pro příspěvek na činnost kvalifikovaly (v tabulkách je nazván „relativním volebním ziskem“).

Spravedlivost" jednotlivých modelů	model			příspěvek na činnost relativní volební zisk
	český	polský	maďarský	
ČSSD	1,00	1,03	0,90	
ODS	1,01	1,03	0,92	
KSČM	1,11	1,03	1,18	
KDU-ČSL	1,15	1,03	1,28	
US	1,16	1,03	1,31	
SPR-RSČ	0,38	0,60	0,75	
DŽJ	0,38	0,60	0,75	

Z tabulky vidíme, že výše příspěvku na činnost koresponduje s volebním ziskem ve všech třech případech u neparlamentních stran, pouze v případě polského modelu ale respektuje volební výsledek i u stran, které získaly příspěvek na mandát. Z maďarského a českého systému profitují malé parlamentní strany.

2.1 Poznámky k nepřímému financování z veřejných zdrojů

Nepřímé financování politických stran zaujímá v celé problematice státní podpory stranám specifické místo, protože (1.) alespoň některé jeho formy jsou nevyhnutelné a v podstatě není na vůli státu, zda je poskytovat bude nebo ne, a (2.) přestože je velmi adresné, otevřené a má oporu v legislativě, je velmi obtížné vyčíslit ho.

Nevyhnutelnost nepřímého financování je patrná ze skutečnosti, že je v řadě případů nelze rozlišit, např. výkon parlamentní funkce státem od práce pro politickou stranu. Příkladem zmíněným již v kapitole o příspěvku na činnost je provozování poslaneckých a senátních kanceláří, ale nabízejí se i další – v případě České republiky např. náhrada cestovného, využívání služebních telefonů, automobilů a podobně.

Zbytné příspěvky tohoto typu představuje např. poskytnutí vysílacího času ve veřejnoprávních médiích v době předvolební kampaně či daňové zvýhodnění darů politickým stranám.

Zastavme se nejprve u posledně zmíněného. Daňové zvýhodnění sponzorských darů český právní řád nezná, je však poměrně rozšířené – existuje např. v Belgii, Portugalsku, Řecku či Německu.⁵¹ Je žádoucí, aby tam, kde se uplatňuje, byly rozlišovány dary od fyzických osob (jejichž hledání nutí strany být „viditelné“ ve veřejném životě) od darů osob právnických, které mohou být spojeny s nežádoucími vlivy na strany. Např. německý zákon proto dary od právnických osob naopak daňově znevýhodňuje.⁵² Domnívám se, že hodnocení tohoto způsobu podpory stranám je značně ambivalentní a nikoliv velmi pozitivní, jak uvádí např. Vojtěch Šimíček.⁵³ Za prvé, zkušenost z České republiky ukazuje, že drtivá většina nejasností ohledně financování politických stran v devadesátých letech vyvěrala z obcházení daňových zákonů. Politické strany jsou velmi vynalézavé v hledání způsobů jak učinit své financování neprůhledným, a je tedy důvod se domnívat, že zavedení podobných pravidel by ještě více přispělo ke snaze stran zkeslovat údaje o svých dárcích. Za druhé, daňové zvýhodnění se vztahuje na politické strany, proto není důvod se domnívat, že by k poskytování darů motivovalo dárce samotné. Mnohem průhlednější pro stát a promotivační pro dárce by byla např. možnost odpisu darů stranám z daní.

Vyhrazení vysílacího času ve veřejnoprávních médiích pro předvolební prezentaci stran je běžné ve většině evropských zemí. Zpravidla je doprovázeno zákazem nákupu dalšího reklamního času, avšak existují výjimky. Např. v Polsku mají strany nárok na 15 hodin v celostátním vysílání Polské televize a 30 hodin v celostátním vysílání Polského rozhlasu. Na regionálních okruzích těchto médií je to navíc 10 hodin (TV), resp. 15 hodin (rozhlas). Stranám je nicméně dovoleno nakupovat si další reklamní čas – a to i v soukromých rozhlasových a televizních stanicích. Sazby za tyto reklamy však ze zákona nesmí překročit 50 % běžných komerčních sazeb.⁵⁴

V České republice dochází k poněkud kuriózní situaci, kdy zákon o volbách do Parlamentu (č. 247/1995 Sb.) vysílací čas v České televizi a Českém rozhlasu přiřazuje stranám *povinně* bez ohledu na to, zda jej využít chtějí či nikoliv. Ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1998 např. KDU-ČSL a US⁵⁵ vlastní spot nedodaly a čas věnovaly některým humanitárním organizacím. Avšak i v takovém případě je vysílací čas vyhrazen pouze jim. Zákon stanovuje, že pro strany je v každém ze zmíněných médií vyhrazeno 14 hodin vysílacího času, který si rozdělí rovným dílem. Pořadí jednotlivých spotů určí los.

⁵¹ Šimíček, V.: *Poznámky k financování politických stran*, Politologický časopis 1/95, s. 21.

⁵² Šimíček, V.: Ústavně právní principy financování politických stran a jejich naplňování v České republice, in: (bez autora) *Financování politických stran*. Seminární bulletin, Transparency International Slovensko, Bratislava 2000, s. 60.

⁵³ Šimíček, V.: Ústavně právní principy financování politických stran a jejich naplňování v České republice, in: (bez autora) *Financování politických stran*. Seminární bulletin, Transparency International Slovensko, Bratislava 2000, s. 60.

⁵⁴ Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.

⁵⁵ Šaradín, P. (ed.): *Volby 98*, Doplněk, Brno 2000.

Do kategorie státního financování však bezplatné poskytnutí vysílacího času můžeme zařadit jen nepřímou. Veřejnoprávní média totiž státu tento čas nijak neúčtují. Nesprávná by byla i úvaha, že strany ušetří na platbě za reklamu, kterou by si jinak musely hradit samy, neboť zákon o rozhlasovém a televizním vysílání č. 468/1991 Sb. reklamu politických stran a hnutí, ale i jejich jednotlivých představitelů a nezávislých kandidátů, zakazuje. Můžeme pouze odvodit, že obě – *státem* vlastněná – média by jinak mohla tento čas využít k tvorbě zisku, např. vysíláním reklamy. Zajímavé by pak bylo skutečné komerční ocenění tohoto času. Tiskový mluvčí České televize Nikolaj Savický tvrdí, že přesné sazby např. za minutu reklamy neexistují, určují se jako souhrn mnoha faktorů.⁵⁶ U spotů vysílaných v rámci předvolební kampaně v roce 1998 v ČT ale takové vyčíslení existuje: předseda DEU požádal v lednu 1999 Českou televizi o ocenění stopáží, v nichž na základě usnesení Městského soudu v Praze ČT neodvysílala prezentaci jeho strany. Mediální zastupitelství ČT inkriminovaných sedm minut rozložených v různých denních dobách ocenilo na 810 tisíc Kč.⁵⁷ Zákonem určených 14 hodin tedy (byť jistě dávce nepřesnosti se nemůžeme vyhnout) představovalo 97,2 milionu Kč, pro každou ze třinácti kandidujících stran tedy asi 7,5 milionu Kč.

Taková částka, pojata v absolutní výši, přitom v objemu volebních financí stran zřejmě není zanedbatelná. Odvodíme-li výši nákladů na volební kampaň ze státního příspěvku na jejich úhradu, pak ten v roce 1998 představoval u KSČM necelých 60 milionů, u KDU-ČSL 48,3 milionu a u US 46 milionů. U posledně zmíněné strany by tedy „dar“ v podobě vysílacího představoval asi 16 % nákladů. (ČSSD: 178 mil., ODS 149 mil.)⁵⁸ Jeho relativní hodnotu nicméně snižují do určité míry výsledky průzkumů veřejného mínění, které zjistily mizivý vliv volebních spotů na rozhodování voličů.⁵⁹

V „povinném“ přidělování vysílacího času se mimochodem český zákonodárce dopustil dalšího koncepčního nedostatku. Zákon totiž přiřazuje vysílací čas všem stranám, jejichž kandidátní listiny byly řádně zaregistrovány. Jak bylo zmíněno v kapitole o volebních kaucích, řádná registrace přitom ještě neznamená účast na volbách: pokud volební komisi řádně zaregistrovaná strana nezaplatí příspěvek na volby, stát jí nevytiskne hlasovací lístky. To byl ve volbách 1998 případ ODA, Alternativy 2000 a dalších tří uskupení. Česká televize si v jejich případě zákon (vcelku logicky) poněkud reinterpretovala a čas rozdělila pouze stranám, kterým voliči svůj hlas dát mohli. Stejně postupoval Český rozhlas. Ten se ale mj. ocitl ve složité situaci při hledání řešení jak naložit s časem vyhrazeným pro US a KDU-ČSL, které mu místo svých spotů nedodaly žádnou náhradu. Čro se rozhodl vysílat v jejich čase hudbu, byť tím patrně porušil zákon.

Zcela přesně lze vyčíslit také část nákladů státu spojených s činností poslaneckých klubů. (Tento druh státního příspěvku je přesto řazen pod nepřímé financování, protože není určen přímo samotným politickým stranám.) Zákon o jednacím řádu

⁵⁶ Nikolaj Savický, tiskový mluvčí České televize, telefonický rozhovor učiněn 20. prosince 2001.

⁵⁷ Nikolaj Savický, tiskový mluvčí České televize, dopis ČT Ratiborovi Majzlíkovi ze dne 8. února 1999.

⁵⁸ Výroční zprávy politických stran.

⁵⁹ Šimíček, V. (ed.): *Volební kampaň v České republice*, MPÚ, Brno 2000, s. 50.

Poslanecké sněmovny č. 90/1995 Sb. v § 78 ustanovuje, že „poslanecké kluby jsou oprávněny používat ke své činnosti místnosti v prostorách Sněmovny včetně potřebných technických prostředků“. Dále dodává, že „na úhradu nákladů se poslaneckým klubům poskytuje příspěvek z rozpočtu Sněmovny, a to v závislosti na počtu poslanců, kteří jsou členy jednotlivých klubů“. Výši tohoto příspěvku určuje sněmovna každoročně formou usnesení. Zákon obsahuje „britský“⁶⁰ prvek, když poslaneckým klubům nevládních stran přiznává 1,3 krát vyšší dotaci než klubům vládních stran. V usneseních Poslanecké sněmovny jsou pak tyto náklady konkretizovány jako výdaje za spotřební materiál, drobné předměty do výše 20 000 Kč za kus, výdaje za pohoštění při pracovních jednáních klubů, výdaje za činnost pracovníků poslaneckých klubů, za odborná stanoviska a posudky expertů, za pronájem jednacích místností mimo areál Poslanecké sněmovny apod.⁶¹

Výše tohoto příspěvku se v jednotlivých letech příliš nemění. V roce např. 1997 představovala měsíčně 20 000 Kč a 2800 Kč na člena klubu⁶², v roce 2001 to bylo 23 100 Kč, resp. 3230 Kč.⁶³ Snadno lze tedy spočítat, že např. v roce 2001 byly poslaneckým klubům poskytnuty příspěvky v této výši:

Příspěvek poslaneckým klubům, rok 2001:

poslanecký klub	členů	výše příspěvku
ČSSD (vládní)	74	3 145 440 Kč
ODS (nevládní)	63	3 534 804 Kč
KSČM (nevládní)	24	1 569 672 Kč
KDU-ČSL (nevládní)	20	1 368 120 Kč
US (nevládní)	17	1 216 956 Kč
	celkem	10 834 992 Kč

(Pozn.: u US je po odchodu poslanců Marie Machaté a Vladimíra Paulíka z poslaneckého klubu uveden počet členů 17.)

⁶⁰ Británie: V této zemi neexistuje přímé státní financování. Stát politické strany podporuje pouze nepřímo. Jednou ze základních forem nepřímé podpory je financování parlamentní činnosti. Přitom platí, že na tuto podporu mají nárok pouze opoziční strany (podle počtu dosažených mandátů a obdržených hlasů). Vládní strana si výdaje, spojené s parlamentní prací, hradí prostřednictvím příslušných ministerstev. (16)

⁶¹ *Usnesení Poslanecké sněmovny č. 1479 z 34. schůze 28. února 2001*, (online), <http://www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?C=107&T=k1998psp3u>.

⁶² *Usnesení Poslanecké sněmovny č. 375 z 11. schůze 11. června 1997*, (online), <http://www.psp.cz/eknih/1996ps/usneseni/u0375.htm>.

⁶³ *Usnesení Poslanecké sněmovny č. 1479 z 34. schůze 28. února 2001*, (online), <http://www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?C=107&T=k1998psp3u>.

Také v souvislosti s ustanoveními o hrazení nákladů poslaneckých klubů v zákoně o jednacím řádu PS je namísto podotknout, že vnáší do té části legislativy, která upravuje financování politických stran, závažný koncepční nedostatek. Zmíněný zákon totiž říká, že poslanci se mohou sdružovat v poslaneckých klubech pouze „podle příslušnosti k politickým stranám (...), za něž kandidovali ve volbách,“ a dále že „poslanci příslušející k jedné politické straně mohou vytvořit pouze jeden poslanecký klub“. Příspěvek je tedy přidělován klubům výhradně podle příslušnosti k politické straně a to na úhradu nákladů spojených s parlamentní prací. Zákodárce by pak (1.) měl objasnit, proč podle zákona o sdružování v politických stranách považuje za nutné, poskytovat stranám (další) příspěvek na mandát, popř. proč v několikasetnásobné výši 900 tisíc Kč na poslance a rok. (2.) V ustanoveních zákona o jednacím řádu PS, která ve svém důsledku nepřiznávají hrazení nákladů poslancům, kteří nejsou členy žádného poslaneckého klubu, je pak opět pravděpodobný rozpor s Čl. 21 Listiny, podle něhož mají všichni za rovných podmínek přístup k voleným funkcím. Stejně jako v kapitole o příspěvku na činnost, i zde je totiž na místě úvaha, že rovný přístup k funkci poslance s sebou nese také nutnost rovných podmínek pro její výkon.

2.2 Výše státních příspěvků v kontextu ostatních příjmů stran

Celková výše státních příspěvků politickým stranám musí být omezena jak absolutně, tak relativně. Tato nutnost je dána dvěma záměry. První vychází z povahy a funkce politických stran. Ty mají především formulovat zájmy společnosti a tedy hledat legitimitu svojí existence v dostatečné míře reflexe svých programů a své politiky ze strany veřejnosti. Z hlediska způsobu utváření zákonodárného sboru se tak děje prostřednictvím voleb. Mechanismus výkonu moci vyžaduje, aby se volby konaly v periodách několika let. Ovšem primární funkce politických stran musí být plněna i mimo rámec volebního aktu. Strany musejí *neustále* hledat a nacházet zázemí ve společnosti. Má se tak dít rovněž formou hledání finančního zázemí. Politické strany jsou především zájmové organizace a toto pojetí implikuje dostatečnou ochotu jejich příznivců vyjádřit svoji sounáležitost participací na nákladech spojených s jejich chodem. Druhé východisko je ústavně právní, institucionální. Je vyjádřeno v Článku 20 Listiny, který vyžaduje, aby politické strany byly odděleny od státu. Obě tato východiska je přitom nutné vnímat jako vzájemně propojená a doplňující se. Díky jednotlivých zákonů z nich musí vycházet.

Absolutní výše příspěvku by měla odrážet finanční možnosti státu. Stanovovat v tomto smyslu vhodná kritéria není dost dobře možné, není to ani potřeba. Německý zákonodárce např. stanovil absolutní výši na 230 mil. bývalých marek,⁶⁴ maďarský a polský zákonodárce ji uvádí v rozpisu státních rozpočtů. Český zákonodárce žádný limit výslovně neuvádí, vyplývá však z podmínek daných jednotlivými zákony. Srovnání by nicméně možné bylo, např. porovnáním poměru absolutní výše příspěvku

⁶⁴ (Autor neuveden) *Party and Candidate Financing* (online), <http://www.aceproject.org/main/english/pc/menu.htm>, navštíveno 16. 6. 2001.

k HDP. Mnohem důležitější je omezení relativní. To určuje, jakou část celkových příjmů strany mohou představovat příjmy od státu. Má-li být politická strana oddělena od státu a zakotvena ve společnosti, vede to k závěru, že

1. příjmy od státu by neměly tvořit více než polovinu příjmů strany (neboť v opačném případě by již tvořily *většinu* příjmů a stranu by tak za nezávislou na státu bylo možné považovat jen z čistě institucionálního hlediska),
2. vlastní příjmy strany by měly pocházet od co nejširšího sboru dárců (neboť jak podnikatelská činnost stran, tak čerpání finančních zdrojů od několika klíčových sponzorů vede elitářství, k odcizení stran a ke ztrátě charakteru zájmového sdružení).

V historickém vývoji otázky financování politických stran přichází fáze stanovování limitu státního financování – logicky – jako poslední. Po poznání států, že pro existenci stranického systému a pro naplnění principu rovného přístupu k volbám je nutná jistá forma participace na finančních nákladech stran, po fázi upřesňování podmínek a kritérií pro její přiznání a po fázi precizace kontroly stranických financí přichází potřeba omezení objemu státních příspěvků jako výsledek zjištění, že v důsledku předešlých kroků již nepředstavuje státní financování „podporu“, ale hlavní zdroj příjmů. V úvodní kapitole jsem tuto fázi nazval podmiňováním. Takové označení je na místě, neboť relativní limitace státních příspěvků spočívá, v zemích, kde existuje, v požadavku, aby strany příspěvky od státu vyvažovaly alespoň stejně vysokými vlastními příjmy.

Typickým příkladem takového vývoje je Maďarsko. Po zkušenosti z první poloviny 90. let, kdy státní příspěvek politickým stranám krátce po té, co byl zaveden, začal představovat extrémně vysoký podíl v příjmech stran (v roce 1990 tvořil 93 % příjmu Nezávislé maloroľnické strany a 88 % příjmu Křesťansko-demokratické lidové strany, ještě v roce 1995 pak např. 90 % všech příjmů Svazu svobodných demokratů⁶⁵), zákonodárce stanovil, že příspěvek, pro který se strany kvalifikovaly, bude vyplacen jen do výše jednoho násobku vlastních příjmů stran.⁶⁶ Státní příspěvek tak v rozpočtech stran nemůže tvořit více než polovinu příjmů.

Takové opatření jistě zabraňuje závislosti stran na státu. Nemotivuje nicméně strany k tomu, aby prostřednictvím hledání jiných finančních zdrojů rozšiřovaly své zakotvení ve společnosti. Způsob, jak dosáhnout i tohoto cíle, představuje například model německý: v něm zákonodárce stranám nabízí příspěvek 50 % ke každému členskému příspěvku, který strana získá.⁶⁷ (Zároveň ovšem limituje maximální možnou výši členského příspěvku. To je dnes již rozšířené opatření v mnoha zemích včetně České republiky. Jeho smyslem je zabránit vykazování sponzorských darů jako „mi-

⁶⁵ Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.

⁶⁶ Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.

⁶⁷ (Autor neuveden) *Party and Candidate Financing* (online), <http://www.aceproject.org/main/english/pc/menu.htm>, navštíveno 16. 6. 2001.

možných členských příspěvků“. Členské příspěvky se totiž jednak nezdaňují a jednak nepodléhají povinnosti zveřejnit jejich dárce.)⁶⁸

Česká právní úprava nereflakuje ani jeden z těchto cílů. Zároveň se však zavedení podobných opatření zatím nejeví jako aktuálně nutné. V porovnání s ostatními středoevropskými zeměmi se totiž podíl příjmů od státu na celkových příjmech stran dlouhodobě jaksi „sám od sebe“ udržuje na hranici blízké čtyřiceti procentům u KDU-ČSL a KSČM padesáti procentům u ostatních stran. V období let 1995–2000 představoval u jednotlivých stran přímý státní příspěvek v úhrnu průměrně⁶⁹

56,7 % u US (u této strany se jedná o období 1998–2000),

53,9 % u ODS,

52,3 % u ČSSD,

39,1 % u KSČM a

38,2 % u KDU-ČSL.

O něco problematičtěji se v příjmové struktuře stran jeví podíl členských příspěvků na celkových příjmech. S výjimkou ODS, která jej ve stejném období (1995–2000) vykazuje ve výši asi 2,8 tisíce Kč ročně, je přitom průměrný členský příspěvek u ostatních stran zhruba stejně vysoký a pohybuje se v rozmezí od⁷⁰

1,1 tisíce Kč u KDU-ČSL, přes

1,4 tisíce Kč u ČSSD, až po

1,6 tisíce Kč u US (1998–2000) a u KSČM ročně.

Rozdíly v podílu členských příspěvků u jednotlivých stran tedy nevycházejí např. z odlišných finančních možností členů, ale jsou dány velikostí členské základny. Ta se u jednotlivých stran značně liší. Zatímco počet členů KDU-ČSL a KSČM představuje dohromady přes 82 % všech členů parlamentních politických stran, členy ODS, resp. ČSSD, je přibližně 8 % straníků a Unie svobody je se svými asi třemi tisíci členy z 210 tisíc straníků stranou čistě volebního typu.⁷¹ Pro poslance ODS Marka Bendu je takové rozložení členstva politických stran důvodem k odmítnutí německého modelu, popsaného v předešlých odstavcích: „Kdyby stát ještě přispíval ke členským příspěvkům, jako je tomu v Německu, posílilo by to především člensky silné strany, tedy KSČM a KDU-ČSL.“⁷² Takový názor je třeba považovat za chybný, protože ustanovení německého zákona o politických stranách nemá odměňovat strany za stávající počet členů (to by nedávalo smysl, protože by se tak jen zvýšil podíl státních financí ve stranických pokladnách), ale má povzbuzovat k získávání členů (a členských příspěvků) nových. Jiří Pehe k masovosti členských základen KSČM a KDU-ČSL poznamenává, že tyto strany „nemají příliš velký potenciál ke zvětšování počtu svých členů,

⁶⁸ Např. KDU-ČSL vykazuje ojedinele v roce 1996 více než stoprocentní nárůst členských příspěvků. Nikdy tento podezřelý výkyv neobjasnila.

⁶⁹ Pramen: výroční finanční zprávy jednotlivých stran.

⁷⁰ Prameny – výše členských příspěvků: výroční finanční zprávy jednotlivých stran, počet členů: Sokol, P., Mrklas, L.: *Politická mapa České republiky*, Parlamentní zpravodaj 1/2002, s. 19.

⁷¹ Údaje o počtech členů: Sokol, P., Mrklas, L.: *Politická mapa České republiky*, Parlamentní zpravodaj 1/2002, s. 19.

⁷² Černý, P., Clough, B.: *Zvyšování transparentnosti politických stran v České republice*, Transparency International Česká republika, Praha 2001, s. 11.

na rozdíl od jiných stran, které mají značný rozdíl mezi počtem svých členů a sympatizantů⁷³. S takovým názorem lze souhlasit nejen s ohledem na rozdíly v počtu voličů (u ODS více méně stabilním) a členů ostatních stran, ale také v porovnání podílu straníků na počtu oprávněných voličů v ostatních zemích. Česká republika se v takovém srovnání pohybuje velmi nízko.

Podíl členů stran a hnutí na celkovém počtu oprávněných voličů:⁷⁴

Rakousko	21,8%	Španělsko	4,0%
Švédsko	21,2%	Velká Británie	3,3%
Norsko	13,5%	Slovensko	3,1%
Finsko	12,9%	Nizozemsko	2,9%
Itálie	9,7%	Maďarsko	2,5%
Belgie	9,2%	Ukrajina	2,0%
Dánsko	6,5%	Česká republika	1,8%
Irsko	5,3%	Francie	1,7%
Portugalsko	4,9%	Polsko	1,4%
Německo	4,2%		

Zarážející skutečností, která navíc opodstatňuje úvahu o tom, že české politické strany nejsou příliš zakotveny ve veřejnosti, ale tíhnou k elitářství, je, že významný podíl na příjmech stran nepředstavují ani sponzorské dary — bez ohledu na to, zda se jedná o dary velkých právnických osob či fyzických osob – sympatizantů. S výjimkou KSČM jsou druhým hlavním příjmem stran hned po státních příspěvcích půjčky a úvěry. (KSČM kromě roku 1996, kdy přijala v porovnání s ostatními stranami zanedbatelný úvěr ve výši 144 tisíc Kč, dlouhodobě nevykazuje půjčky žádné. Zároveň má však také nejmenší podíl sponzorských darů – 0,2%).

Příjmová struktura politických stran v ČR – průměr za roky 1995–2000 (% , zaokrouhleno):⁷⁵

	ČSSD	ODS	KSČM	KDU-ČSL	US*
od státu	52,3	53,9	39,1	38,2	56,7
od členů	2,2	4,6	37,0	10,5	3,2
od dárců	0,8	13,3	0,2	3,0	4,8
z vlastního podnikání	7	6,4	23,6	22,0	0,9
půjčky a úvěry	37,7	21,9	0	26,4	34,4

*) u US se jedná o údaje z let 1998–2000.

⁷³ Černý, P., Clough, B.: *Zvyšování transparentnosti politických stran v České republice*, Transparency International Česká republika, Praha 2001, s. 11.

⁷⁴ Walecki, údaje jsou z roku 1992.

⁷⁵ Vypočteno na základě výročních finančních zpráv politických stran.

Literatura

- Černý, P., Clough, B.: *Zvyšování transparentnosti politických stran v České republice*, Transparency International Česká republika, Praha 2001.
- Čichoň, M.: *Financování politických stran*, Politologický časopis 2/98, s. 161–170.
- Nassmacher, K., H.: *Comparing Party and Campaign Finance in Western Democracies*, in: Gunlick, A., B. (ed.): *Campaign and Party Finance in North America and Western Europe*, Westview Press, Oxford 1993, s. 233–267.
- Pavlíček, V., Hřebejk, J.: *Ústava a ústavní řád České republiky – 1. díl: Ústavní systém*, Linde, Praha 1998.
- Pavlíček, V., Hřebejk, J.: *Ústava a ústavní řád České republiky – 2. díl: Práva a svobody*, Linde, Praha 1999.
- Sokol, P., Mrklas, L.: *Politická mapa České republiky*, Parlamentní zpravodaj 1/2002, s. 19–.
- Šaradín, P. (ed.): *Volby 98*, Doplněk, Brno 2000.
- Šaradín, P., Šulák, T.: *Krajské volby 2000. Olomoucký kraj*, Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomouc 2002.
- Šimíček, V. (ed.): *Financování politických stran v České republice*, MPÚ, Brno 1998.
- Šimíček, V. (ed.): *Volební kampaň v České republice*, MPÚ, Brno 2000, s. 50.
- Šimíček, V.: *Nedostatky úpravy financování politických stran a některé návrhy na jejich odstranění*, Politologický časopis 2/98 s. 171–175.
- Šimíček, V.: *Poznámky k financování politických stran*, Politologický časopis 1/95, s. 15–25.
- Šimíček, V.: *Ústavně právní principy financování politických stran a jejich naplňování v České republice*, in: *Financovanie politických strán. Seminárny bulletin*, Transparency International Slovensko, Bratislava 2000, s. 54–66.
- Šimíček, V.: *Vybrané otázky financování politických stran v České republice*, Politologický časopis 2/97, s. 160–168.

Prameny

- Nález Ústavního soudu České republiky 243/1999.
- Nález Ústavního soudu České republiky č. 296/1995 Sb.
- Nález Ústavního soudu České republiky č. 98/2001 Sb.
- Nález Ústavního soudu České republiky č. 161/1996 Sb.
- Usnesení Poslanecké sněmovny č. 1479 z 34. schůze 28. února 2001.
- Usnesení Poslanecké sněmovny č. 375 z 11. schůze 11. června 1997.
- Usnesení Ústavního soudu České republiky III. ÚS197/96.
- Ústava České republiky a Listina základních práv a svobod.
- Výroční finanční zprávy politických stran ČSSD, ODS, KSČM, KDU-ČSL za roky 1995–2000 a US za roky 1998–2000.
- Walecki, M.: *Political Finance in Central Eastern Europe*. Paper for the International Political Science Association XVIIIth World Congress in Quebec City, Canada 2000.
- Zákon o sdružování v politických stranách a hnutích č. 15/1990 Sb.
- Zákon o sdružování v politických stranách a hnutích č. 424/1991 Sb.
- ve znění novel
- č. 468/1991 Sb.
 - č. 68/1993 Sb.
 - č. 189/1993 Sb.
 - č. 117/1994 Sb.
 - č. 296/1995 Sb.
 - č. 322/1996 Sb.
 - č. 340/2000 Sb.
 - č. 98/2001 Sb.
 - č. 104/2001 Sb.
 - č. 170/2001 Sb.
- Zákon o volbách do Parlamentu České republiky č. 247/1995 Sb.
- ve znění novel
- č. 212/1996
 - č. 243/1999
 - č. 204/2000
 - č. 64/2001

Zákon o jednacím řádu Poslanecké sněmovny č. 90/1995 Sb.
Zákon o rozhlasovém a televizním vysílání č. 231/2001 Sb.

Internetové zdroje

ČSÚ: *Obyvatelstvo, volby, ediční řada 4*, (online) <http://czso.cz/cz/cisla/4/4.htm>.

ČSÚ: *Mzdy zaměstnanců za rok 2000*, (online), <http://www.czso.cz/cz/cisla/3/31/310901/data/tab1.xls>.

(autor neuveden) *Guidelines and Report on the Financing of Political Parties*, Benátská komise Rady Evropy, 2001, (online) [http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF\(2001\)008-e.html](http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF(2001)008-e.html).

(autor neuveden) *Party and Candidate Financing* (online), <http://www.aceproject.org/main/english/pc/menu.htm>, navštíveno 16. 6. 2001.

Summary

Funding of political competition and party activities is an important aspect of the overall character of each political system. This study aims to the analysis of party funding from public budgets in the Czech Republic and compares it to similar funding patterns in other Central European countries.

The main attention is paid to the electoral cost contribution which represents the main part of state donations to political parties. In this respect, the study points out the discrepancy of the majority of current models with basic constitutional principles and offers some suggestions for the change of the criteria necessary to qualify for this kind of contribution. It also deals with the state contribution per mandate and routine activities contribution. In connection with these state donations the study points to the gap in financial possibilities of parliamentary parties in comparison to non-parliamentary subjects which in most central European countries has risen enormously since mid-1990s.

Recenzoval: prof. PhDr. Michal Klíma, CSc.

Diskuse

**JOSEF JOSTEN A COMMITTEE FOR THE DEFENCE
OF THE UNJUSTLY PROSECUTED (CDUP)**

Vlastimil Fiala

I Úvod

Jméno Josefa Jostena, jeho životní osudy a neúnavný boj s komunismem, kterému zasvětil celý svůj život, je pro české historiky a politology prakticky zcela neznámé. Nejen česká historie, ale i politologie zcela nespravedlivě opomenula zdokumentovat velmi barvitě osudy tohoto skutečného československého vlastence.

Jeho osud je totiž osudem vlastence, nezávislého novináře a neúnavného publicisty, který celý svůj život a veškeré své novinářské umění položil na oltář boje za svobodné Československo a proti komunistickým režimům ve všech částech světa. Jeho životní osudy se nedotýkají jen československých exilových dějin, ale jeho publicistické dílo, které je reprezentováno několika knihami, ale zejména několika tisíci články a aktuálními informacemi ve svých týdenících, je tou nejpodrobnější analýzou zločinů komunismu den po dni, měsíc po měsíci, rok po roku nejen v Československu, ale i ve všech ostatních zemích za železnou oponou, včetně Albánie či Tibetu.

Jeho celoživotní antikomunistické přesvědčení, které ho vedlo k nepřetržitému boji s komunistickými idejemi a metodami komunistů, předurčilo jeho životní osudy. Svému neúnavnému boji s komunismem a s jejich přívrženci zůstal věren prakticky až do posledních dní svého života. Po většinu svého života podporoval boj československých vlastenců, kteří zůstali za železnou oponou a usilovali o destabilizaci komunistického systému zevnitř. Vznik Charty 77 a její programové prohlášení jako kdyby navazovalo na celou jeho dosavadní publicistickou činnost, zaměřenou především na odhalování zločinů komunismu. Josef Josten na stránkách Information Service of Free Czechoslovakia (FCI) vystoupil velmi rozhodně na podporu Charty 77 a dalších československých organizací jako např. Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS).

Jestliže se dnes v odborných politologických kruzích hovoří o podrobné analýze komunistického systému, jeho mechanismů a nástrojů, pak neuvěřitelně rozsáhlé publikační dílo Josefa Jostena, který se problematikou komunismu a bojem s ním zabýval více jak 30 let v exilu, by se mohlo stát jedním ze základních pramenů pro tento politologický výzkum.

Ve studii se zabývám poslední etapou neúnavného života Josefa Jostena, která je nerozlučně spojena se vznikem britské odbočky Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Tato kapitola boje československého exilu za nespravedlivě odsouzené československé vlastence zatím čeká na své detailní zpracování a následující studie je jen malým pokusem poodhalit tuto neznámou stránku československých exilových dějin.

Studie je rozdělena do dvou hlavních částí. První část studie je věnována kořenům a vzniku britské odbočky VONS (Committee for the Defence of the Unjustly Prosecuted – CDUP), struktura a složení, druhá část analyzuje její činnosti a historii jejího boje za osvobození Václava Havla a zejména pak Jaroslava Javorského.

Studie se opírá zejména o originální prameny CDUP (Briefs from CDUP), týdeník FCI, některé exilové publikace a o vzpomínky Patricie Jostenové, dosud žijící manželky Josefa Jostena, bez jejíž nezištné pomoci by nebylo možné přiblížit životní osudy tohoto velkého československého vlastence. V úzké spolupráci s paní Patricií Jostenovou je dokončována podrobná monografie Život a dílo Josefa Jostena.¹

II. Vznik a vývoj britské odbočky VONS (CDUP)

II.1 Kořeny CDUP

Kořeny CDUP je nutno hledat někdy na počátku 70. let v souvislosti se zahájením činnosti World Congress of International PEN v říjnu roku 1971, kterého se za British PEN in Exile účastnil i Josef Josten. Dva dny po zahájení konference Josef Josten předal předsedovi PEN, Arthuru Millerovi, memorandum o vězněných spisovatelích, ve kterém se vyslovil pro boj za jejich osvobození. Účastníci konference přijali memorandum s velkým pochopením a na návrh svého předsedy vyhlásili 24. říjen za den „Uvězněných spisovatelů“. V 1. polovině 70. let Josef Josten rozvinul rozsáhlou mezinárodní kampaň za osvobození spisovatele Vladimíra Škutiny, která nakonec skončila úspěchem: jeho předčasným propuštěním a následující emigrací do Švýcarska.

Josef Josten si tehdy jasně uvědomil sílu sjednoceného mezinárodního tlaku, kampaně v boji za konkrétního jedince, tištěného a mluveného slova, diplomatických intervencí a nátlaku mezinárodních politických, humanitárních a kulturních organizací.

Hlavním impulsem pro založení Britského Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných bylo pozatýkání všech členů československého Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných v čele se spisovatelem Václavem Havlem a Petrem Uhlém. Jejich odsouzení a uvěznění v říjnu 1979 vyvolalo velkou vlnu pobouření a odporu nejen ve Velké Británii, ale i v dalších západoevropských zemích a zámoří.² Tzv. říjnový soud získal světovou publicitu zejména kvůli tomu, že mezi odsouzenými byl i jeden z nejznáměj-

¹ V roce 1998 byla v rámci plnění výzkumného projektu Dějiny československého exilu (GAČR) zpracována výzkumná studie. Viz Fiala, V.: Biografie Josefa Jostena. Olomouc, Centrum pro československá exilová studia, 1998.

² Václav Havel byl odsouzen k odnětí svobody na 4,5 roku, Václav Benda na 5 let, Dana Němcová, matka sedmi dětí, na 2 roky, bývalý televizní komentátor Jiří Dienstbier na 3 roky, novinářka Ota Bednářová na 3 roky, Petr Uhl na 3 roky. Všichni odsouzení byli členy Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných.

ších současných dramatiků Václav Havel, dále ekonom Petr Uhl, televizní publicista a novinář Jiří Dienstbier a novinářka Ota Bednářová.

Jejich uvěznění odsoudily nejen pokrokové síly celého západního světa, ale přidali se i dokonce představitelé západoevropských komunistických stran, kteří do té doby vyjadřovali s politikou socialistického tábora určitou solidaritu. Deník francouzských komunistů *L'Humanite* pražský rozsudek nad chartisty označil za „hanebnost“, italská *L'Unita* psala o „nebezpečném a nepřijatelném rozsudku“.³

Následující den po pražském soudním procesu generální tajemník NATO, Lord Carrington, bývalý ministr zahraničních věcí Velké Británie, projevil svůj otevřený zájem o odsouzení československé politické aktivisty. Jeho postoj inspiroval Josefa Jostena k myšlence vytvořit organizaci, která by převzala program VONS. Josef Josten svou ideu konzultoval s českým knězem Dr. Janem Langem⁴ a výsledkem jejich diskusí byl vznik britské pobočky Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, jehož anglické pojmenování odpovídalo přesně českému názvu.

Na rozdíl od pražského VONS byl britský CDUP založen nejen pro monitorování porušování lidských práv v Československu, ale jedním z jeho hlavních cílů bylo společně s dalšími podobnými skupinami a výbory upozornit představitele západních vlád a mezinárodních organizací na potřebu intervence ve prospěch nespravedlivě odsouzených politických vězňů v Československu a dalších komunistických zemích.⁵

Paní Patricie Jostenová na založení Britského VONS vzpomíná následujícími slovy: „Založení U. K. CDUP bylo odpovědí na uvěznění Václava Havla a dalších členů Charty 77. Sir Bernard Braine (pozdější Lord Braine) byl jedním z prvních poslanců britského parlamentu, který se stal jeho členem. V červenci roku 1980 byl získán pro prezidentskou funkci v CDUP a v následujících pěti letech se prakticky každý den věnoval činnosti ve prospěch CDUP, ať již zahrnovala intervence v parlamentě, či získávání nových stoupenců a sponzorů CDUP nebo organizaci a účast na konkrétních politických akcích.

CDUP vedlo kampaň nejen za Václava Havla, ale také za Jiřího Dienstbiera, Jiřího Rumla, Petra Uhla, Otu Bednářovou, Václava Bendu a Jaroslava Javorského, kromě mnoha dalších, jejichž jména jsou méně známá. Již před založením CDUP Josef Josten úspěšně bojoval za propuštění z vězení spisovatele Vladimíra Škutiny. Vladimír Škutina se pak ve švýcarském exilu stal jedním z patronů CDUP spolu s ruským disidentem Vladimírem Bukovským. Z předních osobností britského veřejného života do CDUP vstoupili např. baronka Coxová, Winston Churchill a John Biggs-Davison.“⁶

³ Freedom Communications International News Agency (FCI), Vol. XXXI, No. 12, 12. 12. 1979, s. 6.

⁴ Život a dílo významného československého církevního bojovníka s nacismem, komunismem a za lidská práva zachytil v publikaci „Krajanská farnost v Londýně“ Milan Kocourek, londýnský publicista a redaktor českého vysílání BBC. Otec Jan Lang dodnes žije a pracuje na Velehradu v Londýně. Viz: Kocourek, Milan: Krajanská farnost v Londýně. Pamětník: Otec Jan Lang S. J. Lonýnn 1994, 90s.

⁵ FCI, Vol. XXI, No. 12, 19. 12. 1979, s. 1.

⁶ Kocourek, Milan, c. d., s. 32.

Přípravný výbor CDUP měl v listopadu 1979 následující složení: Rev. Dr. Jan Lang, čestný zakládající tajemník J. Josten a tajemník Roxana Mackay. Z představitelů československého exilu vyjádřili svou podporu Vladimír Škutina, který stál u myšlenky založení podobné organizace, Wing Commander Thomas Vybíral, DSO, DFC, Group. Capt. FIT. Lt. Ivo Tonder, Major Josef Bursík⁷ a prof. Jan Bělehrádek (bývalý rektor Karlovy Univerzity)⁸.

Krátce po svém založení CDUP získal mimořádnou podporu od předních britských a světových osobností. Většina z nich ve svých dopisech vyjádřila přání zapojit se do kampaně, jejímž hlavním cílem bylo vyvíjet tlak na představitele komunistických režimů, aby propustili politické vězně. Během dvou týdnů CDUP získal podporu od stovky významných lidí, z toho jedenácti členů britského parlamentu včetně Sira Bernarda Braina a Winstona Churchilla, vnuka bývalého ministerského předsedy. Podporu získali též od novinářů, herců, spisovatelů, jakož i od celých skupin různého zaměření, např. Britského sdružení za svobodu, vedeného Norrisem Mc Whirterem.

II.2 Struktura a složení CDUP

Struktura CDUP byla jednoduchá. V Londýně existovala základní organizace, v jejímž čele stál výkonný výbor. Členové tohoto výkonného výboru byli voleni na každoroční výroční večeři, nicméně jejich aktivita a pravomoci byly minimální. Členové měli statut tzv. sponzorů a přinášeli CDUP kromě pravidelných finančních prostředků velice důležitý morální kredit a politickou váhu ve vyjednávání s československými orgány. S postupem času, kdy se britské pobožce CDUP dařilo získávat nové členy a sponzory v zahraničí, začaly vznikat i menší pobočky CDUP v zahraničí, které vyvíjely nátlakové akce ve svých zemích.

Hlavní centrum celé organizace leželo na jeho prezidentovi Siru Bernardu Braine, Josefu Jostenovi jako tajemníku této organizace a velmi aktivně se na činnosti CDUP podílel i Reverend Jan Lang. Mozkem a srdcem CDUP byl však zejména Josef Josten, který vedl veškerou korespondenci, získával finanční prostředky, připravoval nátlakové akce, organizoval slavnostní výroční večeře, spolupodílel se na všech aktivitách CDUP. Paní Jostenová vzpomíná, že její manžel byl v 80. letech v každodenním telefonním kontaktu se Sirem Bernardem, se kterým konzultoval všechny otázky a nátlakové akce CDUP.⁹

Ke konci roku 1979 se sponzory a příznivci CDUP staly následující osobnosti britského, západoevropského a exilového života: John Biggs Davison, MP, Michael Bentine (publicista TV), Lady Morrison of Lambeth, Lord St. Oswald, MC,DL, Count Edward Raczyński, prezident Polské vlády v exilu, Vladimír Bukovský, Rt. Hon. Dr. Dickson Mabon, MP, Stephen Hastings, MP, G. Stewart-Smith, ředitel FCI, Major Derek Jackson, FRGS, ředitel the Freedom Association, Gp. Capt. Paul Harris, DFC, Patrich Cormack, MP, W. B. Morrell, bývalý předseda Press Association

⁷ Hrdina Sovětského svazu, který se vzdal svého titulu po obsazení Československa vojsky Varšavské smlouvy a emigroval do Velké Británie, kde získal politický azyl.

⁸ FCI, Vol. XXI, No. 11, 21. 11. 1979, s. 1.

⁹ Interview s paní Jostenovou ze dne 10. října 1996.

a ředitel Westminster Press, Sir Ian Mactaggart, Michael Ivens, ředitel the Aims, Winston Churchill, MP, Herriet Berry, umělec, Sir Alwyne Ogden, KBE, CMG, Prof. Anthony Flew, MA Oxon, Ratko Marcetic, předseda European Liasion Group (Yugoslav), Andrew Bond, PRO, Orthodox Church, Sir Bernard Braine, DL, MP, Ion Ratiu, předseda British-Romanian Association, Austra Liepins (Litva), Edwin Boorman, vydavatel, Brigadier Michael Calvert, DSO, Eira Appleby, TFA, Brigadier F. K. Thompson, OBE, Douglas Eden, spolupředseda Social Democratic Alliance.¹⁰

Od samotného počátku se hnacím motorem CDUP stal Josef Josten. První akcí výboru byl protestní dopis z 16. ledna 1980, adresovaný tehdejšímu prezidentu Husákov. Dopis byl odevzdán na československém velvyslanectví v Londýně a Josef Josten o něm příštího dne hovořil ve zprávách stanice BBC.

Získání Sira Bernarda Braine pro činnost v CDUP bylo důležitým mezníkem v činnosti Výboru. Sir Bernard Braine, označovaný jako „Otec parlamentu“, využil svých politických kontaktů a celé své politické autority, aby se otázky spojené s dodržováním lidských práv v zemích východního bloku staly denním programem jednání britského parlamentu.

Vedení CDUP v 80. letech bylo následující:

Prezident: Sir Bernard Braine, D. L., M. P.

Vice-prezident: Count Edward Raczynski a Lord Chapple

Hon. Founder-Secretary: Josef Josten

Složení výkonného výboru:

Rev. Dr. Jan Lang, S. J. (předseda), Group Captain Paul I. Harris, DFC, Michael Bentine, Sir John Biggs-Davison, MP, Rt. Hon. Dr. Dickson Mabon, MP, Sir Peter Tennant, C. M. G., O. B. E., Alan Tyrell, Q. C., M. E. P., Captain Bernard Hanauer, Rt. Hon. Lord Ennals.

Ke sponzorům a příznivcům CDUP patřilo přes 175 představitelů parlamentů v osmi různých zemích, církevních vůdců, diplomatů, umělců, novinářů, spisovatelů, učitelů, ekonomů, odborníků atd.

II.3 Činnost CDUP

Významným mezníkem v činnosti CDUP se stal 16. říjen 1980, kdy se v Polish Hearth Club v Londýně sešlo 55 členů výkonného výboru CDUP a sponzorů, aby se seznámili s výroční zprávou o činnosti Výboru po prvním roku existence. Sir Bernard Braine, jako první prezident CDUP, přednesl zprávu, ve které shrnul některé důležité výsledky výboru za uplynulé období. Za největší úspěch členové výboru považovali ustanovení a rozšíření členské základny a sponzorů CDUP. Jako první hmatatelný výsledek úspěšné činnosti CDUP na obranu a za osvobození politických vězňů označil propuštění novinářky Oty Bednářové, která byla omilostněna v září 1980.¹¹

¹⁰ FCI, Vol. XXI, No. 12, 19. 12. 1979, s. 1.

¹¹ FCI, Vol. XXXII, No. 8, 30. 10. 1980, s. 3.

Výročnímu zasedání předsedal Reverend Dr. Jan Lang a jeden z hlavních projevů měl Josef Josten, který se zabýval politickou a intelektuální perzekucí v Československu po okupaci v srpnu 1968 a zejména se zaměřil na brutální potlačení Charty 77 a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Ve svém projevu Josef Josten dále konstatoval, že britská pobočka CDUP získala sponzory nejen ve Velké Británii, ale že se do její činnosti již zapojili představitelé parlamentů z osmi různých západoevropských a zámořských států.¹²

Během výročního zasedání bylo rozhodnuto zaslat telegram československému prezidentovi Gustavu Husákovi, který podepsal za CDUP jeho prezident Sir Bernard Braine. Telegram měl následující text:

„Jeho excelence prezident Dr. Gustav Husák, Praha – Hradčany

Schůze sponzorů U. K. Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných se zadostiučiněním přijala zprávu o osvobození novinářky Otky Bednářové. Stop. Naléhavě Vás prosíme, abyste využil své prezidentské pravomoci a rozšířil milost i na ostatní vězně svědomí jako Václava Havla, který je v Británii dobře znám, a jeho spolupracovníků, kteří se nedopustili ničeho zlého, jestliže jejich činnost je posuzována v duchu helsinské smlouvy, kterou jste, Vaše excelence, osobně podepsal. Stop. Jako prezident U. K. CDUP bych byl potěšen, kdybyste mi sdělil Váš názor. Sir Bernard Braine, MP., Londýn.¹³

Závěrečná rezoluce, kterou jednomyslně přijali všichni přítomní členové CDUP, se vyslovila za „užití všech legálních prostředků nátlaku na vězňatele s cílem osvobodit pronásledované a nespravedlivě odsouzené vlastence umírajících v komunistických věznicích a pracovních táborech a také v psychiatrických léčebnách jako důsledek očividného zneužití psychiatrie“.¹⁴

Tato první výroční schůze spojená s večerí založila tradici i pro další roky. Každý následující rok se konalo jedno slavnostní shromáždění členů výkonného výboru se sponzory a příznivci CDUP pod shodným názvem „Evening to Remember“, které manifestovalo odhodlanost výkonného výboru CDUP a jeho příznivců pokračovat v boji za lidská práva a jehož dalším hlavním cílem bylo získat finanční prostředky na činnost CDUP. Význam CDUP rostl každým rokem, což se projevilo nejen nárůstem příznivců a sponzorů CDUP, ale i skutečností, že výbor se stal mezinárodně uznávanou organizací.

Pozdravy a projevy solidarity a podpory činnosti CDUP přicházely z nejvyšších politických, veřejných a církevních míst. Tak např. v roce 1982 účastníky Third Evening to Remember pozdravil dalajlama, který ve svém dopisu vyjádřil své přesvědčení, že pokud nebudeme bojovat za osvobození kurážných lidí, kteří mají odvahu říkat otevřeně pravdu nebo bojovat za práva, která jsou popírána vládnoucí třídou, pak popřeme vlastní svědomí a ztratíme vlastní lidskost.¹⁵

¹² FCI, Vol. XXXII, No. 8, 30. 10. 1980, s. 1.

¹³ FCI, Vol. XXXII, No. 8, 30. 10. 1980, s. 1.

¹⁴ FCI, Vol. XXXII, No. 8, 30. 10. 1980, s. 1.

¹⁵ Third Evening to Remember November 24, 1982. London 1982, s. 2.

V roce 1983 výbor získal podporu amerického státního tajemníka pro lidská práva, pana Elliota Abramse, který na slavnostní večeři Fourth Evening to Remember pořádané v Horní sněmovně promluvil ve prospěch činnosti CDUP a ocenil jeho význam. Večeře se zúčastnil i pan Malcolm Rifkind, tehdejší britský ministr obrany, bývalý ministerský předseda Lord Hume a zvláštním dopisem účastníky pozdravila ministerská předsedkyně Margaret Thatcher, která popřála výboru sílu a úspěch v jeho pokračujícím úsilí ve jménu svobody a spravedlnosti.¹⁶ Podrobnou informaci o průběhu Fourth Evening to Remember přinesly The Times, Daily Express, Daily Telegraph, The American a informace se nesla i éterem prostřednictvím BBC.¹⁷

V podobně reprezentativním složení se sešel v červnu 1984 Fifth Evening to Remember, na kterém s hlavními projevy vystoupili, kromě Sira Bernarda Braineho, britský ministr Malcolm Rifkind, Lord Ennals, Sir John Biggs-Davison, kníže Nikolai Tolstoj a Vladimír Bukovskij. Své blahopřání k činnosti CDUP zaslali kromě Margaret Thatcher i arcibiskup Canterbury, Elliot Abrams, prezident polské exilové vlády Edward Raczynski a mnoho dalších osobností politického, církevního a veřejného života. Večeře se zúčastnili i představitelé několika mezinárodních organizací, exilových skupin a zástupců organizací, které bojují za lidská práva.¹⁸

Poslední Sixth Evening to Remember se konal v listopadu 1985, krátce před smrtí jeho hlavního organizátora Josefa Jostena. Večeře, která se uskutečnila v Cholmondeley Room v Horní sněmovně ve Westminsterském paláci, byla tentokrát uspořádána na počest Lorda Averburyho, předsedy Parliamentary Human Rights Group. S hlavním projevem vystoupili baronesa Cox, Sir Bernard Braine a s hlubokou znalostí problematiky československého disidentského hnutí Lord Averbury.¹⁹

Výroční zprávu CDUP přednesl Josef Josten a hned v úvodu informoval všechny přítomné o pozdravném dopisu z Downing Street a vyjádřil přesvědčení, že právě vytvořená nadace Human Rights Charity Trust otevře nové formy pomoci disidentům a jejich pronásledovaným rodinám v zemích pod komunistickou nadvládou. Josef Josten krátce zhodnotil činnost CDUP za uplynulé období, pohovořil o hlavní kampani za odvrácení nebezpečí repatriace cizinců ze Švýcarska, kteří podle nového zákona ztratili statut politických uprchlíků a hrozil jim návrat do nesvobodné vlasti, a zastavil se u případu Jaroslava Javorského, za jehož osvobození CDUP marně usilovalo od roku 1980.

Josef Josten ve svém projevu několikrát citoval myšlenky o lidských právech z dopisu dalajlamy, který zaslal organizátorům při příležitosti konání slavnostní večeře. Podobné prohlášení zaslala, jako obvykle, i britská ministerská předsedkyně

¹⁶ Fourth Evening to Remember, March 16, 1983. London 1983, s. 2.

¹⁷ Srovnej The Times, 17. 3. 1983, Daily Express, 25. 3. 1983, Daily Telegraph 25. 3. 1983 a The American, 25. 3. 1983.

¹⁸ Fifth Evening to Remember. Dinner in Honour of Sir Bernard Braine, D. L., M. P., President U. K. Committee for the Defence of the Unjustly Prosecuted, 21st June 1984 at the Royal Air Force Club. London 1984, 16s.

¹⁹ Jeho projev In: Sixth Evening to Remember, 21 November 1985. London 1985, s. 6–9.

Margaret Thatcher, která vše podpořila vznik Charity na podporu nespravedlivě stíhaných.²⁰

Josefem Jostenem iniciovaný CDUP soustředil ve svých řadách celkem 187 významných osobností politického, kulturního a společenského života z celého světa, mezi nimi 78 poslanců britského, švýcarského, kanadského, australského parlamentu a Kongresu Spojených států amerických. CDUP usiloval o propuštění politických vězňů v Československu a ve všech ostatních zemích sovětského bloku anebo alespoň se snažil přispět ke zmírnění jejich utrpení.

CDUP pro naplnění těchto cílů používal nejrůznějších prostředků, jako např. rozesílání osobních dopisů předním politickým a kulturním osobnostem, informování světové veřejnosti prostřednictvím tiskového zpravodajství a placené reklamy o porušování lidských práv, organizování různých mítinků, demonstrací, mezinárodních kampaní atd.

Všechny akce byly organizovány výkonným výborem, v jehož čele velmi aktivně pracovali zejména Josef Josten a Sir Bernard Braine. Josef Josten byl však považován za hnací motor všech významných akcí a kampaní. Jeho organizační talent a touha po spravedlnosti pro každého jedince byla silným impulsem, který neustále vedl CDUP do boje za svobodu nespravedlivě pronásledovaných a utlačovaných.

II.4 Program a cíle CDUP

Podle stanov se CDUP zavazovalo k posílení spolupráce s podobnými organizacemi. Díky mezinárodní konferenci CDUP v roce 1984 se vytvořila společná síť organizací, ve které spolupracovali představitelé CDUP, International Helsinki Organization, International Society from Human Rights, the Latvian Welfare Organization, European Liason Group a další mezinárodní humanitární organizace, jejichž představitelé se zúčastnili konference.

Dalším důležitým cílem CDUP bylo posílit svazky s členy britského a zahraničních parlamentů, prostřednictvím kterých CDUP chtěl zvýšit vliv na západoevropské vlády a získat je pro diplomatický tlak na země, kde se potlačují lidská práva. Dále se CDUP snažila udržet a posílit své publikační možnosti a s jejich pomocí vystupňovat boj za obranu lidských práv.

V 1. článku programu se vyhlášovaly následující hlavní cíle CDUP: chránit a podporovat dodržování lidských práv podle mezinárodních dohod, jako jsou Listina základních lidských práv a helsinské dohody, ve všech zemích, kde jsou porušována.

Ve 2. článku se CDUP zavazovalo, že bude usilovat, aby všechny případy porušování lidských práv byly zveřejněny.

Ve 3. článku se formulovaly hlavní prostředky prosazování cílů CDUP, především přímá intervence u komunistických vlád ve všech případech, kdy došlo k porušování lidských práv, a snaha získat pro intervenci i další představitelé politického a veřejného života ve Velké Británii a v zahraničí.

²⁰ The Sixth Evening to Remember, 21 November 1985. London 1985, s. 10–11.

CDUP dal ve svém programovém prohlášení jasně najevo všem vládám zemí, ve kterých docházelo k potlačování lidských práv, že jejich političtí vězni nebudou nikdy zapomenuti a že bude posilována jejich naděje na osvobození.

Jedním z cílů CDUP byla i vysvětlovací kampaň směrem k západním vládám a mezinárodním organizacím, prostřednictvím které CDUP chtěl poukázat na chybnou politiku vůči zemím, kde se porušují lidská práva. CDUP prosazoval názor, že rozšiřování diplomatické spolupráce, ekonomická, vědecká a kulturní pomoc jen legalizuje antidemokratické režimy a prodlužuje jejich agónii.²¹

V roce 1980 CDUP ve spolupráci s National Union of Journalists napomohl k osvobození československé novinářky Oty Bednářové. S podporou další mezinárodní organizace International Helsinki Association byl osvobozen vězeň Dr. Vladimír Nepraš. Dalším úspěchem bylo osvobození George Hohla a později i Jaroslava Javorského.

Hlavním cílem CDUP byl sice boj za osvobození a medializaci uvězněných disidentů, ale Výbor často vyvíjel i činnost na pomoc emigrantům při jejich začlenění do života ve svobodném světě. CDUP taktéž poskytoval finanční prostředky na vedení soudních procesů s politickými aktivisty a napomáhal jim nalézt pracovní uplatnění.

III. Nátlakové akce CDUP za dodržování lidských práv

III.1 CDUP a boj za osvobození Václava Havla

CDUP a osobně Josef Josten rozvinuli mimořádně rozsáhlou kampaň za osvobození celosvětově známých i méně známých obětí československého komunistického režimu. V jejich dlouhém seznamu byli např. Václav Havel, Ivan Jirous odsouzený na 3,5 roku, Petr Pospíchal odsouzený na 1,5 roku, Rostislav Foltýn, odsouzený na 14 let, Petr Uhl, odsouzený na 5 let, Jiří Gruntorád, odsouzený na 4 roky, Rudolf Battěk, odsouzený na 7,5 roku, Jaromír Šavrda, odsouzený na 2,5 roku a desítky

²¹ Charter of the Committee for the Defence of the Unjustly Prosecuted.

The Committee for the Defence of the Unjustly Prosecuted was formed on October 28th 1979 to carry on the work of the Czechoslovak Committee for the Unjustly Prosecuted, known as „VONS“, which was disrupted by the infamous political trials of October 1979.

OUR AIMS AND OBJECTIVES ARE:

1. To protect and maintain human rights guaranteed by International Agreements, such as the Charter of Human Rights and the Helsinki Accord, wherever these are violated.
2. To make known as widely as possible all individual cases of such violations.
3. To intervene and to cause others to intervene in all cases brought to our notice of unjust prosecution and of brutal, degrading and humiliating treatment, including the wrongful use of psychiatry, of prisoners of conscience.
4. To make known to Governments and people in lands where such inhumanity is practised that the victims will never be forgotten, thus helping to sustain the hope that tyranny cannot last for ever.
5. To make clear to Western Governments that inessential diplomatic courtesies should not be extended, and economic, scientific and cultural aid should not be given to regimes that continue to violate human rights.
6. To pledge ourselves to work untiringly for the fulfilment of these aims and objectives.

Podepsali:

Bernard Braine (President), Jan Lang (Chairman), Josef Josten (Hon. Founder-Secretary)

In: Briefs From CDUP, No. 6/V, October 1984, s. 8.

dalších za protistátní agitaci a rozvracení socialismu, za šíření protistátních letáků a samizdatů, za nepovolené náboženské aktivity a prodej neschválených náboženských knih atd.

Jednou z nejučinnějších akcí, kterou Sir Bernard Braine po konzultacích s Josefem Jostenem zorganizoval, byla žádost a následující kampaň za propuštění dramatika Václava Havla z vězení. Lord Bernard a Josef Josten pro tuto akci získali podporu celé řady předních britských umělců, mezi nimi např. herců Laurence Oliviera a Johna Gielguda.

Na telegram, který byl zaslán Gustavu Husákovi v roce 1980, Sir Bernard Braine nedostal žádnou odpověď. Tato skutečnost ho nesmírně rozhořčila a Sir Bernard se ve věci Václava Havla rozhodl pokračovat mnohem důrazněji.

První příležitostí se stalo 12. výročí protestního činu Jana Palacha dne 16. ledna 1981. Po pietě u Palachova památníku v Londýně se Sir Bernard s delegací českých krajanů odebral na československé velvyslanectví v Londýně a žádal o přijetí u velvyslance Zdeňka Černíka, aby mu mohl osobně odevzdat poselství CDUP pro prezidenta Husáka.²²

²² Kocourek, M., c. d., s. 33.
H. E. Dr. Gustav Husák,
President
Czechoslovak Socialist Republic
Praha – Hrad

January 16th, 1981

Your Excellency,

In company with my professional colleagues, dramatics, actors and others prominent in the arts and public life I am writing to ask you most respectfully to extend clemency to Vaclav Havel and his associates of the Prague Committee for the Defence of the Unjustly Persecuted.

We who know and admire the works of Vaclav Havel whose reputation is firmly established here and abroad are deeply grieved that such harsh sentences have been passed on him and others who have committed no crime and perpetrated no violence. Indeed, such treatment is beyond our comprehension, since these men and women have merely expressed openly and honestly opinions which would not be regarded as amiss in our country, where constructive criticism is regarded as normal.

Moreover, in the light of the Helsinki Accord which Your Excellency signed in company with the representatives of thirty-four other nations we cannot fail to observe that the treatment of our distinguished Czech colleagues is a violation of the letter and spirit of that accord. Leaving purely legal argument aside it also distresses us greatly that the health of these prisoners of conscience is being impaired by their thraetment.

We regret that no response has been given to previous pleas for clemency and would urge Your Excellency to consider what damage this is doing to the traditionally good relations between our two countries which were reinforced by the common sacrifice our people made in two world wars.

It is my fervent hope therefore that Your Excellency will be moved to respond to this plea and to communicate your Committee for the Defenxe of the Unjustly Prosecuted either directly or via H. M. Ambassador in Prague.

Your Excellency will know better than most the pain and suffering of unjust imprisonment. An act of clemency from you now could give new hope and confidence for a sorely troubled world at the outset of the year 1981.

I respectfully remain

Yours sincerely

Sir Bernard Braine

Velvyslanec Zdeněk Černík se však nechal zapřít a Sir Bernard musel jednat s nižším úředníkem velvyslanectví, jemuž přednesl svou žádost. Během rozhovoru Sir Bernard zdůraznil, že věznění Václava Havla je v rozporu s helsinskými dohodami o lidských právech, které podepsalo i Československo, a požádal o zaslání protestního dopisu přímo prezidentu Husákovi.²³

Detailní popis této návštěvy připomíná grotesku z dvacátých let. Sir Bernard Braine vysvětlil Dr. Pilcovi hlavní důvod své návštěvy, na což Dr. Pilc reagoval poznámkou, že nemůže takovýto dopis převzít vzhledem k tomu, že se jedná o vměšování do vnitřních záležitostí Československa.

Sir Bernard ho podle vlastních slov s veškerou úctou upozornil, že se mýlí, že se nejedná o vměšování do vnitřních záležitostí a že se obrací na pana prezidenta Husáka pouze se žádostí, aby využil svého ústavního práva na amnestii. Současně argumentoval skutečností, že Československo podepsalo helsinskou dohodu, která ji zavazuje vystupovat proti potlačování lidských práv.

V tomto okamžiku byl Dr. Pilc odvolán a bylo zřejmé, že celý rozhovor je odposloucháván a že si jde pro nové instrukce pro další jednání. Po svém návratu Dr. Pilc opět odmítl dopis pro prezidenta G. Husáka a kontroval, jak by pohlížely britské úřady na žádost československé vlády o amnestii pro členy IRA. Sir Bernard smířlivě reagoval krátkou přednáškou na téma terorismus a politicky motivované masové vraždy a upozornil, že takových činů se Václav Havel, pokud jemu známo, ani nikdo z ostatních uvězněných politických vězňů v Československu nedopustil.

V tomto okamžiku byl Dr. Pilc odvolán podruhé a když se vrátil, postavil se k oknu a zeptal se, kdo je ta skupina lidí, kteří ho doprovodili k vratům československého velvyslanectví. Sir Bernard s radostí Dr. Pilcovi vysvětlil, že jedním z nich je československý důstojník, vyznamenaný nejvyšším sovětským vyznamenáním Hrdina Sovětského svazu za jeho osobní přínos při osvobození Sovětského svazu a který vedl

Výzvu prezidentu Husákovi podepsali:

Členové parlamentu

Sir Bernard Braine, Russell Johnston, Lord Abinger, David Atkinson, Winston Churchill, Lord Coggan, P. T. Cormack, Stephen Hastings, Baroness Hornsby-Smith, Patrick Wall, Julian Amery, Senator A. Missen (Australia), Dr. Joseph Fenech (Malta)

Herci, dramatikové, spisovatelé, novináři, reportéři, umělci:

Dame Peggy Ashcroft, Lord Miles, Vladimír Bukovsky, Jeremy Lloyd, Michael Bentine, David Jacobs, Donny McLeod, Michael Cummings, Cliff Michelmore, Patricia Lawrence, Norris McWhirter, Joan McAlpine, Greville Poke, Brian Crozier, Professor Anthony Flew, Annabel Markov, W. B. Morrell, Count Nikolay Tolstoy, Robert Temple, D. G. Stewart-Smith, Philip Purser, Sheridan Morley, Sally McLaren, J. Josten, A. Mirga, Ken Evans-Laude, Francis Matthews, Professor J. H. Turnbull, David Webster, M. Green.

CDUP sponzoři

Eira Appleby, Margaret Arnold, Anita Bassett, Major J. Bursik, Dr. Douglas Eden, Fora Fedoruk, Jessica Gorst-Williams, Captain Bernard Hanauer, Group Captain Paul Harris, Major M. Kašpar, Rev. Dr. Jan lang, Wing Commander D. De V. Pazderka, Captain K. Posíchal, Susan Scammell, General Sir Harry Tuzo, Wing Commander T. Vybíral, Baroness Bentinck, Colonel S. E. Scammell, Pavel Moritz, EWlspeth Mackay, Major John Gouriet, K. Christopherson, Commander Hugh Mulleneux, P. F. Vickers. (Převzato z dopisu To all Sponsors and Supporters U. K. Committee for The Defence of the Unjustly Prosecuted, London, b. r.)

²³ Daily Telegraph, January 17, 1981.

tankovou brigádu z Kyjeva až do Berlína. Po svém návratu do vlasti byl však uvržen komunisty do vězení a musel nakonec uprchnout, aby mohl žít svobodně ve Velké Británii (jednalo se o Bursíka).

Současně ho upozornil, že druhou osobou je londýnský dopisovatel Central European Service of the BBC a hned Dr. Pilce ujistil, že následující dne pan prezident G. Husák a s ním několik milionů Čechoslováků budou mít příležitost si poslechnout obsah jeho osobního dopisu československému prezidentu a budou informováni o tom, jakým způsobem s ním zde dnes jednali. S touto poslední větou se Sir Bernard Braine zvedl a odešel.²⁴

Protože se Siru Bernardovi nepodařilo uspět s předáním dopisu a protestní petice, obrátil se oficiálně na ministerstvo zahraničních věcí Velké Británie, které ho ujistilo, že dopis pro prezidenta Gustava Husáka a protestní petici, kterou odmítlo československé velvyslanectví převzít, předají československé delegaci na konferenci KBSE v Madridu.

Kromě jiného, Sir Bernard přednesl věc týkající se osvobození Václava Havla dokonce na půdě britského parlamentu v souvislosti s jednáním parlamentu o porušování dohod KBSE ze strany Sovětského svazu a dalších komunistických zemí.²⁵

Situace se dále nečekaně vyvíjela, když československý velvyslanec Zdeněk Černík v květnu 1981 osobně zatelefonoval Siru Bernardovi a pozval ho na pracovní oběd, při kterém by se pokusili vyřešit danou záležitost. Velvyslanec Z. Černík se omluvil, že ho nemohl přijmout při jeho poslední návštěvě, ale při přátelské výměně názorů nedošlo k dosažení žádného řešení.

V listopadu 1982 došlo k výměně československých velvyslanců v Londýně a nový velvyslanec Dr. Josef Houžvička, který dříve sloužil na velvyslanectví v Itálii, pozval Sira Bernarda Braine na přátelský oběd, během kterého se snažil Siru Bernardovi vysvětlit, že vnitropolitická situace v jeho zemi je zcela odlišná od toho, jak je prezentována v zahraničí a nepřáteli jejich systému. V rozhovoru uvedl, že by bylo snad nejlepší, aby Sir Bernard navštívil Československo a udělal si vlastní objektivní úsudek.

Během přátelského rozhovoru československý velvyslanec dále uvedl, že není možné propustit Václava Havla, protože Havel odmítá požádat prezidenta Husáka o amnestii. Československá vláda dokonce Václavu Havlovi nabídla, že může odcestovat na dva až tři roky do Spojených států amerických a že oficiální místa zaručí jeho svobodný návrat do vlasti. Václav Havel tuto nabídku odmítl.²⁶

Sir Bernard Braine na pozvání reagoval dopisem, ve kterém vyjádřil souhlas s nabídnutou návštěvou Československa s turistickým vízem, aby blíže poznal vnitropolitickou situaci. Současně však uvedl, že nezbytnou podmínkou jeho cesty je návštěv-

²⁴ Zkráceno na základě popisu této návštěvy Sirem Bernardem Braine pro potřeby paní Patricie Jostenové dne 10. 3. 1990. Obsah tiskové konference, kterou po své dvacetiminutové návštěvě československého velvyslanectví Sir Bernard Brain uspořádal, byl uveřejněn v Londýnských listech, únor 1981, s. 1–4. (Podobně referoval Např. Daily Telegraph, January 17, 1981.)

²⁵ Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, 21 January 1981, p. 248.

²⁶ Zkráceno na základě popisu této návštěvy Sirem Bernardem Braine pro potřeby paní Patricie Jostenové dne 10. Března 1990. In: Kolečke Josef Josten. Centrum pro československá exilová studia Olomouc.

va Václava Havla a taktéž vězněného Rudolfa Battěka. Ve stejném dopise nezapomněl podotknout, že československá vláda nedělá nic ve věci těchto neoprávněně a nespravedlivě uvězněných osob, kteří jsou vězněni jen proto, že si dovolili kritizovat jejich politický režim. Zbývající podstatná část dopisu se týkala postoje československé vlády k Václavu Havlovi, který si v dané chvíli odpykával trest ve vězení za rozvracení socialistického zřízení.²⁷

Československý velvyslanec osobně zaslal politickému sekretáři Sira Bernarda oficiální žádost o udělení víza, ale z Československa přišel pokyn turistické vízum neudělit.²⁸ Sir Bernard se obrátil na předsedu U. K. Section Inter-Parliamentary Union se stížností, že odmítnutí udělit vízum narušuje stanovy této organizace, jejímž členem je i Československo.

Mr. Peter Temple-Morris na základě této stížnosti navštívil československého atašé ve Velké Británii Dr. Miroslava Housteckého, který se snažil všemožným způsobem vysvětlit toto tvrdé rozhodnutí pražské centrály. Bez zajímavosti není ani fakt, že celé úsilí Sira Bernarda získat československé vízum, aby mohl navštívit ve vězení Václava Havla, pečlivě sledovaly britské sdělovací prostředky.²⁹

Několik týdnů po odmítnutí československé vlády udělit vízum Siru Bernardovi k návštěvě Československa byl Václav Havel ze zdravotních důvodů propuštěn z vězení.

Krátce po svém propuštění z vězení Václav Havel poskytl interview novináři Antoine Spireovi z pařížské redakce Arthur London Committee, ve kterém se vyjádřil k podstatě svého disidentství a zhodnotil světovou kampaň za své osvobození a za dodržování lidských práv v Československu.

Na otázku, co si myslí o svém dominantním postavení mezi československými disidenty a opozičními aktivisty, Václav Havel uvedl: „Nejsem – a nikdy jsem nebyl – politik, profesionální revolucionář, nebo profesionální disident, a nikdy jsem neměl podobné ambice. Jsem spisovatel. Píši, co chci, a ne to, co by si jiní přáli, abych psal. Jestliže jsem se angažoval v protestech proti režimu, rozhodl jsem se z toho důvodu, že jsem to považoval za svou přirozenou lidskou a občanskou povinnost. Když kritizuji naši vládu, není to z důvodu, že je komunistická, ale že je špatná. Podobně bych kritizoval sociálně demokratické, křesťansko socialistické nebo jakékoliv jiné režimy, jestliže by vládly špatně. Nejsem přívrženec žádné organizace... Jsem na straně pravdy proti nepravdě, na straně zdravého rozumu proti nesmyslu, na straně spravedlnosti proti bezpráví.“³⁰

Ve svém interview Václav Havel dále uvedl, že byl ve vězení informován o celosvětové kampani CDUP a dalších demokratických sil za své osvobození a že se nyní snaží získat další informace o činnosti této organizace. Václav Havel byl nesmírně překvapen šíří a hloubkou této celosvětové podpory nejen během soudního procesu, ale také během svého uvěznění. Potěšila ho nejen podpora představitelů západních vlád, poli-

²⁷ Dopis Sira Bernarda Braine Josefu Houžvičkovi ze dne 7. ledna 1983. In: Kolekce Josef Josten. Centrum pro československá exilová studia Olomouc.

²⁸ The Times, 20. 5. 1983.

²⁹ Srovnej např. The Times, March 11, 1983 nebo The Times, May 20, 1983.

³⁰ Převzato. In: Brief From CDUP, 1983, No. 1/IV, September, s. 2.

tických stran a dalších organizací, ale především solidarita a podpora lidí, kteří nemohli této příležitosti využít pro své vlastní politické cíle.

III.2 CDUP a boj za osvobození Jaroslava Javorského

Jedním z dalších případů, kterému CDUP a Josef Josten osobně věnovali mimořádnou pozornost, byla kauza Jaroslava Javorského, syna tenisového trenéra a bývalého několikanásobného wimbledonského semifinalisty, Jiřího Javorského.

Jaroslav Javorský byli společně s Georgem Hohlem odsouzeni k třináctiletému odnětí svobody za údajnou špionáž. Rodiče Jaroslava Javorského, žijící v exilu v západním Německu, se několik let marně obraceli na československé úřady se žádostí o osvobození svého syna, ale všechny jejich pokusy skončily bez úspěchu. Prezident CDUP, Sir Bernard Braine, předtím, než byla zamítnuta jeho žádost o víza do Československa, plánoval návštěvu obou vězňů, aby oficiálně prezentoval zájem o jejich záležitost a podpořil jejich naději na osvobození.³¹

Světová veřejnost byla informována o jejich případu celostránkovou reklamou v prominentním britském časopisu Spectator pod nadpisem „Ve jménu spravedlnosti, osvobodte je!“. CDUP se obracelo na širokou veřejnost se žádostí o podporu jejich boje za osvobození dvou nespravedlivě odsouzených mladíků v Československé socialistické republice.

V případě Jaroslava Javorského se uvádělo, že byl nespravedlivě odsouzen k odnětí svobody a nucené práci pro špionáž ve prospěch imperialistických sil. Soud proběhl s vyloučením veřejnosti a bez důkazního řízení byl Javorský odsouzen ke 13 letům odnětí svobody. Zvláštností celého soudního jednání byla skutečnost, že právník, který byl jmenován jeho obhájcem, současně vykonával funkci soudce.

Případ Jaroslava Javorského a George Hohla se díky reklamě ve Spectatoru objevil ve 45 prominentních novinách v 38 různých zemích. Několik týdnů po rozpoutání mezinárodní kampaně za osvobození obou politických vězňů byl George Hohl osvobozen.³²

Případ Javorského byl z právního hlediska poměrně jednoduchý. Otec Jaroslava Javorského, Jiří Javorský, patřil k předním československým tenisovým reprezentantům. Po ukončení své sportovní kariéry mu bylo nabídnuto místo trenéra v západním Německu. Československé úřady souhlasily s výjezdem Jiřího Javorského a jeho manželky do zahraničí, ale jejich dva synové zůstali jako rukojmí v Praze. Jaroslav a jeho bratr mohli občas navštívit své rodiče v západním Německu, ale nikdy nesměli vycestovat společně.

V roce 1977 však došlo k pomýlení úředníka ministerstva vnitra, který udělil Jaroslavovi výjezdní vízum v době, kdy jeho bratr byl v zahraničí. Poprvé po deseti letech se celá rodina Javorských sešla společně. Oba synové vzniklé situace využili a požádali o politický azyl.

³¹ Brief From CDUP, 1983, No. 1/IV, September, s. 2.

³² Briefs From CDUP, No. 3/IV, March 1984, s. 2.

Jaroslav Javorský však v Praze zanechal svou snoubenku s dítětem a rozhodl se pro riskantní plán. Na německý pas vycestoval zpět do Prahy a zorganizoval cestu své snoubenky a jejího dítěte do Bulharska. Při pokusu o překročení hranic do Turecka byli však zadrženi bulharskými policejními orgány. Jeho snoubenka byla okamžitě vydána zpět do Československa, ale Jaroslava podrobili několikátýdennímu výslechu a krutému mučení.

Jaroslav Javorský nakonec nevydržel útrapy a nelidské mučení a prozradil svou skutečnou totožnost. Krátce na to byl vydán zpět do Československa. Jeho snoubenka byla také vyšetřována, ale Jaroslav vzal veškerou vinu a odpovědnost za přípravu ilegálního opuštění vlasti na svou osobu. Jeho snoubenka byla nakonec odsouzena k odnětí svobody na dva roky.

Jaroslav byl držen několik měsíců v předběžné vazbě, než bylo proti němu vzneseno obvinění. Soud nevyhověl jeho žádosti o stanovení vlastního obhájce a přidělil mu jednoho z přísedících soudců. Javorský byl za činy ilegálního opuštění republiky, organizace útěku další osoby a za zradu republiky odsouzen k 13 letům odnětí svobody. Byl zařazen do kategorie nejtěžších zločinců, mezi několikanásobné recidivisty a vrahy s výkonem trestu v nejhroší československé věznicí ve Valdicích.

Během pobytu ve Valdicích byl několikrát hrubě zbit, dokonce mu bylo zlomeno chodidlo. Vězeňská správa odmítla jeho ošetření a zlomenina zanechala trvalé následky na jeho chůzi. Dvě hladovky mu nepřinesly nic jiného než větší mlácení ze strany dozorců a spoluvězňů. Jaroslav Javorský několikrát požádal o zákonnou ochranu, ale tato žádost byla kategoricky odmítnuta. Situace Jaroslava Javorského byla naprosto bezvýhodná, protože všechny jeho žádosti byly blokovány.³³

Jaroslav Javorský byl nominován v roce 1978 jako vězeň svědomí Amnesty International. Jeho případ byl předložen na konferenci KBSE v Madridu, která následovala po Helsinkách, ale bez žádného výsledku. Německý ministr zahraničních věcí se několikrát v této záležitosti obrátil na československé úřady, ale nepodařilo se dosáhnout jeho osvobození. Německá vláda dokonce přistoupila k bezprecedentnímu rozhodnutí, když Jaroslavu Javorskému udělila v jeho nepřítomnosti německé občanství.

Ve vězení Jaroslav Javorský trpěl oční a kožní infekcí a zánětem ledvin. Bylo zřejmé, že není schopen přežít celou dobu svého uvěznění, která měla být ukončena v roce 1991.³⁴ Zdravotní stav Javorského se ve vězeňském prostředí na těžkých pracích neustále zhoršoval, ale na základě intervencí západních diplomatů byl nakonec v 1. polovině 80. let přesunut na lehčí práce.

Jaroslav Javorský držel několik hladovek, aby upozornil na svůj špatný zdravotní stav a na nespravedlnost svého procesu. Rodiče Javorského napsali dopis představitelům CDUP, ve kterém vyjádřili své obavy o zdraví a život syna. Jeho rodiče informovali Josefa Jostena o nesnesitelných životních podmínkách svého syna ve valdické věznicí. Po ukončení první hladovky Jaroslava Javorského byla všechna rozhodnutí,

³³ The Times, April 11, 1985.

³⁴ The Spectator, 7. 12. 1983.

kteřá se týkala jeho osoby, přenesena na vysokého činitele ministerstva vnitra E. Lorence a jeho zástupce Sedláka.

K jejich prvním rozhodnutím patřilo okamžité pracovní nasazení Jaroslava Javorského bez ohledu na jeho špatný zdravotní stav a zbavili ho všech jeho dřívějších privilegií. Několikrát za sebou mu zakázali převzetí dvoukilogramového balíčku, který vězeň mohl obdržet jen jednou za deset měsíců. Každá jeho žádost byla nejdříve podstoupena na ministerstvo vnitra, kde rozhodovali o její schválení nebo zamítnutí.

Josef Josten se snažil využít všech možností k osvobození Jaroslava Javorského, dokonce se obrátil na Jonase Savimbiho, vůdce UNITA v Angole, která držela v tu dobu v zajetí 20 československých odborníků z Alto Catumbela, aby podmínil jejich osvobození výměnou za Jaroslava Javorského. Případ Jaroslava Javorského přednesl i při své návštěvě USA a setkání s podtajemníkem pro lidská práva a humanitární záležitosti Dr. Elliotovi Abramsovi.³⁵

Případ Javorský se stal dokonce jedním z bodů jednání madridské schůzky Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v dubnu 1985, na jeho obranu vystoupily takové humanitární organizace jako např. Amnesty International, International Helsinki Assication a International League for Human Rights. O jeho případu se psalo ve všech hlavních světových denících. Dokonce jeden z hollywoodských scenáristů na základě osudu Jaroslava Javorského připravoval filmový scénář.

Zásluhou Josefa Jostena a amerických poboček našich exilových skupin a organizací bylo v době olympijských her v USA rozdáno mezi diváky a účastníky 20 000 letáčků s fotografií Jaroslava Javorského a vylíčením jeho případu. Britská vláda dokonce intervenovala u M. Gorbačova během jeho návštěvy Velké Británie.

Josef Josten se obrátil zvláštním dopisem na všechny přední britské i světové politiky, ve kterém je požádal o podporu při osvobození Jaroslava Javorského. Britský ministr Malcolm Rifkind ve své odpovědi potvrdil zájem britské vlády na dodržování lidských práv ve všech zemích a slíbil, že Sir George Howe využije první příležitosti během své návštěvy Československa, aby intervenoval u československé vlády ve prospěch Jaroslava Javorského s cílem přimět ji, aby dodržovala usnesení Helsinské konference.

Enormní úsilí Josefa Jostena informovat světovou veřejnost o osudu Javorského se odrazilo i v uveřejnění článku prominentního britského žurnalisty Bernarda Levi-
na, který v *The Times* publikoval rozsáhlou reportáž o Javorském pod názvem *Where Love Pays a Penalty in Torture*, ve které podrobně vylíčil všechny okolnosti tohoto případu.³⁶

V květnu 1986 přineslo poslední číslo *Briefs* zprávu o osvobození Jaroslava Javorského. Případ Javorského byl jedním z největších úspěchů celé historie CDUP a Josef Josten mu věnoval veškerou svou vůli, životní energii a organizační schopnosti. Trpělivá a mravenčí práce Sira Bernarda a zejména Josefa Jostena přinesla nakonec zasloužený úspěch. Podrobné interview s osvobozeným Jaroslavem Javorským přinesl *Evening Standard*.³⁷

³⁵ Briefs From CDUP, 1984, No. 3/IV, March, s. 1.

³⁶ *The Times*, April 11, 1985.

³⁷ Kompletní text viz: CDUP Briefs, May 1986, s. 3–4.

Nádhernými slovy zhodnotil přínos Josefa Jostena k osvobození Jaroslava Javorského Věstník Orgánu Československé národní rady americké z dubna 1986. „Propuštění Jaroslava Javorského přineslo velkou radost všem těm, kteří pomohli udělat případ Javorský známým... Nechceme jmenovat jednotlivce, aby se snad na někoho nezapomnělo. Jen jedno jméno nám dovoluňte vyzvednout: Josef Josten. „Redaktor Josten bojoval za Jaroslava jako za vlastního syna“, to jsou slova paní Javorské. Dodával odvahu, psal nejvlivnějším politikům, připravoval akci, kterou by pražský režim těžce nesl. K její realizaci však nedošlo, redaktor Josef Josten náhle zemřel 29. listopadu 1985 ve věku 72 let. Osvobození Javorského se nedočkal. V září 1985 nám psal, že ještě musí v práci vytrvat do propuštění Javorského, pak že půjde do výslužby. Nedočkal se ani té výslužby.“³⁸

III.3 Boj CDUP za dodržování lidských práv v komunistických zemích

Koncem ledna 1984 CDUP uspořádal velkou mezinárodní konferenci, které se zúčastnili představitelé 11 důležitých organizací a deseti národností, kteří souhlasili s potřebou koordinovat svou činnost na obranu lidských práv. CDUP byla pověřena, aby iniciovala vytvoření zvláštního sekretariátu v Ženevě pod záštitou International Helsinki Association.³⁹ Na konferenci vystoupili s hlavním referátem poslanec Alan Tyrrell, který hovořil na téma Evropský parlament a lidská práva.

Na slavnostní večeři Reverend Dr. Jan Lang připomenul osudy všech uvězněných politických disidentů v nejrůznějších zemích světa, kterým není dovoleno řídit se svým vyznáním, ať již v náboženském nebo veřejném životě, protože nad nimi neustále bdí tzv. Velký bratr. Sir Bernard Braine jménem CDUP slíbil, že budou nadále pokračovat v boji za osvobození všech vězňů svědomí a k jeho prohlášení se připojil i Alan Tyrrell za Evropský parlament.⁴⁰

Od svého založení CDUP vyvíjel kampaně za osvobození vězňů svědomí nejen v Československu, ale také v Rumunsku, Polsku, Afghánistánu, Iránu, Argentíně, Sovětském svazu a dalších zemích, kde byla porušována lidská práva. CDUP se angažovala nejen na obranu všeobecně známých disidentů, ale informovala světovou veřejnost i o případech méně známých vězňů svědomí. Tak např. v roce 1983 se CDUP obrátil dopisem na generálního tajemníka OSN, aby ho informoval o hrubém porušování lidských práv v Iránu, zejména v souvislosti s popravou pěti mladistvých, když nejmladšímu bylo teprve 14 let.⁴¹

CDUP taktéž společně s Amnesty International Hampstead Unitarians Group vystoupilo na podporu běloruského aktivisty za lidská práva Michaela Kukobaka, který byl uvězněn v pracovním táboře na počátku 70. let.⁴² Podobně CDUP informoval světovou veřejnost o porušování lidských práv v dalších zemích, jako v Polsku,

³⁸ Věstník Československé národní rady v Americe, duben 1986.

³⁹ Briefs From CDUP, No. 3/IV, March, s. 1.

⁴⁰ Briefs From CDUP, No. 3/V, March 1984, s. 1.

⁴¹ Srovnej Briefs From CDUP, 1983, No. 1/IV, September, s. 3 a Briefs From CDUP, 1983, No. 2/IV, Christmas, s. 2.

⁴² Briefs From CDUP, 1983, No. 2/IV, Christmas, s. 2.

Tibetu nebo Lotyšsku, kde byli dva lotyšští aktivisté za lidská práva odsouzeni k 11 letům odnětí svobody za „protisovětskou agitaci a propagandu“.⁴³

CDUP se angažovalo za dodržování lidských práv i v Sovětském svazu a vystupovalo na obranu Andreje Sacharova. Představitelé CDUP a zejména Josef Josten vždy zastávali názor, že v dané situaci každá spolupráce západní organizace s některou z organizací ze sovětského bloku se rovná kolaboraci a udržuje přežívat antidemokratickému režimu.

V roce 1983, když došlo k výraznému zhoršení zdravotního stavu Andreje Sacharova a sovětská vláda mu odmítla odpovídající zdravotní péči, Royal Society of Health (RSH) připravovala odbornou exkurzi pro lékařské specialisty ze Sovětského svazu, což vyvolalo ostrou reakci CDUP. Sir Bernard Braine a Derek Prag, MEP, napsali ostrý dopis vedení RSH se žádostí, aby odmítli podporu této návštěvy.

Sponzoři CDUP využívali k podpoře sovětských disidentů každé příležitosti. Např. jeden z podporovatelů CDUP, poslanec David Atkinson, byl vyhoštěn ze Sovětského svazu, protože se během své turistické cesty setkal s jedním ze sovětských opozičních politiků. Další ze sponzorů CDUP Gerge Miller byl vydavatel měsíčníku Soviet Labour Review, který analyzoval činnost oficiálních a neoficiálních sovětských odborů.⁴⁴

V květnu 1984 CDUP rozvinul velkou kampaň za zlepšení zdravotních a životních podmínek Andreje Sacharova, do kterého se zapojili příznivci CDUP David Atkinson, MP, Lord Bethell, MEP, Sir Anthony Kershaw, MC,MP, Tom Stoppard, CBE, Rastko Marcetic a další. Součástí rozsáhlé protestní kampaně byl i koncert Soviet Emigre Orchestra.⁴⁵

CDUP organizoval své pobočky ve všech zemích, kde našel své příznivce. Tak např. vznikla pobočka v Kanadě v rámci Canadian Committee of Scientists and Scholars, která se angažovala především v kampani za osvobození Dr. Andreje Sacharova.

CDUP měl stovky stoupenců a sponzorů z politických, kulturních a jiných organizací. Britský parlament byl zastoupen v CDUP celkem 17 poslanci: Sir Bernard Braine, Sir John Biggs-Davison, David Atkinson, Sir Frederick Bennett, Winston Churchill, Michael Colvin, Ralph Howell, Ivan Lawrence, Nicholas Lyall, James Pawsey, Geoffrey Rippon, Sir Patrick Wall, John Wilkinson, Julian Amery, Russell Johnston, Patrick Cormack, Sir Anthony Kershaw.

Mezi příznivce a podporovatele CDUP patřili např. americký senátor William S. Cohen, Richard Ryder, MP, Ivan Lawrence MP, John Wilkinson a Sir David Ennals, který byl kooptován do organizačního výboru CDUP. Britští poslanci Richard Ryder, Ivan Lawrence a John Wilkinson patřili k předním obráncům lidských práv v britské dolní sněmovně, zatímco Sir Ennals, bývalý britský ministr, aktivně vystupoval za modernizaci a demokracii v britské Labour Party.

⁴³ Briefs From CDUP, No.3/IV, March 1984, s. 2.

⁴⁴ Briefs From CDUP, 1983, No. 1/IV, September, s. 3.

⁴⁵ Briefs From CDUP, No. 4/V, June 1984, s. 1.

Jeden z patronů CDUP Vladimír Bukovskij vytvořil novou organizaci s názvem Resistance International, jejímž hlavním cílem je koordinovat protikomunistický odboj na celém světě, poskytnout pomoc a spolupráci, materiální i finanční, demokratickým silám uvnitř totalitních zemí a plánuje soustředit všechny dostupné informace o potlačování lidských práv v těchto zemích.⁴⁶

Zprávy o činnosti a aktivitách CDUP Josef Josten publikoval v Briefs From CDUP, které redigoval osobně až do své smrti v roce 1985. Briefs byly vydávány nepravidelně v nákladu 500 ks a byly rozesílány sponzorům a podporovatelům CDUP do 12 zemí. První číslo bylo vydáno v září 1983, poslední v květnu 1985.

CDUP se během své existence stal opakovaně cílem provokací československé tajné služby. Několikrát členové výkonného výboru CDUP a parlamentu dostali namnožený materiál, obviňující Josefa Jostena ze zpronevěry finančních prostředků pro vlastní potřeby.

CDUP se aktivně účastnil taktéž dalších mezinárodních akcí a konferencí, jako např. londýnské konference Communism and Liberal Democracy, která se konala v březnu 1985. Mezinárodní uznání CDUP se projevilo i pozváním Sira Bernarda Braine na 3. konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, která se konala v květnu 1985 v Torontu.⁴⁷

Josef Josten zemřel náhle 29. listopadu 1985, jen několik dní po založení nadace Human Rights Charity Trust a Sixth Evening to Remember.

IV. Závěr

Činnost CDUP pokračovala krátce i po smrti Josefa Jostena, ale ztratila svou dřívější energii a průbojnost. Ostatně to se projevilo i ve vydávání Briefs of CDUP, jehož poslední číslo vyšlo v květnu 1985. Jednou z posledních kampaní, do které CDUP vstoupil, byla kampaň za osvobození Augustina Navrátila, který byl odsouzen za agitaci proti československému státu. Byl obviněn z napsání a vytvoření kopií Otevřeného dopisu č. 2, ve kterém se zabýval okolnostmi smrti katolického kněze Přemysla Coufala z roku 1981. Policie zabavila v jeho bytě velké množství kopií tohoto dopisu, psací stroj a stovky kopií různých samizdatů. Později byl násilně zadržován v psychiatrické léčebně v Praze. Nebyl to první případ jeho pobytu v psychiatrické léčebně, když již v roce 1977 byl umístěn v psychiatrické léčebně v Prostějově, když napsal a šířil požadavky za větší náboženské svobody.

Navzdory snahám Sira Bernarda Braine, otce J. Langa, Ing. Pavla Moritze i paní P. Jostenové pokračovat v práci CDUP se však nakonec ukázalo, že není snadné nahradit Josefa Jostena v roli organizátora, iniciátora kampaní a editora. V roce 1988 CDUP přestal fungovat. O rok později se zhroutil komunistický systém ve východní Evropě.

⁴⁶ Briefs From CDUP, 1983, No. 1/IV, September, s. 4.

⁴⁷ Briefs From CDUP, No. 8/V, May 1985, s. 2.

Poznámky

Většina použitých materiálů, jako např. F.C.I., Briefs from CDUP, brožury věnované oficiálním akcím CDUP, korespondence aj., se nachází v tzv. Kolekci Josefa Jostena, která je uložena v archivu Centra pro československou exilovou politiku. Kolekce byla věnována Centru manželkou Josefa Jostena, paní Patricií Jostenovou.

Recenzoval: prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.

REGIONY – NOVÝ PRVEK ZAHRANIČNÍ POLITIKY ČR

Pavel Šaradín

Podobu zahraniční politiky každého státu utváří řada institucí a spolků nejrůznějšího zaměření, nicméně rozhodující slovo má vláda, ministerstvo zahraničí, parlamentní politická reprezentace a prezident. Od roku 2001 se na mezinárodní spolupráci může podílet další významný aktér – krajská samospráva. S touto možností počítaly všechny relevantní kandidující politické strany a hnutí (samozřejmě s různou intenzitou), o čemž svědčí příslušné pasáže jejich volebních programů. Oblast mezinárodní spolupráce je rovněž nedílnou součástí programových prohlášení krajských rad, popřípadě regionálních rozvojových plánů. Od prosince 2000, kdy se konala ustavující zasedání regionálních zastupitelstev a kdy byly rady zvoleny, hejtmani a jejich nejbližší spolupracovníci podnikli již celou řadu zahraničních cest.

Podívejme se nyní, s jakými „zahraničněpolitickými“ představami některé strany před voliče předstupovaly, na to, co se zavázaly splnit v programovém prohlášení, a také na některé konkrétní aktivity, jimiž kraje přispívají k houstnoucí síti mezinárodní spolupráce České republiky. Pro zjednodušení jsem vybral jako modelový příklad situaci v Olomouckém kraji, a to z toho důvodu, že činnost jeho úřadu sleduji nejsoustavněji.

Volební programy

Nejpodrobnější programy předložily voličům ČSSD a Čtyřkoalice. Společná kandidátka ODA, DEU, KDU a US se věnuje případné mezinárodní spolupráci zejména v kapitole *Rozvoj vnějších vztahů*. Zde autoři programu konstatují, že poloha kraje „spolu s poměrně dobrou infrastrukturální vybaveností dávají předpoklady pro budoucí intenzivní propojení nejen s regiony České republiky, ale i Polska, Rakouska, Slovenska a Maďarska“. Hlavním cílem Čtyřkoalice se pak stal „rozvoj partnerství a spolupráce s okolními regiony a státy a začlenění kraje do evropských struktur“. V podrobných tezích programu se pak objevuje zejména snaha po užší spolupráci s Polskem, orientace na střední Evropu a také požadavek zřízení krajského zastoupení v Bruselu. Oproti tomu ČSSD kladla důraz na „podporu partnerským svazům měst, zvláště s městy Evropské unie“ (důraz PŠ), dále pak na „účast na mezinárodních programech a využívání zahraničních zkušeností v práci krajské samosprávy“. Občanská demokratická strana samostatnou kapitolu, která by se týkala mezinárodní spolu-

práce, nezpracovala, takže předvolební vize najdeme v jiných programových oblastech, nicméně pouze dvě. ODS jednak slibuje vytvoření takových mechanismů, které by „maximalizovaly možnost získání prostředků z fondů EU“, jednak hodlá intenzivně propagovat region střední Moravy a „rozšiřovat partnerské vztahy se zahraničními městy a regiony“. KSČM o mezinárodní dimenzi neuvažovala vůbec, navíc její program pro Olomoucko sestával pouze ze sedmnácti vět: Jedinou výjimkou je v kapitole *Doprava* prohlášení „zvětšíme propustnost hranice s Polskem“. Z menších stran a hnutí se zahraniční politikou kraje zabývalo několik subjektů. Např. Náš kraj 21 (koalice Strany pro otevřenou společnost a Strany zelených), který usiloval o spolupráci v této oblasti se Zlínským krajem (oba regiony tvoří NUTS 2), požadoval „zřízení stálého zastoupení (...) při institucích Evropské unie“. O spolupráci s EU uvažovala rovněž Moravská koalice (Moravská demokratická strana + Hnutí samosprávné Moravy a Slezska), která hodlala rozvíjet kraj mj. v návaznosti na programy EU. Tato koalice usilovala také o vytvoření svazu moravských krajů, který by řídila Zemská rada. Ta by rovněž rozhodovala „o společném, přímém zastoupení moravských krajů a měst v orgánech Evropské unie, jako jednoho z předpokladů získání větších finančních a investičních zdrojů pro rozvoj Moravy“. Dále koalice hodlala podporovat kooperaci s „ostatními moravskými kraji při navázání kontaktů s hospodářsky silnými spolkovými zeměmi evropských států“. Na krátké prohlášení se omezili Republikáni Miroslava Sládka: „Jsme pro společnou Evropu jako Evropu suverénních národů. Jsme pro navázání spolupráce s příhraničním regionem Polska.“

Můžeme jednoznačně říci, že čtyřkoaliční program se v této oblasti jeví jako realistický, moderní a podchycuje všechny zásadní možnosti krajské politiky v oblasti mezinárodní spolupráce. Čtyřkoalice se jako jediná podrobněji zmínila o nutnosti spolupráce Olomouckého kraje s regiony sousedních zemí (nejen s Polskem). Naproti tomu ČSSD hodlala podporovat především kontakty s městy členských států EU. Většina uvedených kandidujících stran, což je potěšitelné zjištění, by ráda usilovala o zastoupení kraje v „Bruselu“. Čtyřkoalice také slíbila požádat o členství v Evropské radě regionů.

Programové prohlášení rady

Po krajských volbách uzavřely dohodu o koaliční spolupráci zvítězivší Čtyřkoalice, ODS a Nezávislí (viz tabulka). Z výsledné podoby *Programového prohlášení Rady Olomouckého kraje* (schváleného 29. března 2001) je patrný především rukopis vítězného subjektu. Oddíl, který se týká námi zkoumané oblasti se nazývá *Rozvoj vnějších vztahů* (stejně jako v programu 4K) a objevují se zde téměř shodné formulace, které Čtyřkoalice slibovala ve svém programu. Kromě toho další zmínky najdeme v části *Cestovní ruch*, kde mj. krajská rada hodlá podporovat další města regionu v připojení k Alianci evropských kulturních měst a rozvoj „aktivit turistického ruchu s Polskem“. Jako vnitřní směrnici přijalo zastupitelstvo v návaznosti na programové prohlášení Program rozvoje územního obvodu Olomouckého kraje (schváleno 25. 10. 2001). Ten se však zahraničních vztahů netýká.

Tab. 1 Výsledky voleb v Olomouckém kraji, pouze úspěšné strany (zdroj www. volby. cz)

Název strany	Hlasů	Hlasy v %	Mandátů	Rad-
ních				
Čtyřkoalice	40 566	24,20	1 5	5
KSČM	36 051	21,51	1 3	0
ODS	31 828	18,98	1 2	4
ČSSD	27 399	16,34	1 0	0

Konkrétní kroky

Hejtman Olomouckého kraje Jan Březina (4K-KDU) se vydal na první zahraniční návštěvu do Polska, které posléze navštívil ještě jednou. Vycestoval také do Bruselu, kde dvakrát jednal o bližší spolupráci s Výborem evropských regionů. S prezidentem Václavem Havlem navštívil v červnu 2001 Švýcarsko a na pozvání britského velvyslance spolu s dalšími hejtmany v červenci uskutečnil cestu, jejímž cílem bylo seznámit se se systémem veřejné správy ve Velké Británii.

V roce 2002 probíhala intenzivní spolupráce s Autonomní oblastí Vojvodina (Jugoslávie). Kraj v lednu navštívila oficiální delegace v čele s předsedou oblasti Dorde Dukičem. „Cílem návštěvy bylo vzájemné představení regionů a dohoda o oblastech vzájemné spolupráce. Byl projednán návrh smlouvy.“ (viz Přehled oficiálních zahraničních aktivit – POZA) V květnu naopak olomoucká delegace navštívila Vojvodinu, města Novi Sad (kde se konal zemědělský veletrh) a Suboticu (mimochoodem – významným partnerským městem Olomouce je právě Subotica). V tomto případě šlo o návrhy spolupráce v oblasti hospodářské a kulturní.

Pokračovala spolupráce s italským Reggio Emilia a dánským Vejle, kam v dubnu odcestovala delegace, která se setkala s tamějšími představiteli samosprávy. Spolupráce je podpořena smlouvou a probíhá zejména v oblasti sociální a vzdělávání.

S aktivní hospodářskou a turistickou spoluprací se počítá s polským Dolnoslezským krajem, ale i Opolským. Tato mezistátní příhraniční spolupráce je výhodná, protože na ni lze čerpat prostředky ze speciálních fondů EU. V červenci byla podepsána dohoda o spolupráci mezi krajem a Opolským vojvodstvím v Javorníku.

Zřejmě největší akcí na poli zahraničně-politických aktivit byla březnová konference NET. Zúčastnily se jí regiony zemí EU Enzkreis (Německo), Reggio Emilia (Itálie), Gaeltachta (Irsko). S nimi a se španělskou Asturií spolupracuje Olomoucký kraj v rámci projektu, skrze nějž lze již nyní čerpat prostředky ze zdrojů EU. Spolupráce však probíhá i na bilaterální úrovni. Konference dále jako pozorovatelé navštívily zástupci krajů Myslowice (Polsko), Opole, Tartu (Estonsko), Vojvodina a Žilina.

Problémem uzavírání smluv mezi kraji je, že podléhají podle současných právních úprav schválení ministerstvem zahraničí. Smlouvy tak nahrazují zejména nejrůznější deklarace spolupráce.

Kromě bilaterální a multilaterální spolupráce se kraj představil na několika zahraničních veletrzích. Na jaře 2002 proběhla „Společná prezentace Olomouckého kraje a statutárního města Olomouce na Českém centru a České centrále cestovního ruchu ve Vídni. Prezentace zaměřená především na kulturu a potenciál cestovního ruchu pro žurnalisty, touroperátory apod. Současně proběhlo jednání na Hospodářské komoře Dolního Rakouska za účasti zástupců Hospodářské komory Olomouckého kraje a kontaktní jednání mezi podnikateli.“ (POZA). Dále se kraj prezentoval v Pécsi (Maďarsko), kde se konal rovněž Český den. Hejtman se v listopadu 2002 zúčastnil první konference Asociace evropských regionů.

Důležitou součástí činnosti krajů je jejich vzájemná spolupráce. Hejtmani se setkali už 5. ledna 2001 a domluvili se na vytvoření Asociace krajů ČR. V témže měsíci hejtman Moravskoslezského (tehdy ještě Ostravského) kraje Evžen Tošenovský (ODS) navštívil jako předseda Svazu měst a obcí Brusel, kde však jednal už také o regionálním zastoupení v institucích a projektech EU.

Přehled oficiálních zahraničních aktivit Olomouckého kraje dále vyjmenovává:

- seminář pro zástupce veřejné správy Vojvodiny o podpoře hospodářského rozvoje
- aktivní účast Olomouckého kraje na Seminári o vodě pořádaného českým velvyslancem v Bělehradě pro české podnikatele v oblasti vodohospodářství s cílem napomoci jejich vstupu na srbský trh při obnově technické infrastruktury
- smlouva mezi Olomouckým krajem a dánskou firmou ScanAvia na studii proveditelnosti regionálního letiště
- reciproční účast zástupců Olomouckého kraje a Opolského vojvodství na veletrzích cestovního ruchu v Brně a v Opoli
- vystoupení hejtmana Olomouckého kraje na Letní škole evropských studií v Opoli a Bruselu účast olomoucké studentky na tomto semináři
- účast zástupce Olomouckého kraje na semináři k projektu celoživotního vzdělávání, Vejle
- zprostředkování účasti Univerzity Palackého za Olomoucký kraj a provincie Reggio Emilia v projektu vzdělávání mentálně postižených, jehož garantem je instituce regionu.

Závěr

Zahraniční politiku skutečně formuluje zejména vláda a parlament, nicméně určité kroky v této oblasti kraje vykonávat mohou. Jejich spolupráce s regiony jiných států je definována zákonem (č. 129/2000 Sb.) takto: „Kraj může spolupracovat s územními samosprávnými celky jiných států a vstupovat do regionálních seskupení se zahraničními partnery. Obsahem spolupráce mohou být jen činnosti patřící do jeho samostatné působnosti.“ Důležitou platformou je rovněž zmíněná Asociace krajů ČR, která zcela jistě nemůže reprezentovat zemi v bruselských strukturách, může ovšem koordinovat spolupráci krajů například v čerpání z fondů EU. Jednotlivé kraje dále mohou usilovat o členství ve Výboru pro regiony. Nemalé možnosti nabízí také orgán Rady Evropy Kongres místní a regionální samosprávy (CLRAE), jehož viceprezidentem je hejtman kraje Vysočina František Dohnal. Lze také využívat regionál-

ních rozvojových agentur, které jsou sdruženy v Evropské radě rozvojových agentur. Hlavní cíle v oblasti mezinárodních styků krajů je spolupráce v Euroregionech, příhraniční spolupráci a v partnerské spolupráce s dalšími západo i východoevropskými kraji. Takováto úzká spolupráce a navazování kontaktů vůbec obohacují nejen kooperující subjekty, ale mohou, jako určitá zkušenost a získané kontakty, v mnohém pomoci i České republice jako celku (snazší přístup vlády, institucím, obchodním agenturám, hospodářským komorám atd.).

Nejde ale pouze o institucionální spolupráci. Krajská politika totiž může mít vliv i na tu celostátní. Vždyť silné zastoupení představitelů ODS, jež se navíc podílí na složení všech krajských rad, v regionálních zastupitelstvech může být důležité i pro další orientaci této strany vzhledem k EU. Podíváme-li se i na ostatní programy ODS v jiných krajích a na programová prohlášení krajských rad (nebyla sepsána ve všech 13 regionech), vidíme zde poněkud jinou rétoriku, než nám předkládá například Václav Klaus či Jan Zahradil. Zdá se, že ODS na regionální úrovni vychází spíše z reálných možností využívání spolupráce s EU, kdežto její vedení usiluje v první řadě o tzv. národní zájmy, teprve poté o jakoukoli kooperaci. Koherentnější postoje se svým vedením zastávají jak Čtyřkoalice, tak sociální demokraté. S přibývajícím pravomocím a etablováním krajských úřadů v systému veřejné správy ČR lze očekávat, že jejich role vzroste také na poli mezinárodní spolupráce. Aktivity radních Olomouckého kraje a samozřejmě krajů dalších o tom svědčí.

Prameny

- Hlavou i srdcem! (předvolební brožura ODS), 2000, 8 s.
- Krajský volební program ČSSD, Olomoucký kraj, 2000, 24 s.
- Náš kraj 21 (programový leták), 2000, nestránkováno.
- Program Čtyřkoalice pro volby do Zastupitelstva Olomouckého kraje, 2000, 14 s.
- Program rozvoje územního obvodu Olomouckého kraje, dokument, Olomouc 2001.
- Programové prohlášení Rady Olomouckého kraje (č. usnesení UR/7/2/2001 ze dne 29. 3. 2001, 7 s.).
- Přehled oficiálních zahraničních aktivit Olomouckého kraje v roce 2002 (dokument KÚ Olomouc).
- Šance pro Moravu. Program Moravské koalice pro volby do krajského zastupitelstva, 2000, nestránkováno.
- Volební program KSČM pro volby do Zastupitelstva Olomouckého kraje, 2000, nestránkováno.
- Volební program pro Olomoucký kraj, ČSNS, 2000, nestránkováno.
- Vše hovoří pro nás! Republikáni Miroslava Sládka. Programové teze pro volby do krajského zastupitelstva Olomouckého kraje, 2000, nestránkováno.

Recenzoval Mgr. Tomáš Kocych

Mladí badatelé

DÁNSKÉ PARLAMENTNÍ VOLBY ROKU 2001

Pavla Dočekalová

20. listopadu 2001 proběhly v Dánsku předčasné parlamentní volby. V následujícím textu nastíním základní rysy dánského volebního systému, který má svůj dopad, jak uvidíme, i na systém stranický. Poté se zaměřím na volby samotné: na důvody, které vedly k jejich vypsání, na průběh předvolební kampaně a na analýzu výsledků hlasování.

Dánský volební systém

Volby do jednokomorového parlamentu, Folketingu, se konají na základě principu proporčního zastoupení, přičemž důraz je kladen na co největší míru proporčnosti. Dánský volební systém patří k nejstarším v Evropě, jeho základ byl položen již roku 1920, kdy byl přijat volební zákon, jehož základními principy se Dánské království řídí dodnes. V letech 1849 až 1915 se používal prostý většinový systém (first past the post), v letech 1915 až 1920 platil systém smíšený, který kombinoval většinový systém s principem proporčnosti.

Během více než 80 let, co volební systém slouží jako institucionální forma pro dánské volby, se ani jednou nestal předmětem sporu a nebyl vystaven pokusu o změnu. Přestože několikrát byly přijaty dílčí novely, volební systém zachovává kontinuitu. Jediným problémem, o němž se často diskutuje, je otázka volebního prahu (viz níže). Objevují se argumenty (zejména od zástupců menších politických stran), že volební práh je nedemokratická záležitost, která ponechává určité procento voličů bez reprezentace. Na druhé straně větší strany navrhovaly jeho zvýšení, neboť od tohoto kroku očekávaly zajištění politické stability: méně stran zastoupených ve Folketingu, větší pravděpodobnost vzniku většinových koalicí, méně předčasných voleb apod.¹ Poslední návrh na změnu volebního prahu se však objevil v roce 1953. Je tedy vysoce pravděpodobné, že dánský volební systém bude zachován do budoucna beze změn.

Folketing má 179 členů, z nichž 175 je voleno ve vlastním Dánsku a po dvou zástupcích na Faerských ostrovech a v Grónsku. Poslanci v těchto autonomních oblas-

¹ V Dánsku jsou menšinové vlády či předčasné volby poměrně běžnou záležitostí. Například v letech 1970–1990 se volby do Folketingu konaly celkem desetkrát. Více viz: PETERSSON, Olof: *The Government and Politics of the Nordic Countries*. Stockholm 1994, 233 s. (Kapitola 3)

tech jsou voleni na základě jiných pravidel, a proto se níže uváděné informace týkají jen 175 mandátů.

1 Rozdělování mandátů

Základním rysem dánského volebního systému je rozdělování křesel na dvou úrovních – ve vícemandátových volebních obvodech a na národní úrovni. Pro volební účely se Dánsko dělí na tři volební kraje (hlavní město Kodaň, Ostrovy a Jutsko). Tyto kraje se dále člení na 17 vícemandátových obvodů. Ze 175 mandátů se 135 rozděluje přímo v 17 vícemandátových obvodech a dalších 40 křesel slouží jako doplňující mandáty, které se rozdělují mezi tři volební kraje. Počet mandátů udělovaných ve volebních obvodech se každých pět let určuje na základě počtu obyvatel, počtu registrovaných voličů a na základě hustoty zalidnění.

Po sečtení platných hlasů se křesla, přidělená jednotlivým volebním obvodům, rozdělují politickým stranám na základě modifikovaného Saint-Laguého dělitele.

Další krok slouží k určení toho, které strany jsou způsobilé k přidělení dodatečných mandátů. Strana musí splnit jedno ze tří následujících kritérií, dánský volební systém tak operuje se třemi odlišnými volebními prahy. Kritéria jsou: získání přímého mandátu alespoň v jednom ze 17 volebních obvodů, získat alespoň ve dvou volebních krajích počet hlasů, které korespondují s regionálním poměrem hlasy/mandát, získat dvouto procent platných hlasů na národní úrovni.

Následuje rozdělování všech 175 mandátů na celonárodní úrovni. Křesla se rozdělují proporčně na základě počtu hlasů jednotlivých stran za použití Hareho metody². Počet mandátů, které strana získala ve všech 17 obvodech, se odečte od počtu mandátů, které straně náleží na základě této celonárodní kalkulace. Rozdíl mezi těmito počty je vyjádřením počtu doplňujících mandátů, které strana získá.

Tyto doplňující mandáty jsou potom každé straně rozděleny mezi tři volební regiony. Počet hlasů strany v každém z těchto tří regionů se následně dělí čísly 1, 3, 5, atd. (čistý Saint Laguë).

Dalším krokem je rozdělení doplňujících mandátů stran mezi jednotlivé volební obvody. Hlasy jednotlivých stran v každém obvodu jsou děleny postupně 1, 4, 7, 10, 13 atd. (tzv. dánský dělitel). Na základě preferenčních hlasů a listiny kandidátů se potom mandáty přidělují jednotlivým kandidátům.

Cílem tohoto poměrně složitěho systému je dosažení co největší proporčnosti, a to jak mezi politickými stranami, tak i v otázce geografického zastoupení. Dánský volební systém tak bez nadsázky patří k nejvíce proporčním na světě.

² Počet všech platných hlasů se vydělí počtem mandátů. Získá se tak potřebný počet hlasů pro získání jednoho mandátu. Tímto číslem se dělí počty hlasů jednotlivých stran.

Aktéři voleb – dánské politické strany

Volební systém popsaný v předchozí kapitole vzhledem ke své proporčnosti a nízkému volebnímu prahu umožňuje vstup do parlamentu i malým politickým stranám. Od tzv. zemětřesných voleb v roce 1973³ se do Folketingu pravidelně dostávalo 8 až 11 politických subjektů.⁴

Dánsko je zemí, která potvrzuje tzv. první Duvergerův zákon, tj. tezi, že proporční volební systém vede k etablování systému mnoha stran (multipartismu).⁵ Podle Sartoriho klasifikace stranického systému náleží Dánsko k umírněnému pluralismu, mezi jehož hlavní rysy mj. patří existence tří až šesti relevantních stran, praxe koaličních vlád a neexistence velkých, relevantních, antisystémových stran.⁶

1 Vznik a vývoj politických stran v Dánsku

Stejně jako v ostatních západoevropských demokratických zemích se politické strany v Dánsku začaly formovat koncem 19. století. Na půdě Riksdagu (první dánský demokratický parlament) se nejprve utvořily strany konzervativní a liberální, jejichž vznik odrážel antagonismus tehdejší doby. Liberálové (Venstre)⁷ založili svou stranu již roku 1870, vyslovovali se proti privilegiím Zemských stavů, hájili svobodu obchodu, individuální práva a svobody, všeobecné volební právo. Konzervativní strana v roce 1915 změnila svůj název ze Strany pravice na Konzervativní lidovou stranu (Konservative Folkeparti).

Mimo parlament byla založena roku 1871 sociální demokracie (Socialdemokratiet). Jejím primárním cílem bylo získat co nejvíce členů a následně zastoupení v parlamentu. To se jí podařilo již v průběhu 80. let 19. století. Tyto tři strany se staly nejvýznamnějšími politickými subjekty celého 20. století.

Některé další politické strany vznikly odštěpením od jiných politických stran. V roce 1905 se od Venstre oddělila Radikálně liberální strana⁸ (Radikale Venstre), reformistické křídlo liberální strany. V letech 1958 a 1959 se od komunistické strany

³ Volby v roce 1973 patří k nejvýznamnějším mezníkům dánské politiky, neboť umožnily průnik nových politických stran do parlamentu. Pět tradičních politických stran obdrželo pouze 63 % hlasů a do parlamentu se dostalo šest nových subjektů. Tento protestní hlas měl, dle Peterssona, několik příčin: oslabování vazeb mezi voliči a politickými stranami, fakt, že etablované strany nenabízely alternativu k celým řadám nových problémů, noví političtí lídři dokázali pomocí médií oslovit voliče, a v neposlední řadě byl důvodem právě volební systém, který nečiní složitým pro malé strany získat křesla ve Folketingu. PETERSSON, c. d., s. 39 an.

⁴ Přehled volebních výsledků viz *Tamtéž*, s. 62.

⁵ NOVÁK, Miroslav: *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*. Praha 1997, s. 60. Francouzský politolog Duverger věnoval část svého díla zkoumání vlivu volebních systémů na systémy stranické.

⁶ V případě Dánska je počet relevantních stran sice vyšší než šest (dle Sartoriho je totiž relevantní i malá strana, pokud je užitečná k tvorbě koalic). Sartori však uznává, že počet relevantních stran v umírněném pluralismu může být i vyšší než šest, rozhodující roli pro přechod k polarizovanému (extrémnímu) pluralismu má ideologická polarizace stran. Více k Sartoriho koncepci umírněného pluralismu viz FIALA, Petr – STRMISKA, Maxmilián: *Teorie politických stran*. Brno 1998, s. 180–182.

⁷ Doslovný překlad z dánštiny zní „levice“.

⁸ Slovo radikální neznamená v tomto případě extremistický. Slovo „radikal“ mělo spíš význam „reformní“, (zejména v sociální oblasti). Strana je založena na sociálně-liberálních idejích, a proto se často uvádí název Sociálně-liberální strana.

odštěpila Socialistická lidová strana (Socialistik Folkeparti), a to na protest proti souhlasu komunistické strany se sovětskou okupací Maďarska, a celkově kvůli podřízenosti dánské komunistické strany sovětským autoritám. Sociální demokracii v roce 1973 opustila část členů na protest proti přílišnému levicovému zaměření, a založila Demokraty středu (Centrum-Demokraterne) ve víře, že tradiční dělení na pravici a levici již neodpovídá potřebám tehdejšího Dánska

Strana s názvem Jednotný seznam – Rudozelená aliance (Enhedslisten de rød-grønne) vznikla opačným způsobem: v roce 1989 sloučením tří menších krajně levicových subjektů – Komunistické strany Dánska, Socialistické dělnické strany a Levého socialistického křídla.

Jiné politické strany se zformovaly na základě prosazování konkrétních aktivit. Takovou stranou je Křesťanská lidová strana (Kristeligt Folkeparti), která se vytvořila roku 1970 na protest proti zákonu, který poměrně benevolentně umožňoval prodej pornografických fotografií, a na protest proti potratům⁹. Strana pokroku (Fremskridtspartiet) vznikla v roce 1972 na protest proti vysokým daním. V roce 1995 se od tohoto subjektu odštěpila nacionalistická Dánská lidová strana (Dansk Folkeparti).

2 Klasifikace a charakteristika nejsilnějších současných politických stran

Po volbách v roce 1998 ve Folketingu zasedalo těchto deset politických stran:

Politická strana	Počet hlasů (%)	Počet mandátů
Sociální demokracie	35,9	63
Dánská liberální strana	24,0	42
Konzervativní lidová strana	8,9	16
Socialistická lidová strana	7,6	13
Dánská lidová strana	7,4	13
Středovní demokraté	4,3	8
Radikálně liberální strana	3,9	7
Rudozelená aliance	2,7	5
Křesťanská lidová strana	2,5	4
Strana pokroku ¹⁰	2,4	4

ZDROJ: *The Danish referendum on 28 September 2000 on Denmark's accession to the single European currency. The views of political parties and groups in their own words.* Kodaň 2000, s. 5.

⁹ Vznik Křesťanské lidové strany v Dánsku, tj. strany, která dává důraz na náboženství, je příkladem jevu, který belgický politolog Seiler označuje za reaktivaci – tj. změny ve společnosti reaktivují již zaniklé protiklady tím, že je poněkud promění. Více viz NOVÁK, Miroslav: *c. d.*, s. 125.

¹⁰ V roce 2000 se strana přejmenovala na Svobodu 2000 (Freedom 2000).

Podle klasifikace na základě tradičního dělení na škále levice – pravice vypadá dánská politická scéna následovně: Rudozelená aliance, Socialistická lidová strana – strany levicové, sociální demokracie v levém středu, střed reprezentují Středoví demokraté a Radikálně liberální strana, na pravém středu lze umístit Křesťanskou lidovou stranu, Liberální stranu a Konzervativní lidovou stranu, pravici pak představuje Strana pokroku a krajně pravicová Dánská lidová strana.

Nabízí se i několik dalších možností klasifikace. Klaus von Beyme navrhol rozdělení politických stran do devíti ideologických rodin¹¹. V dánském parlamentu chybí zastoupení stran ekologických, komunistických, regionálních a etnických a rolnických. Naopak početnou rodinu představují strany socialistické a sociálně-demokratické: sociální demokracie, Rudozelená aliance a Socialistická lidová strana. Skupinu stran liberálních a radikálních v Dánsku zastupují Radikálně liberální strana a Dánská liberální strana, zatímco Konzervativní lidová strana patří ke stranám konzervativním. Velmi malé zastoupení má skupina křesťansko-demokratická, již v Dánsku představuje Křesťanská lidová strana. Od roku 1998 má v parlamentu zastoupení i krajní pravice v podobě Dánské lidové strany.

Nejvýznamnějším subjektem na dánské politické scéně je sociální demokracie, která od roku 1920 opakovaně vítězila ve volbách. Strana je spojená s vybudováním dánského welfare state. Po druhé světové válce se účastnila třinácti vlád, a to buď koaličních či jednobarevných, většinových či menšinových, od roku 1993 do roku 2001 byla nepřetržitě vládnoucí stranou.¹² Až do voleb v roce 2001 bylo tedy možno sociální demokracii v Dánsku označit za dominantní stranu.¹³ V zatím poslední koalici, které se účastnila, vládla v letech 1998 až 2001 s Radikálně-liberální stranou. Předseda sociální demokracie Poul Nyrup Rasmussen se stal jedním z nejdéle vládnoucích politiků v Dánsku, když u moci setrval nepřetržitě téměř devět let.

Za nejvýznamnějšího spojence považuje sociální demokracii Socialistická lidová strana, jejíž hlavní strategií je ovlivňovat zleva sociální demokracii, neboť sama nemá dostatečný potenciál prosazovat vlastní politiku.

Dalšími významnými subjekty jsou strany liberální i konzervativní, jejichž vrcholným obdobím byla léta 1982 až 1993, kdy tyto strany tvořily vládu (v letech 1982–1990 spolu s dalšími malými stranami). Liberální strana je vůbec nejstarší politickou stranou v Dánsku.

¹¹ Těmito rodinami jsou: 1. liberální a radikální strany, 2. konzervativní, 3. socialistické a sociálně-demokratické, 4. křesťansko-demokratické, 5. komunistické, 6. rolnické, 7. regionální a etnické, 8. krajně pravicové, 9. ekologické. FIALA, Petr – STRMISKA, Maxmilián: *c. d.*, s. 89.

¹² Více informací o složení dánských vlád viz: DAMGAARD, Erik: *Termination of Danish Government Coalitions: Theoretical and Empirical Aspects*. In: *Scandinavian Political Studies*, roč. 17, č. 3, 1994, s. 193–211.

¹³ Dle Duvergera má dominantní strana dvě základní charakteristiky: 1. Po určité období je silnější než kterákoli jiná strana. 2. Ideologie a metody té strany jsou jakýmsi výrazem své doby (NOVÁK, Miroslav: *c. d.*, s. 161). Sociální demokracie v Dánsku splňovala obě kritéria – opakovaně vítězila ve volbách a zasloužila se o vybudování systému sociálního zabezpečení („welfare state“) v Dánsku, který nepochybně odráží její ideologii. Jak bude uvedeno později, právě přehodnocení politiky liberální strany k welfare state znamenalo oslabování pozice a ztrátu dominance sociální demokracie. Dominanci sociální demokracie v Dánsku studoval i Blondel (v období 1945–1966), který Dánsko řadil k multipartismu s dominantní stranou. (Více k Blondelově klasifikaci viz NOVÁK, Miroslav: *c. d.*, s. 170)

Velmi rychle se na dánské politické scéně prosadila krajně pravicová, populistická a xenofobní Dánská lidová strana. Její zakladatelkou se v roce 1995 stala charismatická Pia Kjærsgaard, která je stále její předsedkyní a bývá často novináři a politickými komentátory označována za „dánskou sestřenicí Jörga Haidera“ či dokonce za „Haidera v sukních“. Strana se ostře vyjadřuje proti Evropské unii, zdůrazňuje lásku k vlasti, a vyslovuje se proti imigraci.

Parlamentní volby 2001

1 Politické pozadí voleb a jejich organizace

Volby svolal sociálnědemokratický premiér Poul Nyrup Rasmussen, nejdéle vládnoucí premiér v Evropské unii, na 20. listopadu 2001. Konaly se tak čtyři měsíce před řádným termínem voleb, který měl být v březnu 2002. Přestože v Dánsku nejsou předčasné volby ničím výjimečným, v tomto případě bylo jejich vypsání poněkud překvapivé, neboť země se neocitla ani ve vládní, ani v politické ani v ekonomické krizi. Naopak – hospodářský vývoj byl v Dánsku tou dobou příznivý. Země pokračovala ve stabilním hospodářském růstu, běžný účet i veřejné finance vykazovaly přebytky, nezaměstnanost dosáhla nejnižší úrovně za posledních dvacet pět let a inflace byla přibližně stejně vysoká jako ve státech Eurozóny.

Vliv na vypsání předčasných voleb měla zejména mezinárodní situace – teroristické útoky na USA z 11. září 2001 a následná americká válka proti terorismu. Jako důvod svolání předčasných voleb premiér uvedl, že Dánsko potřebuje čelit současné těžké mezinárodní situaci s novou vládou, která bude mít jasně daný mandát. Je tedy více než zřejmé, že premiér doufal, že jeho podpora USA ve válce proti terorismu posílí jeho osobní prestiž a pozici, že Dánové uvěří, že je tím pravým mužem, který má zemi za současné světové situace vést. Ekonomická situace rovněž přispívala k pravděpodobnosti, že podpora Rasmussenovi bude mezi voliči zachována. Dánské volby tak byly prvními parlamentními volbami, které se konaly v zemích Evropské unie po teroristických útocích na USA.

Zvláštností listopadových voleb do Folketingu bylo to, že poprvé v historii Dánska se konaly ve stejný den jako volby obecní. Tato skutečnost měla svou pozitivní i negativní stránku. Rasmussen sklídl kritiku za to, že porušuje princip místní demokracie, když vypisuje parlamentní volby na stejný datum, jako se konají volby obecní. Zcela oprávněně panovaly obavy, že místní problémy a celkově místní politika bude nucena ustoupit do pozadí před celonárodními politickými tématy. Na druhou stranu vypsání celonárodních voleb na stejný den s volbami obecními přineslo vyšší volební účast – ta byla 20. listopadu 2001 87%.¹⁴

¹⁴ <http://w4c.inm.dk/res20nov2001/1a000.htm> – oficiální webová stránka dánského ministerstva vnitra, kde jsou zveřejněny výsledky voleb. (Staženo 9. 1. 2002.)

2 Předvolební kampaň

Pokud jde o formulování politických požadavků a průběhu kampaně, novináři i politologové se shodují, že předvolební kampaň byla nejjedovatější a nejspínavější v dějinách Dánska. Dominovala radikální rétorika, netypická pro zodpovědné demokratické západoevropské politiky.

Tematicky volební kampani¹⁵ dominovala otázka přistěhovalců. Sociální demokracie očekávala jako jedno z hlavních témat boj proti terorismu, otázka globální politiky však v kampani zcela zanikla a ztratila jakýkoli význam. Sociální demokracie tím byla překvapena a její kampaň probíhala zmateně.

Vzhledem k příznivé ekonomické situaci se ekonomické problémy ani nezaměstnanost nemohly stát hlavním tématem voleb. Svou roli hrála pouze sociální politika a otázka welfare state, například ve změně politiky Dánské liberální strany. Tato strana v průběhu 90. let hlásala silné neoliberální názory s ostrými útoky na welfare state. Vzhledem k tomu, že jak ve volbách roku 1994, tak ve volbách 1998 neuspěla, přehodnotila své stanovisko v této oblasti. Posunula se do středové pozice a vyslovovala se pro zachování štedrého systému sociálního zabezpečení. Sociální demokracie tak ztratila „monopol“ na toto téma a byla částečně ze své pozice vytlačena.

Předvolební sliby liberálů i konzervativců se týkaly zejména nemocnic – vyslovovali se pro větší podporu soukromých nemocnic, hlásaly právo pacienta získat bezplatnou léčbu v soukromé nemocnici, pokud veřejná nemocnice nemůže léčbu během dvou měsíců poskytnout. Výdaje na zdravotnictví měly být podle těchto strany zvýšeny, potřebné finance mělo poskytnout snížení štedré rozvojové pomoci.¹⁶ Předvolební sliby různých stran se soustředily i na zlepšení péče o staré lidi.

Politické strany se ve volební kampani záměrně vyhýbaly otázkám evropské integrace, včetně připojení se k evropské měnové unii. V Dánsku stále existuje názorový rozpor mezi politickými elitami a většinou obyvatelstva týkající se evropské integrace. Přílišnou náklonností k Evropské unii by strany své voliče spíše odradily.

Přestože některé otázky sociální politiky hrály v kampani roli, klíčovým tématem celé předvolební kampaně se stala politika vůči přistěhovalcům. Je zavádějící domnívat se, že důvodem pro tuto skutečnost je vysoký počet přistěhovalců v dánské společnosti. V porovnání s ostatními státy EU není počet imigrantů v Dánsku nijak vysoký a ani jejich počet rychle neroste. V letech 1991 až 2001 se počet přistěhovalců zvýšil z 4,4 % na 7,4 %¹⁷.

Rovněž se nejedná o novou záležitost – problematika přistěhovalců se ve volbách v 90. letech objevovala pravidelně a patří k nejkritičtějším problémům v dánské politice.¹⁸ Hlavním důvodem pro nepřilíš pozitivní postoj občanů k imigraci je strach

¹⁵ Výzkum veřejného mínění ohledně důležitosti témat pro voliče viz: ANDERSEN, Jørgen Goul: *The Danish General Election 2001*. (v tisku)

¹⁶ Dánsko je známé jako šlechetný přispívátel na rozvojovou pomoc. Vydává až ročně až 1 % HDP jako finanční pomoc rozvojovým zemím.

¹⁷ ANDERSEN, Jørgen Goul: *The Danish General Election 2001*. (v tisku), s. 4.

¹⁸ Ve své studii se Ole Borre zabývá kritickými tématy a zdroji politické odcizenosti, tj. nedůvěry v politiku a nespokojenosti s demokracií. Jedním z hlavních důvodů této odcizenosti v Dánsku je právě otázka imigrantů. Pro více informací viz: BORRE, Ole: *Critical Issues and Political Alienation in Denmark*. In: *Scandinavian Political Studies*, roč. 23, č. 4, 2000, s. 285–309.

z ohrožení tradičního dánského postavení jako autonomního homogenního státu. Ani tento důvod však zcela nestačí na vysvětlení, proč přistěhovalecká tematika v takové míře ovládla předvolební kampaň.

Protiimigrační postoje v dánské společnosti (stejně jako jinde ve světě) prohloubily teroristické útoky. Větší pozornost se obrátila k islámskému fundamentalismu, zvýšily se obavy ve společnosti. Tato situace v kombinaci s absencí jiných dalších problémů a s dlouhodobým působením populistické extremistické Dánské lidové strany přispěla k tomu, že antiimigrační rétorika se stala „alfou omegou“ předvolební kampaně.

Většina občanů si přála zpřísnění imigračních omezení, která zavedla sociálnědemokratická vláda. Sociální demokracie se postavila za zpřísnění imigračních pravidel, ale nespécifikovala, co by toto zpřísnění mělo obsahovat. Pravicové strany hlásaly radikálnější názory v otázce imigračních restrikcí. Někteří liberálové dokonce požadovali, aby příslušníci určitých etnických skupin nesměli uzavřít sňatek s Dány, což jsou výroky, které patří spíše k Pie Kjérsgaard než k liberálním politikům.

V souladu s náladou ve společnosti hlásali dánští politikové před volbami nejen omezení pro příchod nových imigrantů, ale i omezení vyplácení sociálních dávek přistěhovalcům. Problémem imigrantů je zejména to, že polovina z nich je nezaměstnaná, zatímco celkově nezaměstnanost v Dánsku je na nejnižší úrovni za posledních dvacet pět let. Dánové se tak obávají i toho, že jejich sociální systém je zneužíván, že je „zlatým dolem“ pro přistěhovalce neochotné pracovat.

3 Analýza volebních výsledků

Výsledky voleb:

Strana	Počet hlasů	Počet mandátů	Zisk/ztráta mandátů v porovnání s rokem 1998
Sociální demokracie	1 002 986	52	-11
Radikálně liberální strana	179 121	9	2
Konzervativní lidová strana	312 310	16	-1
Středovní demokraté	60 701	0	-2
Socialistická lidová strana	219 683	12	-5
Dánská lidová strana	413 491	22	9
Křesťanská lidová strana	78 475	4	-1
Dánská liberální strana	1 077 734	56	9
Strana pokroku	19 687	0	-2
Rudo-zelená aliance	82 224	4	0

Zdroj: <http://w4c.inm.dk/res20nov2001/1a.htm> (9. 1. 2002)

Vítězem voleb se stala Dánská liberální strana, vedená předsedou Andersem Foghem Rasmussenem¹⁹, který stanul i v čele nové vlády. Poprvé od roku 1920 není sociální demokracie nejsilnější stranou v parlamentu. Liberální strana tak zaznamenala historické vítězství. Společně s konzervativní stranou a Dánskou lidovou stranou získaly většinu ve Folketingu. Pravicová většina tak ovládla dánský parlament poprvé od roku 1929.

Druhým hlavním vítězem voleb se stala Dánská lidová strana. Pia Kjærsgaard dokázala vybojovat pro svou stranu třetí místo, a to i přesto, že se jednalo teprve o druhé volby, ve kterých strana kandidovala. Hlavní vítězství pro Dánskou lidovou stranu spočívá v tom, že ovlivnila agendu předvolební kampaně v takové míře, v jaké se to žádné jiné straně nepodařilo. Charismatická předsedkyně dokázala odvést pozornost od téměř všech ostatních témat a byla jednou z hlavních příčin, proč imigrace byla v předvolební kampani tak důležitá.

Z výsledků tak jasně vyplývá, že se Dánsko v porovnání s minulými volbami posunulo značně doprava. Nic však nedokazuje, že by voliči výrazně změnili své postoje a stali se většinovými zastánci pravicových názorů. Příčiny úspěchu pravice musíme hledat jinde.

Za prvé to je samotné načasování voleb, které se ukázalo být taktickou chybou. Zvýšení pravicových nálad ve společnosti se jeví v souvislosti s mezinárodní situací zcela přirozené.

K výsledku voleb přispělo vedení kampaně. Jak vyplývá z předchozí kapitoly, předvolební kampaň zcela ovládla přistěhovalecká otázka a na druhém místě stanuly problémy sociálního zabezpečení. Liberální strana si své vítězství zajistila mimo jiné i tím, že přehodnotila svoji politiku v otázce welfare state a tím vzala „vít z plachet“ sociální demokracii. Dvě témata, která kampaň ovládala, dala voličům více důvodů, proč volit spíše pravici. V otázce přistěhovalců byly pravicové strany přísnější, což korespondovalo s náladami voličů, a i v otázce sociálního zabezpečení dokázaly voliče oslovit.

Dalším důvodem pro posun doprava na dánské politické scéně může být to, že sociální demokracie už vládla příliš dlouho a voliči prostě chtěli změnu. Porážka sociální demokracie nebyla ve skandinávském prostoru na podzim 2001 ojedinělým jevem. Již v září 2001 podlehla norská Strana práce ve volbách ve svém nejhorším výsledku od roku 1924. Vysvětlením může být to, že mezi voliči již klesá víra, že jen sociální demokracie dokáže být nejlepším vykonavatelem šlechetného skandinávského modelu sociálního zabezpečení.

Volby vynesly do čela vlády Anderse Fogha Rasmussena. Ten již od počátku kategoricky vyloučil, že by byl ochoten sestavit vládu s Dánskou lidovou stranou. Vládu nakonec sestavil s Konzervativní lidovou stranou²⁰, ale jedná se o vládu menšinovou, které vládnutí umožňuje Dánská lidová strana.

¹⁹ K Poulovi Nyropu Rasmussenovi ho nepojí žádný příbuzenský vztah, jedná se o pouhou shodu jmen.

²⁰ Nová vláda poměrně rychle představila svou imigrační politiku a jedním z prvních kroků bylo i výrazné snížení zahraniční pomoci. Její popularita mezi občany však není už příliš výrazná, což dokazují i demonstrace v březnu 2002, konané na protest proti schválení státního rozpočtu na rok 2002.

Závěr

Dánské volby v listopadu 2001 byly jedinečné z několika hledisek. Konaly se jako volby předčasné, přestože v podstatě neexistovala objektivní příčina k jejich vypsání. Premiér předpokládal, že tehdejší situace přispěje k upevnění jeho role. Ve skutečnosti šlo o taktickou chybu.

Poprvé se volby konaly ve stejném termínu jako volby obecní, což zvýšilo volební účast, na druhé straně poněkud oslabilo pozornost k místním problémům a lokální politice.

Volbám předcházela jedna z nejostřejších kampaní v dějinách Dánska, jejíž tón i obsah do nejvyšší míry nasadila populistická a nacionalistická Dánská lidová strana. Předvolební kampani zcela dominovala otázka imigrace, a to zejména z těchto důvodů: absence vážných problémů v dánské společnosti, aktivita antiimigrační Dánské lidové strany a mezinárodní situace.

Volby vyústily v nečekané výrazné vítězství pravice, poprvé od roku 1920 ztratila výsadní postavení nejsilnější strany ve Folketingu sociální demokracie, a přišla tak i o své postavení dominantní strany v dánském stranickém systému. Poprvé od roku 1929 získaly pravicové strany většinu.

Vypsání voleb, průběh předvolební kampaně i samotné výsledky byly ovlivněny mezinárodní situací způsobenou útoky na Spojené státy a následnou válkou proti terorismu. Specifikem těchto voleb byla i míra, jak vnitřní politiku ovlivňuje mezinárodní situace.

Seznam pramenů a literatury

1. Prameny:

- a) Nevydané prameny
ANDERSEN, Jørgen Goul: *The Danish General Election 2001*. (V tisku)
- b) Noviny a časopisy
NOVOTNÝ, Luděk: *Dánsko a ubrus po babičce*. In: Respekt, 26. 11.–2. 12. 2001, s. 10.
- c) Internetové prameny
BROWN-HUMES, Christopher – MacCARTHY, Clare: *Danish poll sends signal to Nordic social democrats*. In: <http://news.ft.com/ft/gx.cgi/ftc?pagename=View&c=Article&cid=FT32OM8FBUC&live=true> (11. 1. 2002)
BROWN-HUMES, Christopher – McCARTHY, Clare: *Denmark's voters make sharp swing to the right*. In: <http://news.ft.com/ft/gx.cgi/ftc?pagename=View&c=Article&cid=FT38XZ54AUC&live=true&tagid=ZZZAFZAVA0C&subheading=europe> (11. 1. 2002)
BROWN-HUMES, Christopher – MacCARTHY, Clare: *Immigration issue dominates Danish general election*. In: <http://globalarchive.ft.com/globalarchive/article.html?id=011120001065&query=danish> (11. 1. 2002)
BROWN-HUMES, Christopher – MacCARTHY, Clare: *New Danish PM aims to defuse immigration dispute*. In: <http://news.ft.com/ft/gx.cgi/ftc?pagename=View&c=Article&cid=FT3D5JQ4BUC&live=true&tagid=ZZZAFZAVA0C&subheading=europe> (11. 1. 2002)
Depressing Denmark. In: <http://globalarchive.ft.com/globalarchive/article.html?id=011120000877&query=denmark> (11. 1. 2002)
MacCARTHY, Clare: *Polls point to election loss for Danish leader*. In: <http://globalarchive.ft.com/globalarchive/article.html?id=011116000402&query=danish> (14. 1. 2002)
Rasmussen twins. In: <http://news.ft.com/ft/gx.cgi/ftc?pagename=View&c=Article&cid=FT3H1ZHIBUC&live=true> (11. 1. 2002)
<http://www.bann.com> – týdenní zprávy z Dánska

Oficiální stránky dánských politických stran:
<http://www.venstre.dk> – Dánská liberální strana
<http://www.danskfolkeparti.dk> – Dánská lidová strana
<http://www.socialdemokratiet.dk> – Dánská sociální demokracie
<http://www.konservative.dk> – Konzervativní lidová strana
<http://www.radikale.dk> – Radikálně – liberální strana
<http://www.krf.dk> – Křesťanská lidová strana
<http://www.sf.dk> – Socialistická lidová strana
<http://www.ehedslisten.dk> – Rudozelená aliance

2. Literatura

- BORRE, Ole: *Critical Issues and Political Alienation in Denmark*. In: *Scandinavian Political Studies*, roč. 23, č. 4, 2000, s. 285–309.
- DAMGAARD, Erik: *Termination of Danish Government Coalitions: Theoretical and Empirical Aspects*. In: *Scandinavian Political Studies*, roč. 17, č. 3, 1994, s. 193–211.
- ELKLIT, Jørgen – PADE, Anne Birte: *Parliamentary Elections and Election Administration in Denmark*. In: **<http://www.folketinget.dk>** (25. 1. 2002)
- FIALA, Petr – STRMISKA, Maxmilián: *Teorie politických stran*. Brno 1998, 263 s.
- NOVÁK, Miroslav: *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*. Praha 1997, 275 s.
- PETERSSON, Olof: *The Government and Politics of the Nordic Countries*. Stockholm 1994, 233 s. (Kapitola 3)

Recenzoval Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.

ČTYŘKOALICE V KRAJSKÝCH VOLBÁCH 2000 V PLZEŇSKÉM KRAJI

Michal Vozobule

Koaliční dohoda

Koaliční dohoda podepsaná mezi stranami Čtyřkoalice (DEU, KDU-ČSL, ODA a US) v Plzeňském kraji 7. 7. 2000 patří v porovnání s ostatními kraji k těm dříve uzavřeným. Smlouva obsahuje standardní body koaliční dohody, které není třeba podrobovat hlubší analýze, ale přesto je nutné srovnat některé pasáže, které se kraj od kraje liší.

Kandidátní listiny

Poměrně zásadní částí smlouvy je bod, který řeší obsazení kandidátní listiny. Čtyřkoalice v Plzeňském kraji se shodla na systému A, B, B, A, C, D, kdy A a B znamená KDU-ČSL nebo US, zatímco C DEU a D ODA. Již samotné vyjádření modelu pomocí písmen uvnitř smlouvy značí nedořešení otázek týkajících se lídra. Kvůli tomuto jevu lze plzeňskou smlouvu označit za nestandardní, protože takto vyjádřený model neobsahovala žádná jiná koaliční dohoda. Všechny ostatní smlouvy řešily obsazení kandidátních listin přímo prostřednictvím názvů stran. Nejpropracovanějšími byly v tomto ohledu smlouvy v Jihlavském a Ostravském kraji, tam se strany dokázaly dohodnout na jmenovitém sestavení kandidátek již před podepsáním smluv, což ale zároveň neznamenalo oddálení data podpisu.¹ Smlouva měla být na Plzeňsku uzavřena až po sestavení pořadí na kandidátce. Horší formulaci procedurálních otázek předvedla Čtyřkoalice pouze v Olomouckém kraji.²

Zajímavé srovnání nabízí umístění členů ODA a DEU na kandidátkách. V celostátním srovnání se projeví zhruba třiá základní modely nasazení těchto stran. Prvním modelem je paritní varianta, která se vyznačuje rovným postavením na prvních čtyřech místech (vždy ale tyto strany obsazují třetí nebo čtvrté místo s jedinou výjimkou, kterou je Karlovarský kraj, kde je DEU na druhém místě). Tato varianta je

¹ Jihlavský kraj 29. 6. 2000, Ostravský kraj 3. 7. 2000.

² V bodě 3d koaliční dohody Olomouckého kraje řeší Čtyřkoalice tuto otázku následovně: „Kandidát US a KDU-ČSL, který při volbách získá nejvíce preferenčních hlasů je kandidátem Čtyřkoalice na krajského hejtmana.“

nejtransparentnějším důkazem vůle po jednotě uvnitř Čtyřkoalice. Jde také zároveň o variantu nejpoužívanější, protože se vyskytla v 7 ze 13 volebních krajů.³ Druhou variantou je proporční model, který odsunuje obě menší strany za oba silnější partnery. Ti tak uplatňují svou mocenskou pozici. Tento model se vyskytl s menšími odchylkami v Ostravském, Plzeňském a Pardubickém kraji. Třetí model je specifickým vyjádřením místních politických podmínek. Zároveň jde také o nejradikálnější projev snah o minimalizaci vlivu dvou menších stran.⁴

Jak jsme již výše uvedli, první model se jeví jako nejlepší z pohledu prezentace Čtyřkoalice – jako ztělesnění politického konsensu. Tato varianta zároveň neznamená ohrožení pozic US a KDU-ČSL, naopak je velmi dobrým dokladem spolupráce uvnitř koalice. V Plzeňském kraji tedy došlo k narušení tohoto obrazu, což v kombinaci s problémy kolem volby lídra působilo na voliče nedůvěryhodně.

Až na výše uvedené nesrovnalosti je celkový dojem z koaliční dohody v Plzeňském kraji pozitivní. Obsahuje jasné vymezení odpovědnosti jednotlivých aktérů smlouvy a působí kompaktně, jako politický dokument. Neobsahuje sice, jako některé smlouvy z jiných krajů, doporučení stranám, aby vybíraly kandidáty, kteří nebyly členy nebo kandidáty KSČ, ale například jako jediná obsahuje i rozdělení financování volební kampaně.

Sestavování kandidátky

Kandidátka sestávala z 50 jmen, přičemž 20 kandidátů navrhla US, 20 KDU-ČSL, 5 DEU a 5 ODA. Nejprve analyzujeme zastoupení jednotlivých okresů Plzeňského kraje. V první desítce zastupuje okres Plzeň-město 5 kandidátů (celkem na kandidátce 20), Plzeň-jih 1 (6), Plzeň-sever 1 (4), Tachov 1 (7), Klatovy 1 (6), Domažlice 1 (6) a Rokycany 0 (1). Přehled ukazuje značnou převahu kandidátů z Plzně, která je v porovnání s ostatními „úspěšnými stranami“ (ODS, ČSSD, KSČM a Nezávislí) nebývale vysoká.⁵ Rozložení má podle nás několik základních problémů. Prvním z nich je právě přílišná koncentrace kandidátů z Plzně-města, a to zejména těch v první desítce. Celkově tento stav budí pocit, že jde o kompenzaci za příslušnost lídra k jinému okresu. Všechny ostatní úspěšné strany nasadily na post lídra kandidáta z centra kraje, výjimku tvoří pouze Nezávislí, kteří politicky profitují zejména z míst, kde není tak silná poptávka po politických stranách (tímto se přibližují spíše komunální politice). Popřípadě staví, jako právě v případě Plzeňského kraje, na silných osobnostech, které se většinou neprofilují v centrech.

Druhým problémem byla neúčast kandidátů z okresu Rokycany. Jediná kandidátka z dané oblasti se nacházela až na 28. místě. Navíc šlo o nestraníka. Tyto faktory poukazují na možný neúspěch. Jde také o chybu v utváření elit v místních organizacích stran Čtyřkoalice a v jejich vzájemné koordinaci v rámci okresu.

³ Tento model byl použit v Budějovickém kraji, Karlovarském kraji, Libereckém kraji, Královéhradeckém kraji, Jihlavském kraji, Brněnském kraji a Olomouckém kraji.

⁴ Příklady tohoto použití jsou Středočeský kraj, kde mohlo dojít i ke kalkulaci s velkým počtem volených zastupitelů, Ústecký kraj, kde se dokonce US stává nadřazenou stranou i vůči KDU-ČSL, a Zlínský kraj, kde kandidát DEU je odsunut až na 12. místo.

⁵ Viz PŘÍLOHA A.: *Složení kandidátek podle okresů.*

Volba lídra

Volba lídra patří k důležitým částem sestavování kandidátky. Strany Čtyřkoalice nebyly schopny akceptovat společného kandidáta. Došlo tedy k prodloužení procedury, což se odrazilo v koaliční smlouvě.⁶ Lídr, který by byl akceptován všemi stranami přímo, by měl daleko silnější politický mandát. Je sice pravda, že primární volby lídra budí dojem demokratičnosti, ale centrální dohoda by byla v tomto případě transparentnějším řešením a zamezila by volebním spekulacím, které se v primárních volbách odehrávají. Nakonec se ale strany dokázaly dohodnout na postupu při jeho volbě.

Internet ve volební kampani

Internet se měl stát v roce 2000 médiem číslo jedna, ale jeho užití v kampani krajských voleb bylo velmi střídme a navíc ne příliš profesionální. Situaci ovšem nelze zobecňovat, protože se najdou i výjimky. V celostátním měřítku si dala práci zejména ODS, která na stránce www.ods.cz poskytla asi nejkvalitnější volební servis. Jinak o celostátních stránkách pojednává článek v *Hospodářských novinách*⁷, kde jsou stručně analyzovány stránky parlamentních stran a některých kandidátů do Senátu.

V Plzeňském kraji v tomto dominovaly zejména pravicové strany. Velmi kvalitní stránku nabídli Nezávislí⁸, kteří převedli noviny distribuované v Plzeňském deníku do elektronické podoby. Doplnili aktuality, tiskové zprávy, podrobnější program a kontakty na své uskupení. Vše provázela srozumitelná, efektivní – přitom jednoduchá – i efektivní grafika. Čtyřkoalice zajistila kvalitní krajské stránky⁹, které sice patřily k nejlepším, ale chybělo jim větší propojení s celostátní čtyřkoaliční prezentací. Na celostátní stránce¹⁰ se objevily odkazy na jednotlivé kraje, které ale většinou obsahovaly pouze příslušnou koaliční dohodu a tzv. Dny Čtyřkoalice; to vše ale s nepřilíživou četou aktualizací. Centrální stránka Čtyřkoalice obsahovala rubriku „kontakty“. V případě Plzeňského kraje to znamenalo pouze kontakt na volebního zmocněnce. Na krajské stránce se objevily i rozhovory s kandidáty. Otázkou zůstává, zda příště v krajských volbách není lepší dát větší důraz na regionální příslušnost jednotlivých kandidátů a toto zohlednit i na webových stránkách podobně jako to udělala ODS¹¹, která na této regionální stránce představila lídry jednotlivých okresů a na celostátní prezentaci představila krajské kandidáty na hejtmana.

Levicová uskupení nevěnovala webovým stránkám dostatečný důraz. Stránka KSČM¹² byla velmi nepovedená a velmi málo navštěvovaná. Ještě horší prezentaci předvedla ČSSD, která vůbec nezřídila stránku pro Plzeňský kraj.

⁶ Viz výše kapitola *Koaliční dohody*.

⁷ LENERT, J.: *Nejasné zprávy o volební kampani*. *Hospodářské noviny*, 31. 10. 2000, s. 2.

⁸ www.nezavisli-kandidati.cz

⁹ www.4koalice-plzensko.cz

¹⁰ www.4koalice.cz

¹¹ www.volby-ods-plzenskykraj.cz

¹² www.kscmplzen.cz

Volební výsledky

Čtyřkoalice v Plzeňském kraji získala 16,69 % hlasů a skončila na třetím místě za vítěznou ODS (24,17 %) a druhou KSČM (21,02 %). Kromě těchto stran se do krajského zastupitelstva dostala i vládní ČSSD se ziskem 14,94 % a Nezávislí s 10,49 %. ODS obsadila 13 mandátů, KSČM 11, Čtyřkoalice a ČSSD 8 a Nezávislí 5.¹³ Jedním z kritérií pro určení úspěšnosti 4koalice je porovnání výsledků s předešlými volbami do Poslanecké sněmovny (PS) i obecních zastupitelstev. Toto srovnání je samozřejmě problematické, protože uskupení tehdy ještě neexistovalo. Porovnání musíme ale učinit s přihlédnutím ke dvěma skutečnostem – v krajských volbách byla mnohem nižší volební účast než ve volbách do PS, a navíc jeden ze členů Čtyřkoalice, ODA, v roce 1998 vůbec nekandidoval. U komunálních voleb pak je relevantní pouze srovnání výsledků ve větších sídlech, kde hrají důležitější roli politické strany. Celkové výsledky a výsledky v jednotlivých okresech je lépe srovnávat s volbami do PS.

Porovnání celkových výsledků

Při sečtení podpory voličů stranám Čtyřkoalice ve volbách do PS v roce 1998 dojdeme k výsledku 16,66 %¹⁴, což je pouze o 0,03 (16,69 %) méně než v krajských volbách. Takto je zřejmé, že výsledek Čtyřkoalice je zklamáním, protože strany Čtyřkoalice v Plzeňském kraji nepřilákaly žádné nové voliče¹⁵.

Porovnání výsledků v jednotlivých okresech

Porovnání výsledků v jednotlivých okresech může v tomto případě sloužit jako zpětná reflexe k sestavování kandidátky.¹⁶ Při jejich podrobném zkoumání v okresech dojdeme k závěru, že pouze 2 ze 7 okresů vykazují zisk (Plzeň-město, Plzeň-jih).

V Plzni lze porovnávat výsledky krajských voleb jak s volbami do PS, tak s komunálními volbami. Komunální volby totiž vykazaly prakticky stejnou volební účast, jako volby krajské.¹⁷ Znovu při součtu výsledků tentokrát všech relevantních stran dojdeme k výsledku 20,01 %, přičemž v krajských Čtyřkoalice získala 20,25 %. Proti volbám do obecních zastupitelstev tedy dochází pouze k malému zisku, zatímco při komparaci s volbami do PS v roce 1998 (18,54 %) je navýšení voličské přízně více viditelné¹⁸.

¹³ Viz PŘÍLOHA B: *Volební výsledky*.

¹⁴ KDU-ČSL 6,82 %, US 8,37 % a DEU 1,47 % (zdroj: www.volby.cz)

¹⁵ To naznačuje, že Čtyřkoalice, která vznikla především jako opoziční uskupení, by měla být schopná díky principu opozice nalákat více voličů. Druhým aspektem je obecné očekávání nových politických přístupů. Toto téma politická reprezentace Čtyřkoalice nebyla schopna v krajských volbách v Plzeňském kraji uplatnit.

¹⁶ Viz výše kapitola *Sestavování kandidátky*.

¹⁷ Volební účast v komunálních volbách 1998 byla 35,71 %, v krajských volbách 2000 36,47 %.

¹⁸ Přichází zde v úvahu možnost zisku většího počtu hlasů díky daleko větší účasti kandidátů z Plzně-města na předních místech volební listiny než u ostatních politických stran.

Zbýlých pět okresů (Domažlice, Klatovy, Plzeň-sever, Rokycany a Tachov) ukazuje oproti volbám do PS ztrátu voličské přízně. Tento propad je lokálně daleko silnější, než se zdá z celkového srovnání výsledků. Nejvýraznější propad zaznamenal okres Rokycany, kde voličská podpora klesla o 6 %.¹⁹ Tím se potvrdila předpokládané aspekty neúspěchu, které jsme předpokládali.²⁰ Rokycanský neúspěch spočívá ve dvou základních faktorech. Prvním je neúčast kandidátů z tohoto okresu.²¹ Druhým faktorem je značná podpora politického uskupení Nezávislí, které v okrese Rokycany získalo 17,75 %.²² Tento výsledek patrně ovlivnil lídr Nezávislých Stanislav Rampas, starosta Ejpovic.

Pokles byl zřetelný i v dalších okresech – Domažlice o 3,56 %, Klatovy 3,25 %, Plzeň-sever 2,72 % a Tachov 2,64 %. Příčinou neúspěchu je špatná práce okresních organizací stran Čtyřkoalice a jejich vzájemné spolupráci. Na druhou stranu je třeba vyzdvihnout práci okresních organizací Plzeň-město a Plzeň-jih, přičemž je ale nutné vzít v potaz určité již výše uvedené faktory, které specifikují postavení centra.

Preferenční hlasy

V těchto volbách mohli voliči využít práva 4 přednostních hlasů. Čtyřkoalice tuto možnost v Plzeňském kraji voličům příliš nepřipomínala. V některých krajích Čtyřkoalice zvolila jiný postup. Například v Olomouckém kraji vyzvala voliče, aby preferenčními hlasy vybrali jejího lídra. Ve Zlínském kraji použila zcela opačný postup, kdy jednotlivé strany vyzvaly voliče, aby volili kandidátku jako celek. První příklad vyjadřuje sice neshodu mezi stranami ohledně lídra, ale celková prezentace tohoto kroku vyznívá více demokraticky, a tím přibližuje politiku voliči. Zlínský příklad naopak deklaruje jednotu Čtyřkoalice. V obou regionech ovšem Čtyřkoalice zvítězila.

Čtyřkoalici zvolilo 25 520 voličů, kteří měli k dispozici 102 080 preferenčních hlasů. Nakonec jich využili 27 578, z toho obdrželi kandidáti KDU-ČSL 15 296 hlasů (průměr na kandidáta 764), US 8229 (411), ODA 2122 (424) a DEU 1931 (386) hlasů. Nejvíce preferenčních hlasů obdržel lídr Čtyřkoalice Václav Červený (KDU-ČSL), a to 2408, nejméně pak kandidát US Jan Brouček 40. Václav Červený dostal třetí nejvyšší počet preferencí vůbec. Před ním se umístili už jen lídr ODS Petr Zimmermann (4954) a kandidátka na hejtmanku za KSČM Helena Suchá (4213). Proto, aby kandidát mohl přeskočit jiné, musel získat 10 % z celkového počtu hlasů obdržených pro stranu. To znamená, že pokud Čtyřkoalici volilo 25 520 voličů, pak práh pro posunutí na kandidátce byl 2552. K této hranici se, vyjma lídra, přiblížil Jiří Lodr (2393), který figuroval až na 12. místě.²³ Voliči již po druhé ukázali, že tohoto

¹⁹ Z 15,78 % na 9,71 %.

²⁰ Viz výše kapitola *Sestavování kandidátky*.

²¹ Rozpracováno tamtéž.

²² Ve srovnání s výsledkem v celém kraji (10,49 %) jde opravdu o vysoký zisk.

²³ Viz Příloha C.: *Preferenční hlasy*.

kandidáta preferují.²⁴ Jiří Lodr se v pořadí preferenčních hlasů v jednotlivých okresech umístil vždy v první pěti a dokázal tak získat podporu napříč všemi okresy.²⁵

Zklamáním byly preference prvního na kandidátce DEU Miroslava Matouška, který získal pouhých 333 přednostních hlasů, a tím se umístil na 25. místě mezi kandidáty Čtyřkoalice. Z 16. místa na 12. pozici se dostal jiný kandidát DEU, Ivan Koranda.

Tabulky výsledků jednotlivých okresů naznačují, že místní voliči preferují místní kandidáty. Tím se znovu potvrzuje vhodnost sestavování kandidátky podle okresního klíče. Ukazuje to např. jediná kandidátka z Rokycan Květoslava Pešková, která ve svém okrese získala nejvíce preferencí, František Pátý v okrese Domažlice, Václav Červený v okrese Plzeň-jih, Tomáš Křiklán v Plzni-severu, Jiří Lodr v Plzni-městě, Jiří Jukl v Klatovech a Přemysl Kačírek na Tachovsku. Podle preferencí tedy propadli kandidát DEU Matoušek, jako nejvýše nasazený pro okres Tachov, a Jaroslav Kadlec v Plzni-městě. (I když je pravda, že jej přeskočili politici KDU-ČSL²⁶ se stabilní podporou v tomto okrese – Jiří Lodr a Petr Náhlík).

Zkoumání výsledků podle velikosti obcí

Úvod

Při zkoumání výsledků je zajímavé analyzovat je v závislosti na velikosti obcí (míněno dle počtu obyvatel). Tento průzkum výsledků není brán ze sociologického pohledu, takže při kategorizaci obcí hrál roli pouze počet obyvatel. Celkem byly obce rozděleny do 6 kategorií, přičemž jejich stanovení bylo vedeno snahou najít přirozené hranice, které by bez hlubší analýzy dalších aspektů přinesly uchopitelné závěry.

První kategorií (dále číslování pomocí římských číslic) je centrum Plzeňského kraje, tj. Plzeň. V jejím případě se ještě nabízela varianta rozdělit ji podle obvodů a ty tak zařadit do ostatních kategorií, což by ale zkreslilo výsledky, protože chování voličů je zde podmíněno příslušností k obci jako celku. II. kategorie zahrnuje obce nad 10 tis. obyvatel. Sem spadají všechna další okresní města (Domažlice, Klatovy, Rokycany a Tachov) a přirozené lokální centrum Sušice. Všechna města mají dokonce velmi podobný počet obyvatel (zhruba od 11 tis. do 14,5 tis.²⁷). Výjimkou jsou pouze Klatovy, v nichž žije zhruba 23 000 obyvatel. Ve III. kategorii jsou obce o velikosti 5 až 10 tis. obyvatel. V této skupině se nachází 8 obcí.²⁸ Sem patří i první zástupci okresu Plzeň-jih a průmyslová oblast Nýřan jako první zástupce okresu Plzeň-sever. Další rozdělení je více diskutabilní. Horní hranice pro poslední kategorii byla jasná, tj.

²⁴ Na kandidátce KDU-ČSL pro volby do PSP ČR byl v roce 1998 na 14. místě přesto získal 1263 přednostních hlasů a umístil se tak na druhém místě za zvoleným poslancem Jaroslavem Lobkowiczem. (www.volby.cz).

²⁵ Viz Příloha C: *Preferenční hlasy*.

²⁶ Viz výše o preferenčním hlasování členů a voličů KDU-ČSL.

²⁷ Počet obyvatel je posuzován podle stavu k 1. 1. 1999. Zdroj: *Regionální statistický obzor západní Čechy 1999 (Výbrané údaje za okresy)*. Plzeň, ČSÚ – divize Plzeň 1999.

²⁸ Dobřany, Horažďovice, Horšovský Týn, Nýrsko, Nýřany, Planá, Přeštice a Stříbro.

do 1 tis. obyvatel, ale mezi touto a III. kategorií je další dělení sporné. Nakonec rozhodl kvantitativní faktor, tzn. IV. kategorie je vymezená 2 až 5 tis. Obyvatel. V. se nachází v intervalu 1 tis. až 2 tis. obyvatel.²⁹ VI. kategorií jsou již výše zmiňované obce do jednoho tisíce obyvatel.

Analýza výsledků těchto kategorií zkoumala dva základní faktory, které toto rozdělení přináší. První bylo porovnání výsledků stran v těchto skupinách, přičemž bylo lze pozorovat rozdílnost podpory jednotlivých stran. Druhým výstupem je sledování struktury voličstva jednotlivých subjektů v těchto kategoriích. Zde byly srovnávány poměry registrovaných voličů, poměry voličích a struktura voličů stran, vše podle definovaných kategorií. Z těchto výsledků lze vysledovat slabiny jednotlivých uskupení, které sice mnohdy vyplývají z přirozených podmínek daného prostředí, ale přesto je zajímavé je sledovat, protože mohou být vodítkem při vytváření volebních kampaní a dalších strategií. Tato analýza je zaměřena na Čtyřkoalici, ale je vhodné věnovat se i dalším stranám.

I. kategorie (Plzeň)

Čtyřkoalice měla poměrně silnou základnu ve větších městech. To potvrdily i tyto volby, když v Plzni skončila s 20,25 % na druhém místě. Před ní se se ziskem 29,77 % umístila ODS. Tradičně slabší podporu sice vykazují v Plzni KSČM a ČSSD, ale většinou v opačném pořadí. To, že ČSSD tyto volby vůbec nevyšly dokazuje i plzeňský výsledek – ČSSD 15,36 %, KSČM 17,34 %. Dalším uskupením jsou Nezávislí. V Plzni, v porovnání s krajským výsledkem (10,49 %), oslabili (7,31 %), což vyplývá z faktu, že podobné strany a hnutí profitují spíše ve středně velkých a malých obcích. Na Plzeň připadá 31,44 % všech registrovaných voličů v kraji (139 584). V těchto volbách díky nadprůměrné účasti v kraji (36,47 %) připadlo na krajskou metropoli 33% všech hlasů (50 459). Čtyřkoalice zde získala zhruba 40 % svých hlasů, což znovu dokazuje její vyšší podporu ve větších centrech. Podobně je tomu i v případě ODS (40,65 %). Z dalších pak KSČM měla v Plzni 27,22 %, ČSSD 33,84 % a Nezávislí 23 % ze všech svých získaných hlasů.

II. kategorie (obce nad 10 tis. obyvatel)

V této kategorii získala Čtyřkoalice v poměru k ostatním stranám 14,99 % a skončila tak až na 4. místě. Zde je vidět jeden z problémů: pokles od výsledků z I. kategorie je naprosto zjevný. První zůstala ODS (24,69 %), druhá je již KSČM (22,59 %) a třetí ČSSD (18,73 – těžiště strany v těchto volbách). Za Čtyřkoalicí skončili z relevantních stran pouze Nezávislí, kteří získali 8,6 %. U nich se ještě „efekt nezávislých“ v této kategorii plně neprojevil. Nejslabší výsledky v této kategorii zaznamenala Čtyřkoalice v Tachově (11,2 %) a Rokycanech. Na tuto kategorii připadá 13,01 % registrovaných voličů (57 759), volit jich přišlo 35,02 %, což vytvořilo poměr pro tyto volby v této kategorii 12,62 % (19 301). Pouze 11,34 % z této kategorie tvoří celkový výsledek Čtyřkoalice, podobně je na tom ODS. Naopak nad

²⁹ IV. kategorie zahrnuje 26 obcí, V. potom 40 obcí.

tuto hranici se dostali komunisté a hlavně ČSSD 15,83 %. V menších obcích se začíná projevovat náklonnost voličstva k nezávislé politice, která evokuje spíše komunální scénu, kterou navíc dotváří přítomnost několika starostů na kandidátce Nezávislých. Ve větších sídlech se ukazuje spíše větší vliv politiky celostátní, a to především ve vazbě na „tradiční politické strany“. Tento fakt se ještě projevuje v počtu tzv. zbytkových hlasů, tj. hlasů pro strany, které nepřesáhly pěti procentní hranici pro vstup do krajského zastupitelstva. Jejich počet se zpravidla s klesajícím počtem obyvatel zvyšuje.³⁰

III. kategorie (obce 5 až 10 tis. obyvatel)

V osmi městech III. kategorie získala Čtyřkoalice 13,19 %, čímž se potvrzují klesající tendence v návaznosti na snižující se počet obyvatel. Před ní se dostala KSČM s 22,67 %, druhá ODS s 22,07 %, třetí Nezávislí, kteří získali 14,09 %, a ČSSD s 13,38 %. Nejlépe „čtyřka“ dopadla v Horažďovicích (21,68 %), nejhůře pak v Nýřanech (9,04 %).³¹ Tato kategorie potvrdila výše zmiňovaný fenomén zbytkových hlasů, když ve třech případech překročily pětiprocentní hranici další neparlamentní strany.³² V této kategorii se nachází 8,51 % registrovaného voličstva v kraji (37 763), přičemž v těchto volbách to bylo 7,55 % (11 543). Z této kategorie tedy pochází pouze 5,97 % čtyřkoaličních voličů, na rozdíl od Nezávislých: ti zde mají něco málo přes jednu desetinu svých voličů. Nejlepším výsledkem z pohledu některé ze stran zde bylo 33,49 % pro KSČM v Plané. Dotvrzuje to nejen vysoký zisk z Tachova v předchozí kategorii, ale i fakt, že okres Tachov se stal pro komunisty druhým nejlepším v celé České republice (33,96 %). Skončil tak druhý za okresem Most (34,94 %).

IV. kategorie (obce s 2 až 5 tis. obyvatel)

Čtyřkoalice ve čtvrté kategorii získala 13,4 %, čímž obsadila čtvrté místo za první ODS (23,6 %), druhou KSČM (22,96 %), třetí ČSSD (13,76) a před Nezávislými (13,18 %). Opět se vyskytly případy, kdy některá menší strana překročila uzavírací klauzuli.³³ Registrovaných voličů do této kategorie spadá 13,87 % (61 567), u voleb to bylo 13,47 % (20 589). Čtyřkoalice zde našla 10,81 % svých voličů. Zajímaví jsou znovu Nezávislí, kteří v této kategorii mají 16,91 % voličů. Čtyřkoalice vykázala nejvyšší zisk v Nepomuku (25,25 %), což již může být spojeno s příslušností jejího lídra Václava Červeného k okresu Plzeň-jih. Nejslabší výsledek pak zaznamenala v Líních, a to pouhých 7 %. Zajímavostí je zisk ODS v Kdyni 49,08 % (Vladimír Vilímeček, starosta města Kdyně, byl na 3. místě kandidátky) a KSČM v Boru 41,35 %

³⁰ I. kategorie – 9,97 %, II. – 10,4 %, III. – 14,6 %, IV. – 13,1 %, V. – 13,88 %, VI. – 16,26 %.

³¹ Zde se znovu projevuje fakt, že Nezávislí získávali hlasy na úkor Čtyřkoalice. V Nýřanech 18,69 %, v Přešticích dokonce 19,82 % oproti 11,61 %.

³² Ve Stříbře Strana pro otevřenou společnost (SOP) s 10,85 %, v Nýřsku pak Akce za zrušení Senátu (AZS) 5,02 % a hlavně ČSNS s neuvěřitelnými 21,29 %. Výsledek byl sice ovlivněn tím, že lídrem ČSNS byl starosta Nýrska Miloslav Rubáš, ale nic to nemění na tom, že tento výsledek odebral hlasy jak ČSSD (7,89 %), tak Nezávislým (5,5 %), a to i proto, že M. Rubáš kandidoval bez stranické příslušnosti.

³³ Z toho 9× AZS (nejlépe 7,37 % v Mirošově), 2× SOP (9,23 % ve Strašicích a 18,6 % v Třemošné) a 2× Strana venkova – SV (Janovice nad Úhlavou: 5,11 % a Plasy: 6,75 %).

(opět okres Tachov a navíc starosta Boru František Podlipský, 22. místo na kandidátce). Zde je opět jasný fenomén lokálních elit, ale je třeba najít osobnost, která by obsáhla širší oblast, než je obec.

V. kategorie (obce s 1 až 2 tis. obyvatel)

Druhá nejpočetnější kategorie (40 obcí) přinesla Čtyřkoalici 16,32 % hlasů. Jde sice o podprůměrný výsledek (ve srovnání s celkovým čtyřkoaličním ziskem), ale nečekaným z hlediska nižších výsledků ve II. až IV. kategorii. Zvítězili komunisté s 22,59 % před ODS 19,81 %. Sociální demokraté získali 14 % a Nezávislí 13,4 % hlasů. Ve více než polovině obcí uspěly i malé strany, a to v jednadvaceti.³⁴ Tuto kategorii tvoří 9,74 % (43 246) voličstva celého kraje, při volbách 9,31 % (36 760). Čtyřkoaliční zisky zde znamenaly 9,1 % z celkového počtu, Nezávislí 11,89 %, KSČM 10 %. Bezkonkurenčně nejlepší výsledek zaznamenala Čtyřkoalice v Kasejovicích, kde získala 54,65%³⁵, což je nejvíce na jednu obec v I.–V. kategorii. Naopak nejslabší výsledek zaznamenala čtyřkoaliční kandidátka v Chodové Plané 3,45 % (Nezávislí 26,1 %!).

VI. kategorie (obce do 1 tis. obyvatel)

Šestá kategorie přinesla další triumf KSČM v podobě zisku 23,08 %, druhá ODS získala 18,89 %. Třetí skončila Čtyřkoalice, která obdržela 16,69 %, což je stejný výsledek jako v celém kraji. Za ní pak zůstala ČSSD 13,89 % a Nezávislí s 12,1 %. Tato kategorie je poměrně důležitá, protože z ní pochází téměř čtvrtina všech krajských voličů, přesně 23,43 % (104 016). Ve volbách se ještě více – 24,05 % (36 760). Složení čtyřkoaličních voličů vykazuje v této kategorii 22,76 %, ODS pouze 18,78 %, KSČM 26,39 %, ČSSD 22,35 % a Nezávislí 27,72 %. V této skupině obcí byla také nejvyšší volební účast 37,06 %

Závěr

Co můžeme vyčíst z této analýzy? Lze podle tohoto rozboru určit těžiště voličů jednotlivých stran a ukázat, kde existuje možnost maximalizace zisku. Těžiště Čtyřkoalice se nachází v Plzni. Průměrné výsledky dosáhla v malých obcích do 2000 obyvatel a výrazně podprůměrné od 2000 až k okresním městům, snad s výjimkou Sušice (20,33 %) a do jisté míry i Klatov (17,31 %). Nejvýraznější propady spadají zejména do III. a IV. kategorie (až na několik výjimek).³⁶

³⁴ 17× AZS (nejlépe Město Touškov 11,13 %), ČSNS 2× (Žihle 7,49 %), SV 4× (Kolinec: 11,36 %), SŽJ 1× (Kladruby 5,19 %), Republikáni M. S. 1× (Osek 10,79 % – jedno s center strany v kraji) a Unie pro Evropu + Strana zelených 1× (Železná Ruda 9,53 %).

³⁵ V Kasejovicích má trvalé bydliště lídr Čtyřkoalice Václav Červený.

³⁶ III. kategorie – Horažďovice 21,68 % a IV. kategorie – Blovice 23,22 %, Nepomuk 25,25 %, Plasy 22,72 %, St. Plzeňec 20,32 % a Staňkov 19,46 %.

Dále se potvrdilo, že při vyšších ziscích Nezávislých dochází k poklesu hlasů u Čtyřkoalice. Je z tohoto pohledu evidentní, že I. a II. kategorie mají blíže ke stranické politice, a tudíž spíše k celostátnímu pojetí politiky. První kategorie pak ještě více než kategorie druhá. Kategorie III. až VI. vykazují naopak příklon k politice komunální, a to zejména preferencí osobností s touto politikou spojených. Těmito směry se tedy může ubírat předvolební strategie, a to právě zejména v krajských volbách, které jsou novým fenoménem.

Pro zajímavost demograficko-geografická těžiště dalších stran: ODS ještě silněji než Čtyřkoalice v Plzni a částečně i v druhé kategorii (jinak poměrně všeobecná podpora, byť s klesajícím počtem obyvatel v obcích slabně), KSČM II. až VI. kategorie, a to velmi rovnoměrně (22,59 % – 23,08 %) + okres Tachov, ČSSD II. kategorie + Domažlice (30,17 %) a Nezávislí III. až VI. kategorie.

PŘÍLOHA A: Složení kandidátek podle okresů

Celkem (612 kandidátů):

Okres	Počet kandidátů	Počet zvolených	Lídři	1–10	1–10 %	%
Domažlice	85	5	0	16	10,88	13,89
Klatovy	63	6	1	22	14,97	10,29
Plzeň-jih	63	7	4	13	8,84	10,29
Plzeň-město	192	13	5	45	30,61	31,37
Plzeň-sever	66	4	2	18	12,24	10,78
Rokycany	80	6	3	24	16,33	13,07
Tachov	63	4	0	9	6,12	10,29

Čtyřkoalice (50):

Okres	Počet kandidátů	Počet zvolených	1–10	11–20	21–50	%
Domažlice	6	1	1	1	4	12
Klatovy	6	1	1	1	4	12
Plzeň-jih	6	1	1 (L) ³⁷	2	3	12
Plzeň-město		20	3	5	4	11
40						
Plzeň-sever	4	1	1	1	2	8
Rokycany	1	0	0	0	1 (28.)	2

³⁷ (L) = lídr; jeden kandidát z udaného počtu byl na postu lídra strany.

Občanská demokratická strana (49):

Okres	Počet kandidátů	Počet zvolených		1–10	11–20	21–
50 %						
Domažlice	8	2	2	1	5	16,33
Klatovy		7	2	2	1	4
14,29						
Plzeň-jih	7	2	1	2	4	14,29
Plzeň-město		11	3	2 (L)	3	6
22,44						

Komunistická strana Čech a Moravy (50):

Okres	Počet kandidátů	Počet zvolených	1–10	11–20	21–50	%
Domažlice	8	1	1	3	4	16
Klatovy		7	1	1	1	5
14						
Plzeň-jih	5	2	2	1	2	10
Plzeň-město		10	4	3 (L)	3	4
20						
Plzeň-sever	4	0	0	0	4	8

Česká strana sociálně demokratická (49):

Okres	Počet kandidátů	Počet zvolených	1–10	11–20	21–50	%
Domažlice	7	1	2	1	4	14,29
Klatovy		5	1	1	1	3
10,2						
Plzeň-jih	11	1	1	3	7	22,44
Plzeň-město		7	2	2 (L)	1	4
14,29						
Plzeň-sever	8	1	1	2	5	16,33

Nezávislí (48):

Okres	Počet kandidátů	Počet zvolených	1–10	11–20	21–50	%
Domažlice	7	0	1	1	5	14,58
Klatovy		8	1	1	2	5
16,67						
Plzeň-jih	6	1	1	2	3	12,5
Plzeň-město		6	1	2	0	4
12,5						
Plzeň-sever	6	1	1	2	3	12,5

Celkem (úspěšné strany – ODS, KSČM, 4KOALICE, ČSSD, NEZÁVISLÍ):

Okres	Počet kandidátů	Zvolení	%	Lídři	1–10	1–10 %	%
Domažlice	36	5	11,11	0	7	14	14,63
Klatovy	33	6	13,33	0	6	12	13,41
Plzeň-jih	35	7	15,56	1	6	12	14,23
Plzeň-město	54	13	28,89	3	14	28	21,95
Plzeň-sever	25	4	8,89	0	4	8	10,16
Rokycany	27	6	13,33	1	7	14	10,98
Tachov	36	4	8,88	0	6	12	14,63

Zdroj: oficiální kandidátky + vlastní výpočet

PŘÍLOHA B: Volební výsledky

Platné hlasy celkem: 152 890

Kandidující strana	Platné hlasy	% hlasů
1 Strana pro otevřenou společnost	2 539	1.66
3 Občanská demokratická strana	36 957	24.17
4 NEZÁVISLÍ	16 045	10.49
8 Strana venkova	2 091	1.36
12 Čtyřkoalice	25 520	16.69
16 Akce za zrušení Senátu	6 092	3.98
21 Koalice Unie pro Evropu a Strany zelených	1 791	1.17
24 REPUBLIKÁNI MIROSLAVA SLÁDKA	1 642	1.07
28 Republikánská unie	110	0.07
31 Česká strana národně sociální	1 529	1.00
33 Komunistická strana Čech a Moravy	32 150	21.02
35 Vlastenecká republikánská strana	372	0.24
38 Koalice Pravý blok – Klub angažovaných nestraníků	576	0.37
39 Česká strana sociálně demokratická	22 848	14.94
41 Strana za životní jistoty	2 628	1.71

Strana, hnutí, koalice	Platné hlasy	% plat. hlasů	Počet mandátů
3 Občanská demokratická strana	36 957	24.17	13
33 Komunistická strana Čech a Moravy	32 150	21.02	11
12 Čtyřkoalice	25 520	16.69	8
39 Česká strana sociálně demokratická	22 848	14.94	8
4 NEZÁVISLÍ	16 045	10.49	5

Zdroj: www.volby.cz

PŘÍLOHA C: *Preferenční hlasy*

Pořadí kandidátů Čtyřkoalice podle celkového zisku preferenčních hlasů

Jméno	Počet hlasů	% z hlasů	Okres	Kandidátka	Strana (nominace)
1. Václav Červený	2408	9,43	PJ	1	KDU-ČSL
2. Jiří Lodr	2393	9,37	PM	12	KDU-ČSL
3. Petr Náhlík	1437	5,63	PM	14	KDU-ČSL
4. Tomáš Křiklán	1295	5,07	PS	3	US
5. Jaroslav Kadlec	1277	5,00	PM	2	US
6. Pavel Stelzer	1207	4,72	PM	6	ODA
7. Vladimír Lobkowicz	1192	4,67	PM	34	KDU-ČSL
8. František Pátý	1162	4,55	DO	4.	KDU-ČSL
9. Helena Maciarzová	1154	4,52	PM	7.	US

Poř. Kand.	Jméno	Počet	Okres	Strana	Poř. Kand.	Jméno	Počet	Okres	Strana
11.	9. T. Hrabák	1098	PM	US	31.	18. R. Svoboda	265	TC	KDU-ČSL
12.	16. I. Koranda	1046	KT	DEU	32.	27. P. Kačírek	250	TC	US
13.	10. P. Rybář	841	PM	KDU-ČSL	33.	38. V. Vokatý	241	TC	KDU-ČSL
14.	22. J. Vrána	735	KT	KDU-ČSL	34.	31. L. Vaník	233	DO	US
15.	11. L. Picka	556	DO	US	35.	40. K. Škrábek	227	PJ	KDU-ČSL
16.	28. K. Pešková	538	RO	KDU-ČSL	36.	19. R. Racek	218	PM	US
17.	29. K. Bornová	479	PM	US	37.	13. J. Votava	212	PM	US
18.	24. M. Koderová	424	PS	KDU-ČSL	38.	35. C. Fojtíček	185	PM	ODA
19.	48. P. Boček	412	PM	KDU-ČSL	39.	41. H. Šilhavá	178	PM	US
20.	20. M. Lhotáková	396	PJ	KDU-ČSL	40.	50. J. Kubica			
	177 DO			KDU-ČSL					
21.	17. A. Valentová	372	PJ	US	41.	36. M. Fikrle	176	TC	DEU
22.	30. J. Kadlec	371	DO	KDU-ČSL	42.	23. R. Čechová	164	PM	US
23.	44. B. Černík	347	KT	KDU-ČSL	43.	46. J. Weinreib	139	PJ	ODA
24.	21. M. Cihlář	344	KT	US	44.	47. K. Holmanová	88	PM	US
25.	5. M. Matoušek	333	TC	DEU	45.	37. F. Slabý			
	82 TC			US					

**Pořadí kandidátů Čtyřkoalice podle zisku preferenčních hlasů
v jednotlivých okresech**

Okres Domažlice

Jméno	% z hlasů	Okres	Kandidátka	Strana (nominace)
1. František Pátý	18,31		DO 4.	KDU-ČSL
2. Jan Kadlec	12,03		DO 30.	KDU-ČSL
3. Libor Picka	11,09		DO 11.	US
4. Jiří Lodr	8,64		PM 12.	KDU-ČSL
5. Václav Červený	8,6	PJ	1.	KDU-ČSL

Okres Klatovy

Jméno	% z hlasů	Okres	Kandidátka	Strana (nominace)
1. Jiří Jukl ČSL	15,86	KT	KT 8.	K D U -
2. Jan Vrána	15	KT	22.	KDU-ČSL
3. Ivan Koranda	12,34		KT 16.	DEU
4. Václav Červený	9,53		PJ 1.	KDU-ČSL

Okres Plzeň-město

Jméno	% z hlasů	Okres	Kandidátka	Strana (nominace)
1. Jiří Lodr	11,69		PM 12.	KDU-ČSL
2. Petr Náhlík	10,47		PM 14.	KDU-ČSL
3. Pavel Stelzer	9,87		PM 6.	ODA
4. Jaroslav Kadlec	8,57		PM 2.	US
5. Helena Maciarzová	7,04		PM 7.	US

Okres Plzeň-jih

Jméno	% z hlasů	Okres	Kandidátka	Strana (nominace)
1. Václav Červený	21,57		PJ 1.	KDU-ČSL
2. Jiří Lodr	5,22		PM 12.	KDU-ČSL
3. František Pátý	4,24		DO 4.	DEU
4. Karel Škrábek	4,18		PJ 40.	KDU-ČSL
5. Jaroslav Průcha	4,01		PJ 32.	KDU-ČSL

Plzeň-sever

Jméno	% z hlasů	Okres	Kandidátka	Strana (nominace)
1. Tomáš Křiklán	14,39		PS 3.	US
2. Marie Koderová	9,02		PJ 24.	KDU-ČSL
3. Jiří Lodr	8,69		PM 12.	KDU-ČSL
4. Václav Červený	7,68		PJ 1.	KDU-ČSL
5. Tmáš Hrabák	4,43		PM 9.	US

Okres Rokycany

Jméno	% z hlasů	Okres	Kandidátka	Strana (nominace)
1. Květoslava Pešková	10,51		RO 28.	KDU-ČSL
2. Jiří Lodr	9,16		PM 12.	KDU-ČSL
3. Václav Červený	7,82		PJ 1.	KDU-ČSL
4. Helena Maciarzová	4,03		PM 7.	US
5. Tomáš Křiklán	3,95		PS 3.	US

Okres Tachov

Jméno	% z hlasů	Okres	Kandidátka	Strana (nominace)
1. Přemysl Kačírek	12,11		TC 27.	US
2. Rudolf Svoboda	12,03		TC 18.	KDU-ČSL
3. Václav Vokatý	10,68		TC 38.	KDU-ČSL
4. Jiří Lodr	7,6	PM	12.	KDU-ČSL
5. Václav Červený	7,04		PJ 1.	KDU-ČSL

Prameny

Tištěné prameny

Regionální statistický obzor západní Čechy 1999, Plzeň, ČJÚ 1999.

Internetové prameny

www.volby.cz (13. 2. 2002)

www.4koalice.cz (16. 11. 2000)

Recenzoval Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.

Recenze

**Andrej Rahten: Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu.
Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji
1897–1914. Celje, Založba Panevropa 2001, ISBN 961-90937-0-4.**

Ladislav Cabada

Na přelomu 19. a 20. století procházelo Rakousko-Uhersko, především však jeho západní část, výraznou politickou proměnou, která se projevila v řadě aspektů politického života. Zásadní význam pro podobu a fungování politického systému Předlitavska měly zejména volební reformy, které postupně – ovšem velmi rychle – vedly k rozšíření volebního práva na velké skupiny obyvatelstva. Tyto proměny byly motivovány zejména snahou oslabit desintegrační procesy vyvolávané nacionalistickými postoji politických elit většiny národů monarchie. Zatímco v 60.–90. letech 19. století kontroloval moc „železný kruh“ německých konzervativců a politických představitelů slovanských národů pod vedením ministerského předsedy Eduarda Taafeho, průnik liberálních myšlenek mezi politické elity slovanských národů přinesl v posledním desetiletí 19. století výraznou vlnu nacionalismu, která ohrozila stabilitu politického režimu.

Reakcí vídeňského dvora byla volební reforma, která v roce 1897 rozšířila volební právo zavedením všeobecné, páté kurie. Císař František Josef I. si od této změny sliboval zmírnění národnostních rozporů obrácením pozornosti na hospodářské a sociální problémy. Toto východisko mělo bezpochyby reálný základ – jednotlivé části monarchie se vyvíjely výrazně disproportcionálně, celkově ovšem monarchie výrazně zaostávala za všemi západoevropskými mocnostmi, a to především v otázce industrializace – vždyť ještě v roce 1910 se 57 % obyvatel monarchie živilo zemědělskou prací. Otevření politiky pro širší vrstvy obyvatelstva ovšem očekávaný efekt nepřineslo – nacionalismus byl dále hlavní ideologickou komponentou, která se projevovala jak na „místní úrovni“, tak i ve „vysoké politice“, jejímž nejvýraznějším centrem byl vídeňský parlament, resp. říšská rada. Vstup poslanců 5. kurie a později (od roku 1907) vytvoření skutečného pluralitního zastupitelského orgánu znamenaly zformování moderního parlamentarismu se všemi jeho přednostmi, ale také – a mnohdy by se zdálo, že především – s jeho neduhy, např. neakceschopností, hašteřivostí, politikařením apod.

Fenoménu formování rakouského parlamentarismu, resp. vývoje rakouské vnitřní politiky na přelomu 19. a 20. století a v období před První světovou válkou byla

i v českém prostředí věnována řada historických a politologických studií. Přesto zůstává řada věcí nezmapována, a to především proto, že se česká historiografie vždy primárně soustřeďuje na problematiku česko-německého vyrovnání, resp. soužití uvnitř Předlitavska, případně otázku možné transformace duální monarchie na jiný, trialistický model. Zajímavým v tomto směru může být srovnání s pohledem jiné historiografické školy, např. slovinské. Příkladem práce, která může být v tomto smyslu považována za kvalitní a současně velmi inspirativní, je kniha mladého slovinského historika (r. 1973) Andreje Rahtena *Slovinská lidová strana ve vídeňském parlamentu*, vydaná v roce 2001 v Celje.

Dr. Andrej Rahten je docentem novodobé slovinské historie na Filosofické fakultě Univerzity v Lublani a současně zaměstnancem Vědecko-výzkumného centra Slovinské akademie věd a umění. Vedle studia na jmenované fakultě strávil dva roky také na zahraničních pracovištích – na Univerzitě v Celovci a Jihovýchodním institutu v Mnichově. Vedle recenzované knihy připravil také druhou monografii o působení Slovinské lidové strany (SLS) v bělehradské skupštině v letech 1919–1929 (*Slovenska ljudska stranka v beograjski skupštini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929*). Rahtenova práce navazuje na početnou řadu historických studií na téma slovinského politického katolicismu, které zpracovali F. Erjavec, V. Melik, J. Pleterski, F. J. Bister, W. Lukan, P. Vodopivec či J. Prunk.

Východiskem Rahtenovy práce je specifická podoba a fungování slovinské národní politiky, která se vymyká vývoji v ostatních částech Předlitavska. Základem této specifické podoby je výrazný vliv politického katolicismu – zatímco v jiných částech Rakouska byl podíl voličů křesťanských stran v porovnání s voliči sociální demokracie výrazně nižší (cca 1:6), ve slovinských zemích byl tento poměr 1:1. Druhou zvláštností bylo rozštěpení slovinské politiky do velkého počtu rakouských zemí, které se ovšem nijak výrazně neprojevovalo ve volebních preferencích – Slovinci volili podobně, ať již žili v Kraňsku, Korutanech, Štýrsku, Gorici či Terstu. Tato skutečnost je potvrzením toho, že slovinské obyvatelstvo představovalo sociálně jasně vymezenou skupinu – rurální obyvatelstvo s výrazně konzervativními názory, jehož sociální situace je velmi obtížná a které vidělo viníka především v politické a ekonomické nadvládě Němců, Italů, případně Židů. A právě takto definovanou skupinu byli schopni oslovit představitelé slovinského politického katolicismu, představovaného Slovinskou katolickou jednotou.

Slovinská katolická jednota (SKJ) vznikla po rozštěpení jednotné Slovinské národní strany v roce 1891 – druhým štěpem a nesmiřitelným protivníkem se stala Národní pokroková strana (liberálové). Programem SKJ se stala papežská encyklika *Rerum novarum*, místy obohacená o specifické národní prvky. Liberalismus byl pro SKJ židovským produktem, kapitalismus vydřidušským systémem, parlamentarismus neúčinným politickým prostředkem. Chtěli budovat stát na základě hesla *národní, sociální, křesťanský*, proti liberálům a socialistům se pak vymezili velmi jednoduchým mottem *kdo není katolík, není Slovinec*. Hned v prvních volbách v roce 1897 jim tato rétorika přinesla v Kraňsku jako hlavní slovinské zemi 6 mandátů z jedenácti (z pěti ostatních získali 3 mandáty liberálové, 2 pak němečtí kandidáti), v pozdějších volbách

se výsledky ještě zlepšovaly. SKJ se pak na říšské radě stala motorem Slovanského křesťansko-národního svazu, který se zařadil do pravicového tábora. Hlavním partnerem jim byli němečtí křesťanští sociálové pod vedením Karla Luegera, „antiliberala, antisemity, hungarfoba“, což byly „pro SKJ nepochybně samé komplimenty“ (str. 29).

Konec století se ve vnitřní politice vyznačoval především úsilím o česko-německé vyrovnání – a také častými pády vládních kabinetů. Slovinští katolíci pod vedením Ivana Šusteršiče nahlíželi české snahy s despektem – snahy po aplikaci historického českého práva chápali jako ohrožení možností jazykového vyrovnání pro jiné národy, české obstrukce na říšské radě pak chápali především jako torpédování rozpočtu a s ním spojený nedostatek prostředků určených pro slovinské země – Češi byli považováni za egoisty. Jak prohlásil Šusteršič: „Se vzdušnými mosty mezi Lublani a Prahou nedojdeme daleko. My potřebujeme mosty železniční“ (str. 38).

Samí představitelé SKJ se na přelomu století stavěli do pozice „loajální opozice“ – Šustešičovy postoje a především jeho patriotická prorakouská vystoupení si pochvaloval i císař. Podpořili také volební reformu v roce 1906, která jim slíbila – a toto očekávání se potvrdilo – ještě větší zastoupení v parlamentu. V souvislosti s přípravou všeobecných voleb se SKJ v Kraňsku v listopadu 1905 přejmenovala na Slovinskou lidovou stranu (SLS). Z hlediska národního se pak orientovali především na otázku zřízení slovinské univerzity, resp. právnické fakulty v Lublani a naopak na zamezení zřízení podobné italské instituce v Terstu. Ani slovinská, ani italská univerzita nakonec zřízeny nebyly.

S volebními úspěchy rostlo také sebevědomí SLS, podporované také obratnou zákulisní politikou a častými *ad hoc* podporami vládních návrhů. Taková politika byla ovšem proti mysli většině slovanských klubů, především však českých politiků – např. T. G. Masaryk v roce 1910 označoval politiku SLS za nezralou, K. Kramář se pak soustředil na to, aby z klubu ovládaného SLS odvedl všechny české poslance (str. 101–103). Důvodem tohoto postoje bylo spojování s ultrakonzervativní Chorvatskou stranou práva (pravaši) a chování SLS vyvolané anexí Bosny a Hercegoviny.

Myšlenka anexe Bosny a Hercegoviny – a její následná realizace – vyvolaly ve slovinských a chorvatských konzervativních kruzích vlnu „budovatelského nadšení“. Důvodem byla myšlenka vytvoření třetího substátního celku (vedle Rakouska a Uherska), který by byl složen z jihoslovanských zemí. Šusteršič již od roku 1906 sprádal plány na spojení okupované Bosny a Hercegoviny s rakouskými a uherskými zeměmi, v nichž žijí jihoslovanské národy. Navrhoval, aby k třetímu celku bylo připojeno co nejvíce zemí, kde žijí Slovinci (tedy i země s převahou neslovinského obyvatelstva, např. Korutany), protože to jsou katolíci a potlačí ve jméno Rakouska pravoslavný živel (str. 73). Namísto trialismu německo-maďarsko-českého, který by ponechal bez „státnosti“ jižní Slovincy, nabízel tedy trialismus, který by podobně postihl Čechy a Poláky.

Šusteršič a jím vedená SLS (od roku 1909 v rámci propojení slovinských klerikálů v různých rakouských zemích Všeslovinská lidová strana – VLS) začali prosazovat výrazně expanzionistický projekt Velkého Chorvatska, resp. Velkého Rakouska, v němž jako „řádní katolíci“ chtěli dominovat. Šusteršič např. tvrdil, že nejlepším řešením

pro Balkán by byla federace pod vedením rakousko-uherské monarchie (str. 82), maďarský kapitál přicházející do Bosny a Hercegoviny označoval jako kapitál „pomadřarštěných Židů“, „židovských pijavic“ či „židovských upírů“ (str. 88) apod. Orientoval se přitom především na následníka trůnu Františka Ferdinanda, „bigotního, ultrakonzervativního, autokratického legitimistu“ (str. 108), který zastával model trialismu, v němž by se třetím celkem stalo Velké Chorvatsko.

Vrcholem „budovatelského nadšení“ bylo sloučení VLS a chorvatských pravašů 20. října 1912, založené na myšlence, že Slovinci a Chorvaté jsou jedním národem. Šusteršič chtěl budovat Velké Chorvatsko „od Terstu ke Drině“, v němž by Srbové byli podřízeni slovinsko-chorvatským katolíkům. Slovinci se začali označovat za „alpské Chorvaty“ (současně ovšem zarputile odmítali označení „horští Srbové“, se kterým přišel Ilija Garašanin). Velkorakouská idea pak měla být ve slovinském zájmu naplněna „průlomem do Soluně“. Jak řekl Anton Korošec, který v roce 1913 vystřídal ve vedení strany Šusteršiče, „my se vyvíjíme, naše hospodářská moc je stále větší a potřebujeme otevřenou cestu do světa“ (str. 125). Postrádáme již pouze slovo *Lebensraum!*

Spojení slovínští klerikálové a chorvatští pravaši zůstali v předvečer války na říšské rdě osamoceni – kromě německých a italských liberálních i konzervativních stran s nimi nekomunikovali ani strany české či polské. Nakonec také většina chorvatských politiků jejich projekty odmítla: „Slovinci se chtějí stát Chorvaty, aby nám pak vládli“, napsal v roce 1913 Iso Kršnjavi (str. 137). Vzhledem ke ztrátě spojenců se nakonec VSL obrátila na vysoké armádní kruhy jako „jediný symbol jednoty Rakouska“ (Krek, str. 137).

Rahten končí svou knihu symbolicky – smrtí následníka trůnu v Sarajevu. Na českého čtenáře, zvyklého na Švejkovu, resp. Haškovu interpretaci událostí spojených s atentátem, může velmi neobvykle působit popis zklamání, šoku a lítosti představitelů VSL. Místopředseda strany, kněz Janez Kalan, např. ve svých memoárech líčí, jak nebyl kvůli svému neutuchajícímu pláči schopen ani celebrovat mši (str. 140). V celé knize tedy nacházíme to, co autor nakonec v závěru shrnuje: Slovinci byli loajálními rakouskými občany a aktivní součástí rakouského politického života. Tomu odpovídalo i chování jejich politických elit. Autor tak dochází k závěru, který je jasný, srozumitelný a logický, byť jej v optice české historiografie a politologie mnohdy vidíme nejasně – Rakousko procházelo v v období před první světovou válkou výraznou systémovou krizí (nemluvě již o Uhersku), na niž různé politické proudy nabízely různou – vždy primárně pro sebe výhodnou – odezvu (Němci germanizaci, Češi a jižní Slované svou podobu trialismu, Italové separatismus, Poláci „zvláštní haličskou cestu“. Přesto ještě v okamžiku vypuknutí války představovala Rakousko životaschopný celek, s nímž se obyvatelé ztotožňovali, byť s jistým porozuměním pro sklerózu panovníka i systému.

Ivan Illich: Odškolení společnosti (Polemický spis), Sociologické nakladatelství, Praha, 2001, z německého vydání *Entschulung der Gesellschaft* přeložil Jiří Prokop

Martin Fafejta

Ačkoliv kniha Ivana Illiche vyšla poprvé roku 1971 a nese v sobě silné stopy revoltujícího ducha let šedesátých, neztrácí na své aktuálnosti. Sám autor ji v předmluvě z roku 1995 nazývá „hříchem mládí“, ale nevdává mu na ni její obsah, nýbrž „jazyk poplatný době“, neboť základní problémy, o kterých spis hovoří, nezmizely. Jaké problémy má Illich na mysli? „Rozporuplný smysl rozvoje“, „kontraproduktivita industriálních služeb“, „náboženská služba [...] globálních rituálů [pokroku]“ a „pochybnost reformy vzdělávání založené na mýtu o *homo educans*“ (str. 11). Dle Ivana Illiche je ve jménu vědeckého i sociálně-ekonomického pokroku život člověka stále více a více institucionalizován, škola je hlavním *agentem* této institucionalizace a její autorita a autorita učitele dostávají až náboženský charakter, což vede k omezování základních práv jedince.

Téměř vše, čeho člověk dosáhl, „zdraví, učení, důstojnost, nezávislé a tvůrčí úsilí“ je v současné společnosti chápáno „v první řadě jako výsledek práce institucí“ (str. 15). Toto přesvědčení je do dětí vštěpováno od útlého věku prostřednictvím školy, která jedinec nevede k zodpovědnosti za sebe sama, ale k tomu, aby tuto zodpovědnost přenášel na instituci. Právě vzdělávání je klasickým příkladem. Člověk se již nemá vzdělávat sám, tato zodpovědnost je přenášena na stát a jím garantované školství, které rozhoduje o tom, co a kdy se musí jednotlivec učit. Následně je pak sociálně uznáváno pouze to vzdělání, které je skrze diplom či vysvědčení garantováno nějakou institucí. Jedinec takto ztrácí motivaci nést zodpovědnost sám za sebe, protože mu byla „vštěpována víra, že dovednosti jsou hodnotné a spolehlivé pouze tehdy, když jsou výsledkem formálního vyučování“ (str. 75). Illich toto vštěpování nazývá „skrytým učebním plánem“. Cílem školy totiž není ani tak poskytnout vědomosti potřebné k dalšímu osobnímu rozvoji, spíše nás má naučit kterak se vřadit do institucionalizované společnosti, naučit nás daným sociálním rolím. Tyto role si nevolíme, ony jsou nám právě skrze institucionální vzdělávání přidělovány. Jedinec tak ztrácí pocit osobní zodpovědnosti.

Školní svět je velmi vzdálen ideálům moderny, není to svět volby, ale danosti, v určitých aspektech je autorita školy a učitele nad žákem téměř neomezená. Je to „enkláva, v níž neplatí pravidla obvyklé životní reality, [...] prostředí, které je mnohem primitivnější, magické a smrtelně vážné“ ve srovnání se světem západní civilizace (str. 37). Učitel je ve škole „strážcem“, „soudcem“, „moralistou“, „ideologem“, „nahrazuje rodiče, Boha nebo stát“, učitel je „světským knězem“, protože učitelé se stejně jako kněží „cítí být oprávněni strkat nos do soukromých záležitostí svých klientů a zároveň jim kázat jako uvězněným posluchačům“ a dítě před nimi „neochránil žádná ústava ani zákon“ (str. 36). Takovéto instituce pak daleko více slouží zájmům

učitele než žáka. Žák nerozhoduje o své budoucnosti, tato zodpovědnost je přenesena na učitele a ten se jí rád ujímá, neboť to posiluje jeho mimořádné postavení ve společnosti. On rozhoduje o tom, kdo vstoupí do nebe (např. v podobě konzumu a kariéry) a komu bude nebe odepřeno, neboť „nechodil řádně do kostela“ (to jest do školy) (str. 45).

Moderní škola nemůže být základem liberální společnosti, naopak. „Zacházení učitele s žákem neobsahuje žádnou ze základních osobních svobod.“ (str. 36). Neexistuje tu dělba moci, je zde omezována svoboda shromažďování – „Škola si už svou podstatou činí absolutní nárok na čas a síly svých účastníků.“ (str. 35) – a dle Illicha především omezuje právo jedince na vzdělání. Jedinec se tu neučí, je vyučován, nemá svobodu volby kterák a které vědomosti získat. Škola takto rozhoduje o legitimitě našeho konání. Jen jednání založené na školním vzdělání, které je garantováno diplomem, je legitimní. Takto se škola znovu přibližuje církvi. Je vlastně „světským náboženstvím“ moderní doby a její diplomy jsou „iniciačními rituály“ (str. 21). Tím je i porušena rovnost vzdělávacích příležitostí. Škola má velmi blízko k „jezuitskému modelu rituálně stupňovaného povyšování v řádové hierarchii“ (str. 101). Nestihnuli v předepsané době předepsaný stupeň povýšení, ztrácím právo na následující formy a obsahy vzdělávání – „místo aby školství vytvořilo rovnost příležitostí, získalo monopol na jejich přidělování“ (str. 22).

Škola skrze povinnou školní docházku omezuje můj čas, prostor, kde se mohu nacházet, a formu učení a vzdělávání, kterou bych si mohl zvolit. „Povinnost navštěvovat školu ve skutečnosti u většiny lidí omezuje právo učit se“ (str. 9) a má tak „antivzdělávací“ vliv (str. 19). Není divu, že jde podle Illicha o „falešnou veřejnou službu“ (str. 56). Škola již nemá být státní či státem posvěcenou institucí, je nutno zrušit povinnou školní docházku, ale ani soukromé instituce nejsou samospasitelným řešením. Je třeba, aby se každý z nás zapojil do vytváření „kontrakultury“ mimo „diplomovou společnost“ (str. 39). „Člověk musí znovu získat přístup do svého životního prostředí“ (str. 70), jako je třeba „skutečný život města“, ve kterém nese každý zodpovědnost sám za sebe (str. 72–3). „Všichni by pak věděli, že se svobodní už narodili a že k užívání této svobody nepotřebují žádnou *terapii*.“ (str. 104)

Je ovšem kultura/civilizace, která by plně ponechala vzdělávání jednotlivců na nich samotných, skutečně možná? Illich nabízí varianty řešení, ale v nich zapomíná, že subjektem povinné školní docházky jsou především děti ve věku, kdy se o své vlastní vzdělávání nejsou schopny postarat samy – zde je zajímavé, že se vůbec nezmiňuje o možnosti domácího vzdělávání. Občas také až příliš zjednodušuje a zpronevřuje se vlastním myšlenkám. Například „každá selská dívka by se mohla naučit určit diagnózu u většiny infekčních nemocí a dokonce je i léčit, jen kdyby lékařská věda byla ochotna stanovit pro jednotlivé geografické oblasti odpovídající pokyny a dávkování léků.“ (str. 107) Copak medicína se týká léčení geografických oblastí? Je-li Illich proti neosobnímu přístupu školy a učitele vůči žákovi, nechce tento přístup zavést v jakési zmechanizované medicíně, kde by snad stejně dobře jako „selská dívka“ mohl posloužit i computer, jen zadat správná data? A navíc, copak tento přístup zvýší naši zodpovědnost? Osobní vztah lékař– pacient, kde zodpovědnost stále ještě může být

na obou stranách, nahrazuje vztahem lékařská věda–pacient, kde jakýmsi médiem léčby nenesoucím plnou osobní zodpovědnost je „selská dívka“.

Přesto je Illichova kniha plná podnětných myšlenek, které snad není vždy nutno plně uskutečnit. Daleko cennější než Illichovy konkrétní návrhy může být alternativní pohled na svět, který nabízí a kterým se můžeme nechat inspirovat. A i když on sám tvrdí, že je vlastně naší povinností jeho myšlenky převzít („Každý z nás je osobně zodpovědný za své vlastní odškolení, jen my sami máme moc je provést. Nikdo není omluven, nepodaří-li se mu osvobodit od školního vyučování.“ – str. 47), věřme, že v tomto případě jde spíše o onen „jazyk poplatný době“, od kterého se distancuje v již zmíněné předmluvě. Takto bychom mohli Illicha zařadit do proudu nových sociálních hnutí, které staví osobní identitu a subjektivitu, životní styl jedince proti moci „panoptických“ institucí jako je škola, továrna či armáda.

**Sten Berglund, Tomas Hellén a Frank H. Aarebrot (ed.),
The Handbook of Political Change in Eastern Europe, Edward Elgar,
1998, 395 stran, ISBN 1-85898-840-3.**

Dan Marek

Handbook of Political Change in Eastern Europe představuje souhrnnou analýzu demokratizačního procesu v deseti zemích střední a východní Evropy (Estonsko, Lotyšsko, Litva, Polsko, Česká republika, Slovensko, Maďarsko, Slovinsko, Rumunsko a Bulharsko) se speciálním zaměřením na formování politických disparit, které se v těchto zemích vytvořily během transformačního procesu.

Editoři této publikace si stanovili ambiciózní cíl pokusit se nalézt odpovědi na otázky, které se týkají podmínek potřebných k vytvoření demokratických politických systémů v tomto regionu. Kniha prezentuje sérii kapitol, které se tímto tématem zabývají jak z pohledu jednotlivých postkomunistických zemí (autoři těchto kapitol jsou politologové a experti ze zkoumaných zemí), tak z hlediska regionálních historických a politických perspektiv, které si editoři stanovili v úvodních a závěrečných kapitolách knihy.

Úvodní kapitoly (Foundations of Change, The Challenge of History in Eastern Europe) poskytují přehledné vysvětlení významu koncepce disparit, kterou v této práci autoři aplikovali, stejně jako výklad terminologie, která je spojená s analyzovaným teoretickým rámcem a politickou historií regionu. Autoři rozdělují zkoumané země do tří skupin podle jejich odlišného historického pozadí. První skupinu představují nástupnické státy habsburské a německé říše, druhou tvoří pobaltské země a třetí země Balkánu. „Důvodem [tohoto dělení] je fakt, že pět zemí střední Evropy má mezi sebou navzájem více společného než s pobaltskými státy nebo zeměmi Balkánu. Podobné vysvětlení je aplikováno na Pobaltské země a země jihovýchodní Evropy.“ (str. 50).

Editoři uspěli v tom, že k tomuto projektu přizvali skupinu autorů, kteří prezentovali zasvěcenou a vyrovnanou analýzu formace politických systémů ve zkoumaných zemích. Někteří z přispěvatelů podpořili hypotézu, že stranické systémy v určitých zemích se vytvořily do stávající podoby v důsledku stabilních, hluboce zakořeněných historických disparit. Jiní obhajovali opačný názor, vycházející z hypotézy, že nové disparity vznikly až na základě nově vytvořených sociálních struktur a zároveň zpochybňovali vliv historických disparit na současné politické systémy. Komparativní analýza regionu na základě systematické prezentace jednotlivých zemí vede autory k závěru, že navzdory obecně úspěšné transformaci k demokracii existují mezi jednotlivými zeměmi značné rozdíly co do rozsahu demokratické konsolidace. Dle autorů „žádná [ze zkoumaných zemí] nemůže být klasifikována jako konsolidovaná demokracie, ale většina z nich je na cestě k demokratické konsolidaci“. (str. 365) Nicméně některé argumenty autorů neodpovídají realitě. Jen stěží lze například souhlasit s tvrzením, že „Slovensko je zemí někde na pomezí, v nejlepším případě demokracií

v přechodu, spíše však autoritativní demokracií jako Srbsko.“ (str. 365) Slovensko za Mečiarovy vlády (v době, kdy vznikala tato publikace) bylo nesporně více demokratické než Srbsko, což potvrdil i následný politický vývoj země dalším v období. Politické změny uskutečněné v tomto období vrátily Slovensko politicky mezi ostatní země střední Evropy a otevřely mu dveře ke členství v NATO a Evropské unii.

Při obhajobě hypotézy, že současné vyhlídky pro budoucnost demokracie v regionu jsou mnohem nadějnější než v případě meziválečných a poválečných snah o budování demokracie, autoři zdůrazňují význam následujících faktorů: silný zájem o integraci se Západem, vysoká úroveň vzdělanosti, potenciál k vytvoření moderní, nezávislé střední třídy a rostoucí význam a vliv nevládních, autonomních organizací. Je škoda, že tato kniha je dostupná pouze v pevné vazbě (hardback) a její cena tak neumožňuje její širší využití akademiky a studenty v regionu, na který je zaměřena.

Zprávy

ŽIVOTNÍ JUBILEUM VĚDCE A PEDAGOGA (K sedmdesátinám doc. PhDr. Miloše Kouřila)

Když jsem v 70. a 80. letech jako nadšený badatel navštěvoval olomoucké pracoviště Státního oblastního archivu v Opavě a potřeboval nějakou výjimku z badatelského řádu, kterou ochotně schvaloval jeho vedoucí PhDr. Miloš Kouřil, ani ve snu by mě nenapadlo, že uplyne pár let a my dva se budeme dělit o výklad moderních evropských dějin na Katedře politologie a evropských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Stali jsme se na několik let kolegy a přesto, že v současné době pracuje na Katedře historie FF UP, považuji za nepředstavitelné, aby se jeho „mateřská katedra“, na níž pracoval od 1. 10. 1990 do 30. 6. 2000, tedy plných 10 let, v mém zastoupení k němu nehlásila v okamžiku, kdy si připomíná významné životní jubileum a opět bilancuje tvůrčí historickou i pedagogickou práci: vždyť tu působil jako zástupce vedoucího katedry, tajemník pro vědu, pochopitelně jako vysokoškolský učitel přednášející religionistiku, dějiny české státnosti, dějiny správy a dějiny Evropy v letech 1918–1945 a také jako rádce mladších a mladých pedagogů a adeptů vědy.

Životní dráha doc. PhDr. M. Kouřila (nar. 1. 6. 1932 v Bratislavě) se z profesního hlediska „zkomplikovala“ vlastně až v okamžiku, kdy se jiní lidé intenzivně těší a připravují na důchod: od skončení studií na Filozofické fakultě UP (1951–1956, obor historie-čeština) až do přechodu na tehdejší Katedru humanitních věd v letech 1956–1990 byl trvale spjat s olomouckou pobočkou opavského archivu, od roku 1977 jako vedoucí 4. oddělení spravujícího pracoviště v Olomouci a v Janovicích u Rýmařova. Kolegové jej znali jako přísného a náročného „šéfa“, ale současně jako pilného a fundovaného archiváře, který široké badatelské veřejnosti zpřístupnil stovky metrů archiválií (jen namátkou fondy Metropolitní kapitula, Arcibiskupství Olomouc, Arcibiskupská konsistoř, Univerzita Olomouc atd.), vytvořil řadu inventářů se zasvěcenými úvody a podílel na koncipování průvodců po archivních fondech. Tuto „černou práci“ v „modrém plášti“, špatně placenou, zato okořeněnou pobytem v „ekologicky čistém prostředí“ socialistického archivnictví, provázela vlastní vědecko-výzkumná činnost. Dr. M. Kouřil (titul doktora filozofie získal na FF UP v roce 1968) těžil z předchozí studentské průpravy (pomocná vědecká síla na katedře historie a Ústavu pro historickou vlastivědu) a badatelsky se tehdy orientoval zejména na středověké a církevní dějiny (v roce 1957 publikoval své první vědecké pojednání *O studiu a soupisu prvotisků a starých tisků*). Toto základní zaměření mu sice zůstalo až dodnes,

ale v jeho bibliografii, obsahující něco méně než 200 položek, nacházíme i studie zabíhající do novověkých dějin 20. století.

Už jako archivář měl sice Dr. M. Kouřil příležitost zapojit se do řady širších projektů (např. spoluautor a redaktor ediční řady ČSAV *Documenta bohemia Bel-lum tricennale illustrantia*), ale teprve společenské změny na sklonku 80. let a přechod na vysokoškolské pracoviště mu umožnily plně rozvinout své schopnosti a zúročit mnohaleté zkušenosti. Stal se nositelem nebo účastníkem grantových výzkumných úkolů GAČR, Ministerstva zahraničních věcí a Ministerstva školství, je členem správní rady Centra pro československá exilová studia na FF UP, předsedou Nadačního fondu Centra, dvě období působil v Českém národním komitétu historiků, pracuje v Českomoravské komisi pro srovnávací církevní dějiny při Historickém ústavu AV ČR a v Komisi pro studium rekatolizace v českých zemích v 16.–18. století při České biskupské konferenci a při Ekumenické radě církví, podílí se na výzkumu čs. exilu v letech 1948–1989 v Rakousku, Švýcarsku, Itálii a Švédsku, aktivně se zúčastnil vlastní přednáškovou konferencí a kongresů historiků ve Vídni, Štýrské Hradci, Varšavě, Lublinu, Vratislavi, Bad Wiessee, Cambridgi, Ženevě atd.

V roce 1994 se Dr. M. Kouřil habilitoval v oboru církevních dějin na Teologické fakultě UP v Olomouci, čímž jen potvrdil svou odbornou erudici a pedagogické schopnosti, z nichž těžili a těží nejen posluchači na Filozofické fakultě UP, ale řadu let vyučoval také v interním, distančním, rozšiřovacím a rekvalifikačním studiu na Pedagogické fakultě UP. Vedl několik desítek bakalářských a diplomových prací, jeho kabinetem prošlo nemenší množství studentů a studentek, aby pocítilo, ale i ocenilo jeho náročnost učitele a vědce, nepochybně však i velkorysost a nadhled člověka nespázaného pouze dimenzemi školního prostředí. Jsem přesvědčen, že i oni se připojí k učitelům Katedry politologie a evropských studií FF UP, která přichází s díkem za osobní obohacení, dobře vykonanou práci, a přáním tvůrčí pohody a zdraví do dalších let.

Pavel Marek

Prameny a literatura

Osobní údaje a přehled vědecko-výzkumné činnosti Doc. PhDr. Miloše Kouřila na KPES FF UP.
BALATKOVÁ, Jitka: *Šedesáté narozeniny PhDr. Miloše Kouřila*. Vlastivědný věstník moravský, 45, 1992, s. 271–276. (Zde je otištěna bibliografie prací za léta 1957–1991)

Výběrová bibliografie prací doc. PhDr. Miloše Kouřila z let 1992–2002

Monografie

1. *Šumperský farář a děkan Kryštof Alois Lautner, oběť čarodějnických procesů*. (Společně s F. Spurným a V. Cekotou). Šumperk 2000. 62 s.
2. *Petr Zenkl. Mozaika vzpomínek*. Olomouc 1998. 208 s. (Edice a doslov).

Studie ve sbornících a časopisech

3. *Der Olmützer Gastgeber von Wolfgang Amadeus Mozart*. In: Mozart und Olmütz. Olomouc 1992, s. 57–65.
4. *Unionismus nebo panslavismus? K historii „Apoštolátu sv. Cyrila a Metoděje“*. In: XXII. Mikulovské sympozium 1992. Brno 1993, s. 127–132.
5. *Byl humanismus v Olomouci gotický?* In: Historická Olomouc, 9. Olomouc 1994, s. 85–92.

6. *K nejstarším dějinám Prostějova*. In: Prostějov a jeho místo v dějinách Moravy. Prostějov 1994, s. 23–30.
7. *Aus der Bibliothek des Humanisten Johann Roth*. In: Humanistica Lovaniensia, vol. XLXIII. Leuven 1994, s. 99–105.
8. *Apostolat des Hl. Konstantin und Method*. In: Die Stellung der römisch-katholischen Kirche und der politischen Katholizismus in Österreich und den Nachfolgestaaten 1918–1938. Graz 1995, s. 158–163.
9. *Životní jubileum profesora J. Polišínského*. In: Jižní Morava, 31, 1995, sv. 34, s. 296–297.
10. *Symboly reprezentace i právní moci univerzity*. In: Universitas Olomucensis 1573–1946–1996. Olomouc 1996, s. 12–24.
11. *Olomoucká a trnavská univerzita jako příklad kooperace*. In: Trnavská univerzita 1635–1777. Trnava 1996, s. 55–60.
12. *Profesor Ladislav Hosák a archivy*. In: AUPO FP, Historica 28, Sborník prací historických 16. Olomouc 1998, s. 135–136.
13. *Světcenci v době episkopátu Stanislava Pavlovského*. In: Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám. Brno 1999, s. 411–417.
14. *Katedrální kapitula v Olomouci. Katedrální kapitula v Kroměříži*. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska, 3. Olomoucko. Olomouc 1999, s. 44–45, 51–52.
15. *Morava a náboženská emigrace v raném novověku*. In: Česko-slovenská historická ročenka 1999. Brno 1999, s. 53–55.
16. *Rukopisy kolegiální kapituly v Kroměříži*. In: Slavme chvíli... Sborník k 70. narozeninám Jana Bistrického. Ústí n. O. 1999, s. 43–45.
17. *Dějiny olomoucké arcidiecéze. Stav a perspektivy*. In: České církevní dějiny ve 2. polovině 20. století. Brno 1999, s. 49–52.
18. *Augustin Olomoucký 1467–1513*. In: Historiografie Moravy a Slezska, 1. Olomouc 2001, s. 13–20.
19. *Příchod židovských emigrantů z Prudniku do Osoblavy*. In: Židé ve Slezsku. Studie k dějinám Židů ve Slezsku. Český Těšín 2001, s. 48–51.
20. *Emigrés from Prudnik the Jewish community in Osoblaha*. In: Jews in Silesia. Cracow 2001, s. 327–330.
21. *Dramatická přehra Matyášova diplomu z roku 1617*. In: AUPO FP, Historica 30, Olomouc 2001, s. 97–100.
22. *Katoličtí kněží v politice Československa v meziválečném období*. In: Politický katolicismus v nástupnických státech Rakousko-Uherské monarchie v letech 1918–1938. Olomouc 2001, s. 31–41.
23. *R. Heydrich, E. Moravec a Msgre J. Šrámek*. Časopis Matice moravské, 119, 2000, s. 423–428.
24. *Za profesorem J. Polišínským (16. 12. 1915–11. 1. 2001)*. In: Jižní Morava, 37, 2001, sv. 40, s. 345–346.
25. (Hesla: *Univ. prof. ThDr. Josef Matzke. PhDr. Rudolf Zuber. Josef Glogar, kapitulní vikář. Alois Heider, velmistr. ThDr. Paul Kirchner. Univ. prof. Josef Hanel. Prelát Vojtěch Tinz. Univ. prof. Karel Wisnar. ThDr. Rudolf Col. Msgre Alois Demel. Univ. prof. ThDr. Jan Lillich. Prelát Rudolf Havelka. P. Josef Lužný. Kanovník ThDr. Petr Mattencloit.*) In: Biografický slovník Slezska a severní Moravy, sešity 6, 8–10, 11, 13, 14. Ostrava 1996–2001.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

POLITOLOGICA 1

Redakční rada:

Výkonný redaktor: doc. PhDr. Ingeborg Fialová, Dr.
Vědecký redaktor: Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.
Odpovědný radaktor: Mgr. Jana Kreiselová
Technický redaktor: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci,
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2003

Tato publikace neprošla ve vydavatelsví jazykovou korekturou.

1. vydání

ISBN 80-244-0619-5

ISSN 1214-3251